

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ

Ба ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 891.550 (83.3)

АЛИЗОДА НАВРӢЗ АЛӢ

**ПОЭТИКАИ ЗАРБУЛМАСАЛҶОИ
ДАРИЗАБОНОНИ АФҶОНИСТОН**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология
аз рӯйи ихтисоси 10.01.09 – Фолклоршиносӣ

Рохбари илмӣ:
доктори илми филология
Муллоев Абдусамад

ДУШАНБЕ – 2023

МУНДАРИЧА:

МУҚАДДИМА.....	4-10
ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ	10-15

БОБИ I. ТАЪРИХИ ГИРДОВАРӢ, НАШР ВА ТАҲҚИҚИ

ЗАРБУЛМАСАЛҲОИ ДАРИЗАБОНОНИ АҶОНИСТОН.....	16-73
1.1. Корбурди истилоҳи «зарбулмасал» ва муродифҳои он.....	16-24
1.2. Гирдоварӣ ва наشري зарбулмасалҳои даризабонон.....	24-49
1.3. Таҳқиқи зарбулмасалҳои даризабонон.....	49-73

БОБИ II. ХУСУСИЯТҲОИ ЖАНРӢ, МАВЗУӢ ВА МУҚОИСАИ

ЗАРБУЛМАСАЛҲОИ ДАРИЗАБОНОН ВА ҲАМЗАБОНОН.....	74-107
2.1. Хусусияти жанрии зарбулмасал.....	74-78
2.2. Мавзӯҳои зарбулмасалҳо.....	79-96
2.2.1. Кор ва заҳмат	79-82
2.2.2. Тарбияи фарзанд	82-83
2.2.3. Ахлоқ ва одоб	83-85
2.2.4. Ростӣ ва дурустӣ	85-87
2.2.5. Дурӯғ ва дурӯғгӯй	88
2.2.6. Зан, модар ва духтар	88-92
2.2.7. Ихтилофи табақоти синфӣ	92-96
2.3. Муқоисаи зарбулмасалҳои ҳамзабонон.....	97-107

БОБИ III. СОҲТОР, БАДЕИЯТ, ЗАБОН ВА УСЛУБИ БАӢНИ

ЗАРБУЛМАСАЛҲОИ ДАРИЗАБОНОНИ АҶОНИСТОН.....	108-148
3.1. Соҳтор, вазн, қофия, радиф ва сачъ дар зарбулмасалҳо.....	108-118
3.1.1 Соҳтор	108-111
3.1.2. Вазн	112-115
3.1.3. Қофия	115-116
3.1.4. Радиф	116-117
3.1.5. Сачъ	117-118

3.2. Воситаҳои тасвири бадеӣ	118-136
3.2.1. Тавсиф	120-122
3.2.2. Ташбеҳ	122-124
3.2.3. Истиора	124-125
3.2.4. Киноя	125
3.2.5. Мувозина.....	125-126
3.2.6.Тачнис.....	126-127
3.2.7. Таносуб.....	127-128
3.2.8.Талмех.....	128
3.2.9. Муболиға.....	129
3.2.10. Муламмаъ.....	129-130
3.2.11. Иҳом.....	130-131
3.2.12. Тазод.....	131-132
3.2.13. Илтифот.....	132
3.2.14. Ирсоли масал.....	133
3.2.15. Ҳусни таълил.....	133-134
3.2.16. Лаффу нашр.....	134
3.2.17. Мувозӣ	134-136
3.3. Зарбулмасалҳо дар контекст.....	136-141
3.4. Хусусияти забонӣ ва услубии зарбулмасалҳо.....	141-148
ХУЛОСА.....	149-153
ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ.....	153-155
РҶҲАТИ АДАБИЁТ.....	156-175
НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	176-177

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Зарбулмасал яке аз муҳимтарин жанрҳои фолклорӣ мебошад, ки муҳаққиқони соҳаи фолклоршиносӣ дар тамоми кишварҳои дунё ба гирдоварӣ, нашр ва таҳқиқи он машғул буда, рисолаҳои илмӣ таълиф намудаанд. Баъзе муҳаққиқон, аз ҷумла А.Тейлор ва Г.Л.Пермяков нисбат ба ин жанр истилоҳи «паремиология» (зарбулмасалшиносӣ)-ро мавриди истифода қарор додаанд [А.Тейлор 1985, Г.Л.Пермяков 1973].

Дар аввали қарни ХХІ моҳияти жанрҳои фолклорӣ ва густариши онҳо дар байни мардум таваҷҷуҳи муҳаққиқони соҳаро бештар ҷалб намуд. Дар кишварҳои гуногуни олам оид ба мавқеи зарбулмасал дар байни мардум осори таҳқиқии зиёд таълиф гардид. Дар ин замина баҳсҳои ҷолибе ба вучуд омад, ки ҳамаи ин барои омӯхтани аҳаммияти зарбулмасал дар адабиёти шифохӣ (гуфторӣ) арзишманд аст.

Дар Афғонистон низ аз нимаи дуҷуми қарни ХХ то имрӯз, муҳаққиқон ба аҳаммияти ин жанр дар тарбияи инсон таваҷҷуҳ намуда, гирдоварӣ, нашр ва таҳқиқи онро ба роҳ мондаанд ва то ҳақде ба таҳқиқи илмии он машғул ҳастанд. Аммо рисолаи илмие роҷеъ ба таҳқиқи ҳамаҷарфаи зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон то ба ҳол ба вучуд наомадааст. Ба ин далел, мавзуи рисолаи илмии мо таҳқиқи зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон аз ҷиҳати хусусиятҳои жанрӣ, сохтор, бадеият, шаклу мазмун, услуби баён, истифодаи саноати бадеӣ ва мавқеи истифода мебошад, ки дар фолклоршиносӣ ва адабиётшиносии Афғонистон аҳаммияти назарӣ ва амалӣ дорад. Таърихи таҳқиқ, ҷамъоварӣ ва нашри ин жанри мардумӣ, инчунин дар муқоиса қарор додани намунаҳои он бо қаринаҳояшон дар забонҳои тоҷикӣ ва форсӣ аз мавзӯҳои дигари таҳқиқ маҳсуб мешаванд, ки мавзуи марказии онро тақвият мебахшанд.

Зарбулмасал дар рӯзгори маъмулии одамон дар тули қарнҳо ҳамчун андарзу ҳикмат барои тарбияи мардум, чун сабақи зиндагӣ

нақши арзишмандро адо намудааст. Аз ин чихат, ба таври густурда мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор додани ин жанри хеле машҳури шифохӣ аз ҳар ҷониб дорои аҳаммияти илмӣ мебошад, чунки ин жанр на фақат барои панду андарзи одамон, балки ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ дар осори адибон низ ба таври фаровон ба кор рафтааст. Ҳамчунин, бархе аз мисраъ, байт ва ҷумлаҳои пандомези адибони даризабон низ чун зарбулмасал дар байни мардум густариш ёфтаанд. Таҳқиқи масъалаи мазкур аз он чихат ҳам муҳрам мебошад, ки зарбулмасал машҳуртарин жанри фолклори мардуми даризабонони Афғонистон буда, дар ҳар ҳолат мавриди истифодаи мардум қарор мегирад. Жанри зарбулмасал дарбаргирандаи тамоми абъоди зиндагии мардум буда, дар мачмуъ, шомили ҳаёти моддӣ ва маънавии он мебошад. Жанри мазкур тамоми ақшори ҷомеа – аз кӯдак то пирамард, аз зан то мард, аз шоҳ то гадо, аз тавонманд то нотавон, аз сарватманд то фақирро таҳти пӯшиш қарор дода, абзори зиндагиро, ки инсонҳо бо он саруқор доранд, фарогир аст.

Аз сабаби он ки то ба имрӯз ин жанри бо рӯзгори моддӣ ва маиши мардум пайвасти даризабонони Афғонистон дар шакли як рисолаи илмӣ таҳқиқ ва таҳлил наёфтааст, лозим донистем, ки мавқеи онро дар илми фолклоршиносии Афғонистон ва дар муқоиса бо кишварҳои ҳамзабон – Тоҷикистон ва Эрон нишон бидиҳем. Дар айни замон, аз тариқи таҳқиқ маълум намоем, ки то чӣ ҳадде муҳаққиқони дохилӣ ва хориҷӣ намунаҳои ин жанрро аз байни мардуми Афғонистон гирд оварда, нашр намудаанд ва ҳамчунин роҷеъ ба он чӣ назарҳое доштаанд.

Диссертатсияи пешниҳодшуда аввалин таҳқиқ аст, ки фарогири қариб ҳамаи қорҳои то ба имрӯз нисбат ба зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон анҷомёфта мебошад ва ин тарафи таҳқиқ актуалӣ будани мавзӯи онро дучанд меафзояд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Лозим ба ёдоварист, ки зарбулмасалҳои зиёди даризабонони Афғонистон бо зарбулмасалҳои кишварҳои ҳамзабон (Тоҷикистон ва Эрон) пайванди забониву адабию таърихию

фархангӣ доранд. Ба ин васила, нисбат ба истилоҳи «даризабон» ёдовар шудани як нуктаи муҳимро лозим медонем. Аз осори таърихӣ, адабӣ ва фархангӣ маълум аст ва муҳаққиқон низ борҳо гуфтаанд, ки забони дарӣ, яъне форсии тоҷикӣ як забон бо ғуишҳои зиёдест. Табиист, ки имрӯзҳо дар арсаи сиёсати ҷаҳон ин се истилоҳ барои ифода намудани хувияти миллӣ ва забони расмӣ се кишвари ҳамзабон - Афғонистон, Тоҷикистон ва Эрон гуфта мешавад. Дар ин маврид истилоҳоти «дарӣ=тоҷикӣ=форсӣ» муродифи ҳамдигар шудааст, аммо ҳамон як забон аст, ки дар ин бора асарҳои зиёд таълиф шудаанд. Дигар ин ки дар Афғонистон қавмҳои зиёде ба мисли тоҷикон, ҳазораҳо, чораймоқҳо, баётҳо, қизилбошҳо, арабҳо, гучурҳо ва ғайра ҳастанд, ки забони модарии онҳо форсӣ-дарӣ-тоҷикӣ аст. Ба ин сабаб лозим донистем, ки истилоҳи «даризабонон»-ро, ки муҳаққиқони риштаҳои дигар низ ба кор бурдаанд, мо низ ба кор барем¹.

Ба ин хотир, мо ба гузаштаи муштаракӣ зарбулмасалҳои ҳамзабонон, ки дар ин бора корҳои сурат гирифтааст, ишора менамоем. Маълум мегардад, ки зарбулмасалҳои даризабонон пеш аз вуруди ислом тавачҷуҳи муҳаққиқон ва адибонро ба худ ҷалб намуда будааст. Инро метавонем аз андарзномаҳои зиёде, ки бархе то замони мо расидааст, бубинем [ниг.: Айнӣ 1964; Раҳмони 1994; Норматов 2009; Тоҷикон дар қаламрави Ориёно 2009].

Ба ин хотир, мо ба гузаштаи муштаракӣ зарбулмасалҳои ҳамзабонон, ки дар ин бора корҳои сурат гирифтааст, ишора менамоем. Маълум мегардад, ки зарбулмасалҳои даризабонон пеш аз вуруди ислом тавачҷуҳи муҳаққиқон ва адибонро ба худ ҷалб намуда будааст. Инро метавонем аз андарзномаҳои зиёде, ки бархе то замони мо расидааст, бубинем [ниг.: Тилавов 1967; Саймиддинов 2001, с. 57-61; Исрофилниё 2019, с. 144-274]. Ҳатто дар осори муҳаққиқони араб низ аз зарбулмасалҳои форсӣ (дарии тоҷикӣ) ёдоварӣ шудааст. Муҳаққиқони

араб дар қарни VIII-IX баъзе намунаҳои зарбулмасалҳои даризабонро ба забони худ тарҷума кардаанд [ниг.: Зоҳидов 2004].

Дар осори адабиёти классикии форсӣ (дарии тоҷикӣ) зарбулмасалҳо ба таври фаровон ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ мавриди истифода қарор гирифтааст, ки дар ҳар замон вирди забони форсизабон будаанд. Дар замонҳои пеш муҳаққикон бо таҳқиқи зарбулмасалҳо машғул набудаанд. Вале ашхосе буданд, ки машғули гирдоварии зарбулмасалҳои мардумӣ мешуданд. Яке аз аввалин муҳаққиконе, ки зарбулмасалҳои дарии форсии тоҷикиро мустақим аз байни мардум гирд овардааст ва аксари намунаҳои он дар манотиқи зиндагонии форсизабон маъмул аст, Муҳаммад Алӣ Ҳабларудӣ (номи муаллиф дар баъзе маҷмуаҳо Ҷабларудӣ) мебошад. Матнҳои зиёди овардаи ӯ то ба имрӯз дар кишварҳои форсизабон, минҷумла Афғонистон, маъмул ва роиҷ аст [ниг.: Ҳабларудӣ 1390; Ҳабларудӣ 1396; Ҷабларудӣ 1371].

Маҷмуаи дигари зарбулмасалҳо ҳамзамон дар солҳои 1643-1648 аз ҷониби Содик бинни Солеҳи Исфохонӣ таҳти унвони «Шоҳиди Содик» таҳия шуда, аз ҷониби муҳаққикони дигар дар Ҳиндустон ба нашр расидааст. Тавре маълум аст, донишманди номии тоҷик Б.Тилавов ва баъдан муҳаққикон Т.Робук ва Н.Холдор бархе аз зарбулмасалҳои форсии тоҷикиро бо истифода аз маҷмуаҳои гуногун ба таври муқоисавӣ таҳқиқ намудаанд [Тилавов 1967, с. 8].

Баъдан дар қарни XX таҳқиқи зарбулмасалҳои даризабон дар кишварҳои ҳамзабон – Тоҷикистон ва Эрон густариш ёфт. Аз ҷумла, дар Эрон маҷмуаи чорчилдаи Алиакбар Деххудо зери унвони «Амсолу ҳикам» ба нашр расид, ки он матнҳои ҳам китобӣ ва ҳам шифоҳиро фаро гирифтааст [ниг.: Деххудо 2537 (=1978)].

Пас аз китоби Деххудо маҷмуаҳои дигаре дар Эрон ба нашр расиданд, ки вариантҳои зиёди зарбулмасалҳои дар онҳо овардашуда дар байни мардуми даризабони Афғонистон низ дида мешаванд.

Дар Тоҷикистон омӯзиши зарбулмасалҳо аз солҳои 30 -юми қарни XX шуруъ гардид. Дар солҳои 50 ва 60 -уми қарни XX матнҳои зиёд бо равиши илмӣ аз байни тоҷикони Осиёи Миёна гирдоварӣ шуд. Ин матнҳо пас аз солҳо тавассути фолклоршинос Б.Тилавов ва шогирдонаш Қ.Ҳисомов ва Ф.Муродов мавриди таҳқиқ ва таҳлили муфассали илмӣ қарор гирифтаанд. Онҳо ду ҷилд «Куллиёти фолклори тоҷик»-ро ба таҳқиқи омӯрӣ, ҷуғрофӣ ва ҷомеашиносии зарбулмасалҳо нашр намудаанд, ки чунин равиши кори илмӣ то ба имрӯз дар Афғонистон ва Эрон сурат нагирифтааст.

Аввалин маҷмуае, ки зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистонро дар бар мегирад, зери унвони «Зарбулмасалҳои форсии Афғонистон» ба нашр расида, ки марбут ба қалами муҳаққиқи эронӣ Муҳаммадқай Муктадирӣ аст. Ин маҷмуа соли 1338 (1959) нашр гардида, М.Муктадирӣ матнҳоро дар тӯли 10 сол аз байни мардуми Афғонистон гирд овардааст [ниг.: Муктадирӣ 1338].

Дар Афғонистон аз нимаи аввали қарни XX ва то имрӯз, ҳамзамон бо жанрҳои дигари адабиёти шифохӣ, зарбулмасалҳои манотиқи мухталифи Афғонистон гирдоварӣ ва нашр шудааст. Ҳамчунин, аз тариқи воситаҳои ахбор маҷмуаҳо ба нашр расидаанд, ки дар ин қор ҳиссаи муҳаққиқон М.Ҳаста, И.Шаҳронӣ, Ш.Шаҳристонӣ, А.Қавим, М.Банвол, А.Барзинмеҳр, М.Ховарӣ, Н.Ҳошимӣ, Ш.Муслеҳ, Ҷ.Маҳмудӣ ва дигарон арзанда буда, дар бобҳои баъдии диссертатсия аз онҳо ба таври муфассал ёд хоҳем кард.

Бо вучуди наشري зиёди матнҳои зарбулмасалҳои даризабонон (бо лаҳҷаҳои мухталифи тоҷикӣ, ҳазорагӣ, хиротӣ, бадахшонӣ ва ғайра) то имрӯз маводи мавҷуда аз ҷониби муҳаққиқон мавриди таҳқиқи илмӣ қарор нагирифтааст. Фақат баъзе аз муҳаққиқони ғавқуззикр, дар пешгуфтори маҷмуа ё мақолаҳои ҷудоғона роҷеъ ба махсусияти зарбулмасалҳои даризабонон андаке изҳори назар намудаанд, ки дар ин бора низ дар бобҳои ояндаи кори хеш ибрази андеша хоҳем кард.

Рочё ба бархе аз корҳои анҷомшуда фолклоршинос Р.Раҳмон (Р.Раҳмонӣ) дар навиштаи хеш «Омӯзиши фолклори даризабонони Афғонистон дар Тоҷикистон», ки соли 1363 (=1984) нашр шудааст, ишора намудааст. Маълум мешавад, ки олимоне чун М.С.Андреев, С.Норматов, А.Шукуров, Б.Собиров, С.Асадуллоев, М.Бобохонов, Ш.Камолов, Н.Маъсумӣ, Д.Обидов, С.Фатхуллоев, У.Ҳакназаров ва дигарон зимни корҳои тарҷумонии хеш дар Афғонистон аз байни мардум матнҳои фолклорӣ (аз ҷумла, зарбулмасалҳо)-ро чамъ оварда, онҳоро дар Тоҷикистон ба нашр расонидаанд [ниг.: Раҳмон 1984, 3-21].

Дар Тоҷикистон намунаҳои зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон дар маҷмуаи «Намунаи зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикон ва ўзбекони вилояти Қатағани Афғонистон» (1963), ки аз ҷониби С.Асадуллоев ҷоп шудааст, гидаварӣ гардидаанд. Дар маҷмуаҳои «Сухане аз даҳане» (1972, Д.Обидов ва С.Фатхуллоев), «Фолклори даризабонони Афғонистон» (1974, С.Норматов), ки дар онҳо матнҳои жанрҳои мухталиф нашр гардидааст, аз ҷумла намунаҳои зарбулмасалҳо низ оварда шудаанд.

Ҳамчунин, намунаҳои гидавардаи Р.Раҳмон (Р.Раҳмонӣ) зери унвони «Сухани бузургон чашми ақл аст (Зарбулмасалҳо)» соли 1984 дар Пуҳантуни Кобул ба нашр расидааст.

Соли 2009 китоби С.Норматов зери унвони «Фолклори тоҷикони Афғонистон» ҷоп шуд, ки дар он муаллиф дар канори жанрҳои дигари фолклорӣ рочё ба зарбулмасалҳо низ ба таври мухтасар мушоҳидаҳои худро зикр намудааст.

Фолклоршиноси тоҷик Д.Обидов соли 2011 маҷмуаи «Зарбулмасал ва мақолҳои даризабонони Афғонистон»-ро ба нашр расонида, ҳамзамон соли 2016 маҷмуаи Иноятулло Шахронӣ бо номи «Зарбулмасалҳои тоҷикони Афғонистон» ба забони тоҷикӣ мунташир шудааст.

Дар пешгуфторҳои маҷмуаҳои ҷавоб рочё ба масоили таҳқиқ ишораҳо шудаасту ҳалос. Ҳатто як асари илмии монографияе, ки корҳои

дар солҳои қаблшударо ба таври кулӣ нишон меода бошад, низ ба вучуд наомадааст. Аз ин рӯ, мо кӯшиш намудем, ки дар диссертатсия то ҳадди имкон ба ин масъалаҳо рӯшанӣ андозем.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар мувофиқат бо мавзӯҳои илмию таҳқиқии кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни ва дар пайвастагӣ бо барномаҳои илмии шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии АМИТ таълиф гардида, як бахши асосии онҳоро дар бар мегирад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ. Мақсади асосии диссертатсия таҳқиқи поэтикаи зарбулмасалҳои шифоҳии даризабонони Афғонистон буда, вежагиҳои бадеии он ба таври муфассал нишон дода шудааст. Маводи таҳқиқро зарбулмасалҳои ташкил додаанд, ки дар тули беш аз сад соли охир, пас аз ба вучуд омадани илми фолклоршиносӣ гирдоварӣ, нашр ва дастрас шудаанд. Ҳамзамон, дар хусуси корҳои, ки дар бораи гирдоварӣ, нашр, таҳқиқи зарбулмасалҳо ва мавқеи ин жанри фолклорӣ дар Афғонистон сурат гирифтааст, дар диссертатсия суҳан меравад.

Барои расидан ба ҳадафи асосии таҳқиқ, иҷрои вазифаҳои зерин дар назар дошта шуд:

- муайян намудани истилоҳи «зарбулмасал», муродифҳои он дар сарчашмаҳо ва дар байни мардум;
- таҳқиқи таърихчаи гирдоварӣ ва наشري зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон;
- нишон додани дараҷаи баррасии илмии зарбулмасалҳои даризабони Афғонистон (зарбулмасалҳои шифоҳӣ ва китобӣ) аз ҷониби муҳаққиқон;

- муайян намудани мавзуҳои зарбулмасалҳои даризабонон;
- баррасии сохтори зарбулмасалҳо ва воситаҳои тасвири бадеии онҳо;
- таҳқиқи баъзе махсусияти забони зарбулмасалҳо;
- муқоисаи зарбулмасалҳои ҳамзабонон, яъне шабоҳат ва тафовутҳо ва амсоли инҳо.

Методологияи таҳқиқ. Диссертатсия асосан бар бунёди методҳои илми фолклоршиносӣ, адабиётшиносӣ ва то ҳаdde забоншиносӣ, этнолингвистӣ таълиф гардида, дар он аз методҳои мушоҳида, муқоисавӣ-таърихӣ, оморӣ, ташреҳӣ, таҳлили бадеӣ, сохторшиносӣ, типологӣ ва ғайра истифода шудааст.

Дар раванди таҳқиқ ба дастовардҳои илмию назарии осори фолклоршиносӣ, этнографӣ ва адабиётшиносии муҳаққиқони дохилӣ ва хориҷӣ ба мисли А.Тейлор, Г.Л.Пермяков, Б.Н.Путилов, В.Пропп, В.П.Аникин, А.Дандес, М.Миллс, Р.Амонов, В.Асрорӣ, Б.Тилавов, Б.Шермухаммедов, Н.Шакармамадов, М.Фозилов, А.Деххудо, М.Муин, С.Шамисо, А.Қавим, Ҳ.Зулфиқорӣ, М.Чаъфарӣ, М.Банвол, А.Шуур, П.Форёбӣ, Ҷ.Ховарӣ, Ш.Муслех, Н.Ҳошимӣ, Ҷ.Махмудӣ, Д.Обидов, Р.Раҳмонӣ, С.Қосимӣ ва дигарон таъя шудааст. Ҳамчунин, зимни таҳқиқ аз методи кори илмии забоншиносон низ баҳрманд шуда, андешаҳои илмии худро бар пояи гуфтаи онҳо тақвият додем.

Навгони илми таҳқиқ. Навоварии диссертатсия, пеш аз ҳама, дар он аст, ки дар бораи зарбулмасалҳои Афғонистон то ҳол рисолаи илми алоҳида, ки дар он масъалаҳои гирдоварӣ, нашр ва баррасии онҳо таҳқиқ шуда бошад, таълиф нашудааст. Аз ин ҷиҳат, ин диссертатсия як навъ кори маҷмуии дарбаргирандаи беш аз садсола буда, муаллиф дар он ба баррасии поэтикаи ин жанр, аз ҷумла истилоҳ, гирдоварӣ, нашр, пажӯҳиш, хусусияти жанрӣ, мавзӯ ва бадеияти он ба таври муқоисавӣ пардохтааст.

Арзиши назарӣ ва амалии таҳқиқ. Ин диссертатсия ҳамчун нахустин асари илмӣ дар шинохти масъалаҳои поэтикӣ, назарӣ, бадеӣ ва

сохтори зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон, ҳамчунин барои таҳқиқи жанрҳои дигари фолклорӣ низ муфид хоҳад буд. Дастовардҳои диссертатсия барои ҳалли баъзе масоили назарии забоншиносӣ, адабиётшиносӣ ва ҷомеашиносӣ низ ба кор хоҳад рафт.

Аз ҷиҳати амалӣ маводи диссертатсия метавонад ҳангоми баррасии муштаракоти забон, адабиёт ва фолклори форсизабонон мавриди истифода қарор бигирад. Маводи диссертатсия метавонад, барои таълифи рисолаҳои илмии фолклоршиносӣ, адабиётшиносӣ, забоншиносии даризабонони Афғонистон ва ҳамчунин барои тадриси таълими фолклор дар донишгоҳҳо ба кор равад. Ҳамвора, аз маводи диссертатсия ҳангоми таҳлили матнҳои бадеӣ, лаҳҷашиносӣ, ҳусни баён, шарҳи вожаҳои омиёна, дарки баъзе оинҳои мардумӣ, тарҷумаи бадеӣ, матншиносӣ, риштаҳои улуми филологӣ, воситаҳои ахбор дар раванди таълим ва тарбия метавон истифода намуд.

Объекти таҳқиқ. Зарбулмасалҳои шифоҳии даризабонони Афғонистон бо муқоиса ба матнҳои ҳамзабонон ва осори китобӣ мебошад.

Предмети таҳқиқ. Асоси предмети таҳқиқи диссертатсияро матнҳои зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон бо сохтори дохилӣ, бадеияти гуфтор, саноати бадеӣ, шеваи баён ва мавзуву мазмунашон фароҳам меорад, ки аз байни мардуми Афғонистон гирдоварӣ ва нашр шуда, аз тариқи маҷалла ва маҷмуаҳо дар дохили Афғонистон ва берун аз он ба нашр расидаанд. Зимнан бояд ёдовар шуд, ки дар тули солҳо муаллифи ин сатрҳо низ бо гирдоварии зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон машғул буда, намунаҳои онро тавассути воситаҳои техникӣ сабту забт намудааст, ки онҳо низ ба ҳайси предмети таҳқиқ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Ҳамчунин, дар диссертатсия ба ҳайси предметҳои таҳқиқ дастабандӣ, баррасӣ ва тавсифи маҷмуаҳои «Зарбулмасалҳои форсӣ дар Афғонистон» (1338)(=1959), «Зарбулмасалҳои омиёнаи дари Афғонистон» (1354)(=1975), «Амсолу ҳикам ба забони форсӣ» (1354)(=1975), «Сухани бузургон

чашми ақл аст (Зарбулмасалҳо)» (1364)(=1985), «Зарбулмасалҳо» (1362)(=1983), «Зарбулмасал ва киноёт: маҷмуаи беш аз хафт ҳазор зарбулмасал» (1379)(=2000), «Амсол ва ҳиками мардуми ҳазора: хамроҳ бо шарҳ, зикри мавориди корбурд, назоир ва воҳиде аз ашъори порсӣ» (1380)(=2001), «Зарбулмасалҳо ва киноёт дар Маснавии Мавлавии Чалолуддин Муҳаммад Балхӣ» (1382)(=2003), «Зарбулмасалҳо дар лобалои девони Носири Хусрав» (1383)(=2004), «Зарбулмасалҳо» (1389)(=2010), «Зарбулмасалҳои Афғонистон» (1392)(=2013) ва маҷмуаҳои зарбулмасалҳои даризабонони дар Тоҷикистон нашршуда, ба мисли «Намунаи зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикон ва ўзбекони вилояти Қатағани Афғонистон» (1963), «Фолклори даризабонони Афғонистон» (1974), «Зарбулмасал ва мақолҳои даризабонони Афғонистон» (2011), «Зарбулмасалҳои дари Афғонистон» (1998), «Зарбулмасалу мақолҳои тоҷикони Афғонистон» (2014), матнҳои мунташир дар матбуоти нимаи дуюми қарни XX ва аввали қарни XXI, зарбулмасалҳои бойгонии муаллиф мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Саҳми муаллиф дар таҳқиқ. Масъалаи асоси таҳқиқи диссертатсия бо ёрии роҳбари илмӣ тарҳрезӣ гардида, аз ҷониби муаллиф маводи зиёд аз сарчашмаҳои мухталиф гирдоварӣ ва баррасӣ шудааст. Муаллифи диссертатсия дар асоси матнҳои зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон дар бораи таърихи омӯзиш, пажӯҳиш ва поэтикаи он ба таври муфассал назари илмӣ худро баён намудааст. Натиҷаҳои таҳқиқи диссертатсия дар конференс ва мақолаҳои илмӣ инъикос ёфтааст. Қолиб аст қайд гардад, ки муаллифи диссертатсия шахсан ба ҷамъовариҳои намунаи матнҳои зарбулмасалҳо низ сари қор гирифтааст ва натиҷаи ин фаъолияти ӯ ҳамчун яке аз сарчашмаҳои таҳқиқ ба ҳисоб меравад.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия мутобиқи ихтисосҳои фолклоршиносӣ таълиф шуда, дар он аз равишҳои илми филология истифода гардидааст. Ҳамчунин, пояи аслии он бо нақшаи дурнамои қорҳои илмию таҳқиқии кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба

номи Садриддин Айни ва таҳқиқи фолклор дар донишгоҳҳои Афғонистон мувофиқат менамояд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Нишон додани ҷойгоҳи истилоҳи “зарбулмасал” дар миёни муродифҳои дигар ва сабабҳои интихоби он барои таҳқиқи минбаъда.

2. Муайян сохтани раванди ҷамъоварӣ, нашр ва таҳқиқи зарбулмасалҳои даризабон.

3. Сабабҳо ва заминаҳои ягонаи пайдоиш ва интишори зарбулмасалҳо дар миёни даризабонҳои Афғонистон, Тоҷикистон ва Эрон.

4. Хусусиятҳои алоҳидаи зарбулмасалҳо дар миёни даризабонҳои Афғонистон, Тоҷикистон ва Эрон.

5. Иртиботи маъно ва мазмуни зарбулмасалҳо бо ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва маишии мардум.

6. Хусусиятҳои жанрӣ, сохтори дохилӣ, бадият ва тарзи баёни зарбулмасалҳо.

7. Хусусияти забонӣ ва услубии зарбулмасалҳо

Қорқард ва татбиқи натиҷаҳои таҳқиқ. Рисола дар ҷаласаи кафедраи назария ва таърихи адабиёти факултети филологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни аз 26.09.10.2019, суратҷаласаи №3 мавриди баррасӣ қарор гирифта, барои дифоъ пешниҳод шудааст.

Мазмуни асосии диссертатсия дар конфронси ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ ДДОТ ба номи С.Айни (Конфронси ҷумҳуриявӣ бахшида ба ҷашни Наврӯзи байналмилалӣ таҳти унвони «Пешвои миллат – Пешвои Наврӯз». – Душанбе, 15.02.2023, конфронси ҷумҳуриявӣ илмӣ амалӣ дар мавзӯи «Усулҳои таълими инноватсионӣ ҳамчун воситаи рушди зехнии хонандагону донишҷӯён». – Душанбе, 17.03.2023, конфронси байналмилалӣ бахшида ба робитаҳои адабӣ дар

мавзуи «Аз таърихи пайвандҳои халқҳои тоҷик ва узбек». – Душанбе, 15.04.2023) ироа шудааст.

Нуктаҳои асосии диссертатсия дар 6 мақолаи муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 6 мақола дар маҷмуаҳои дигари илмӣ инъикос гардидааст, ки рӯйхати асарҳои нашршуда дар охири диссертатсия оварда мешаванд.

Сохтори рисола. Рисола аз муқаддима, се боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат буда, ҳаҷми он 176 саҳифа мебошад.

Дар охир барои дарки дақиқи қор чанд нуктаи техниқиро ёдовар мешавем: 1. Ҳангоми овардани мисолҳо асосан ба маҷмуа ва маҷаллаҳо ишора намудем ва ҳамчунин аз матнҳое, ки бевосита ҳуди мо гирд овардем, низ истифода гардид; 2. Баъзе матнҳоро, ки бо лаҳҷа ҳастанд, бо овониғории лотинӣ нишон додем, то фаҳмиши матн осон гардад.

БОБИ I

ТАЪРИХИ ГИРДОВАРӢ, НАШР ВА ТАҲҚИҚИ ЗАРБУЛМАСАЛҲОИ ДАРИЗАБОНОНИ АФҶОНИСТОН

1.1. Корбурди истилоҳи «зарбулмасал» ва муродифҳои он

Пеш аз он ки зарбулмасалҳои мардуми даризабони Афғонистонро мавриди таҳқиқи илмӣ қарор бидиҳем, аввал роҷеъ ба истилоҳоти он назари хешро баён менамоем.

Нисбат ба жанри «зарбулмасал» дар Афғонистон бештар истилоҳи «амсолу ҳакам»-ро (гоҳе дар талаффуз «ҳикам») мавриди истифода қарор медиханд. Вале дар диссертатсия мо асосан ҳамон истилоҳи байналмилалиро, ки «зарбулмасал» (proverbium) аст, ба кор хоҳем бурд. Зимнан, роҷеъ ба истилоҳоти илмии гуногун, ки дар байни мардуми даризабони Афғонистон ва ҳамзабонон истифода мешавад, низ назари худро хоҳем баён кард. Чунки беш аз ҳазор сол аст, ки дар миёни мардуми кишварҳои форсизабон бархе вариантҳо ханӯз ҳам вирди забони мардум буда, адибони пешин ва имрӯз низ аз онҳо дар осори манзум ва мансури хеш истифода бурдаанд.

Дар адабиёти классикӣ ба таври фаровон истилоҳи «масал» ба кор рафта, ки маънои гуногун дорад. Дар ин бора дар ҳамаи луғатномаҳо шарҳҳо оварда шудааст, ки ба бархе аз онҳо ишора менамоем. Тибқи мушоҳида ва мутолиаҳо маълум шуд, ки дар Афғонистон нисбат ба «зарбулмасал» чанд истилоҳ ба кор меравад, ки онҳо дар манотиқи мухталифи кишвар маъмуланд, аз ҷумла, «зарбулмасал», «масал», «матал», «мисол», «тамсил», «амсол», «ҳакам», «ҳикам» ва ғайра. Ҳар кадоме аз ин истилоҳ дар раванди гуфтугӯи мардум, дар ҳамон мавриде, ки матни зарбулмасал чун панд истифода мешавад, ба кор меравад. Гуёнда хангоми гуфтори худ барои таъйид намудани фикри хеш ё кадом

масоили зиндагӣ, шунавандаро аз тариқи зарбулмасал панд медиҳад ва онро чун мисол меорад.

Дар он китобу мачмуаҳое, ки дар Афғонистон ва берун аз он нашр гардидааст, муҳаққиқон бештар истилоҳи «зарбулмасал», «масал» ва «амсолу ҳакам»-ро ба кор бурдаанд. Маъмулан ба таври расмӣ дар аксари маворид ба ду истилоҳ така намудаанд, ки онро дар якҷоягӣ ба забон меоранд, яъне «амсолу ҳакам». Ҳар ду ҳам калимаи арабӣ аст. «Амсол» шакли чамъи «мисол» буда, ба маънои «мисолҳо» аст. «Ҳакам» дар луғатномаҳо ба маънои «довар», «қозӣ» омадааст [ниг.: Муин 1371, ҷ.1, с.1366].

Ин истилоҳ дар яке аз аввалин мачмуаҳои зарбулмасалҳо, ки аз ҷониби Иноятулло Шаҳронӣ гирдоварӣ ва ба нашр расидааст, низ ба кор рафтааст. Ӯ мачмуаи нахустини худро, ки зарбулмасалҳои даризабонро дар бар мегирад, «Амсолу ҳакам ба забони форсӣ» (1354) номидааст ва баъдҳо бо иловаҳо ин мачмуаро «Зарбулмасалҳои дари Афғонистон» гуфтааст. Ин мачмуа дар тули ин солҳо бидуни тағйир борҳо ба нашр расидааст, ки мо ба яке аз онҳо така хоҳем кард. Дар пешгуфтори И.Шаҳронӣ асосан истилоҳи «зарбулмасал», «амсолу ҳакам», «амсол» ба кор рафтааст [ниг.: Шаҳронӣ 1354; Шаҳронӣ 1998, с.11-21].

Тавре ки ишора намудем, дар байни мардум истилоҳи дигар, минҷумла «матал», низ ба кор меравад. Истифодаи калимаи «матал»-ро ба маънои «зарбулмасал» дар аксари манотиқи Афғонистон метавон мушоҳида кард. Муаллифи китоби «Луғати омиёнаи форсии Афғонистон» Абдулло Афғонинавис зимни ташреҳи калимоти мухталифи омиёна «матал»-ро ба таври зерин шарҳ додааст: «Матал – мақулае, ки барои эзоҳи матлаб оранд» [Афғонинавис 1364, с. 530].

Воқеан, дар байни мардуми Афғонистон дар манотиқи мухталиф истилоҳи «матал» ва гоҳе «масал» ҳамзамон бо «зарбулмасал» низ вирди забони мардум аст. Он ба ҳамон маъное, ки А.Афғонинавис овардааст, ба кор меравад ва дар китоби мазкур шарҳи дигаре нест.

Дар гӯишҳои мухталифи мардуми Афғонистон истилоҳи «масал» низ зиёд мавриди истифода қарор мегирад. Тибқи мушоҳидаи мо дар бархе гӯишҳои мардумӣ истилоҳи «мисол», «матал», «бузургон гуфтаанд», «гуфти бузургон», «ба гуфти калонҳо...», «ба истилоҳи қадим», «гуфтаанд, ки...», «фармудаанд, ки...», «дар масал омадааст, ки...» низ қорбурд дорад. Ин истилоҳот дар байни мардуми Қобул, Қундуз, Бомӣён, Парвон, Лугар, Ҳирот, Бадахшон, Балх, Тахор, Бағлон ва ҷойҳои дигар маъмул аст. Ғайр аз ин, гӯяндаи матни зарбулмасал ҳамеша ҳангоми истифодаи он ҳатман калимае ва ё ибораеро ба мисли «мегӯянд, ки...», «гуфтаанд, ки...», «ба гуфти ришсафедон, ки... » ва ғайра мавриди истифода қарор дода, ба ин васила тавачҷуҳи шунавандаро ба худ ҷалб месозад.

Иноятулло Шаҳронӣ, ки солҳо бо гирдоварӣ ва нашри зарбулмасалҳо машғул шудааст, роҷеъ ба ин истилоҳ назари хешро чунин баён намудааст: «Ва инак, мардум калимаи мухтасар ва пурмаъниро ба ҷӣ вачҳ ба номи зарбулмасал мусаммо сохтаанд, албатта то ҳаде дар калимот ва ҷумалоти моқаблӣ тазаккур ёфта, ба он ҳам вачҳи тасмияи онро ба шарҳи зер арз менамоем: зарб ба арабӣ задан бошад ва мисли он ҷӣ медонем, маънии мисолро медиҳад. Пас, бояд зарбулмасал иборат аз калимаи мураккаб, ки ба маънии ҷумлаи ботаъсир, андози сухан, сухан задан, тақдими ҳарф, нуктагӯӣ ва ғайра тарҷума гардад ва мафҳум ҷунон гирифта мешавад, ки инсон тири суханро раҳо мекунад ва ба ҳадаф таъсир ворид месозад ва ё шунаванда аз шунидани он сухан бархурдор ва мутаассир мегардад» [Шаҳронӣ 1998, с. 20].

Соли 1387=2008 маҷмуаи «Зарбулмасал ва киноёт»-и Абдулғанӣ Барзинмеҳр ба нашр расид. Соли 1379=2000 ин китоб дубора нашр шуд. А.Барзинмеҳр дар пешгуфтори худ, ки «Чанд ҳарфе дар мавриди масал» аст, роҷеъ ба фарҳанги мардум ва фолклор ва шоҳаҳои он ишора намуда, аз ҷумла гуфтааст: «Аз ин шоҳаи солманд шоҳчаи кӯчаке ҷудо мешавад бас сербору серҳосил, ки ҳамон «масал» аст» [Барзинмеҳр 1379, с. алиф].

А.Барзинмехр дар бораи истилоҳи «масал» муфасссал сухан ронда, аз байни мардум ва сарчашмаҳои адабӣ мисолҳо меорад. ӯ истилоҳи масалро ба маънои «зарбулмасал» фаҳмида, ин ду истилохро аз ҳамдигар чудо намекунад.

Мувофиқи ишораи И.Шахронӣ, ки дар китобаш «Фарҳанги омиёнаи тоҷикии Бадахшон» (1387) овардааст, дар байни мардуми Бадахшони Афғонистон бештар истилоҳи «зарбулмасал» роиҷ будааст [Шахронӣ 1387, с. 345].

Ногуфта намонад, ки дар солҳои 60-80 қарни ХХ чанде аз равшанфикрони тоҷикистонӣ низ ба Афғонистон рафта, онҳо дар баробари анвои мухталифи фолклорӣ зарбулмасалҳои даризабонро низ гирд овардаанд. Аз ҷумла, муҳаққиқон С.Асадуллоев, С.Норматов, Д.Обидов, С.Фатхуллоев, Р.Раҳмон (Раҳмонӣ) ва дигарон намунаҳои зарбулмасалҳои даризабони Афғонистонро гирд оварда, ҳангоми нашри матнҳо ва таълифи мақолаҳои илмӣ истилоҳи «зарбулмасал» ва «мақол»-ро ба кор бурдаанд [ниг.: Асадуллоев 1963; Обидов, Фатхуллоев 1972; Норматов 1974; Норматов 2009; Раҳмон 1984].

Бояд ёдовар шуд, ки муҳаққиқони тоҷик асосан ба истилоҳи дар Тоҷикистон маъмул таъя намудаанд ва онҳоро мавриди истифода қарор додаанд. Фолклоршинос Р.Раҳмон (Р.Раҳмонӣ) дар пешгуфтори маҷмуаи «Сухани бузургон чашми ақл аст (Зарбулмасалҳо)» (Кобул, 1363) истилоҳи «Зарбулмасал ва матал»-ро ба кор бурдааст. Тибқи мушоҳидаи Р.Раҳмон дар байни мардум ду истилоҳ: «зарбулмасал» ва «матал» роиҷ будааст. ӯ дар ин пешгуфтор чандин бор истилоҳи «зарбулмасал» ва «матал»-ро якҷо ба кор бурдааст. Ҳамчунин, ӯ аз В.Асрорӣ дар бораи истилоҳи «зарбулмасал» ва «мақол» иқтибос оварда, тафовути онҳоро гуфтааст. Вале боз ҳам ба далели дар байни даризабони Афғонистон роиҷ будани «зарбулмасал»-у «матал» онҳоро бо ҳам овардааст [ниг.: Раҳмон 1363, ҷ.3, с.1-8].

Соли 1392=2013 китоби Заҳро Қоризода бо номи «Намудҳои адабиёти шифоии мардуми Кобул» ба нашр расид. ӯ дар китобаш

истилоҳи «зарбулмасал» ва «мақол»-ро ба кор бурдааст. Дар як сафҳаи китоб истилоҳи зарбулмасал ва мақол беш аз 10 маротиба ба кор рафтааст [ниг.: Қоризода 1392, с.35].

Ў ҳатто шарҳ надодааст, ки мардуми Кобул кадоме аз ин истилоҳро бештар ба кор мебаранд ва ҳол он ки истилоҳи «мақол» дар байни мардуми Кобул ба кор намеравад. Дар натиҷаи мутолиаи асарҳои дигари илмӣ маълум шуд, ки муҳаққиқ ин истилоҳро аз китоби В.Асрорӣ ва Р.Амонов «Эҷодиёти даҳанакии халқи тоҷик» баргирифтааст. Ин китоби дарсӣ соли 1364 (=1985) дар Пуҳантуни Кобул ба алифбои форсӣ аз ҷониби А.Қавим ва М.Банвол баргардон шуда буд. Заҳро Қоризода ҳатто намунаҳои матнро аз ҳамон китоб овардааст, на бо ғӯиши мардуми Кобул [ниг.: Қоризода 1392, с.35-37; Асрорӣ ва Амонов 1980, с.79-80; Асрорӣ ва Амонов 1364, с. 128-151].

Дар китоби Нилуфар Ҳошимӣ «Адабиёти омиёнаи Афғонистон» (1395) бахши махсусе зери унвони «Зарбулмасалҳо» зикр гардидааст. Муаллиф сухани худро аз истилоҳи «масал» оғоз намуда, аз луғатномаҳо ва осори таҳқиқии муҳаққиқони эронӣ аз ҷумла, Ҳасан Зулфиқорӣ дар бораи маънои луғавии «зарбулмасал», «масал» ва амсоли ин ишора намудааст. Хуб аст, ки хонум Н.Ҳошимӣ дар бораи истилоҳ ба таври муқоисавӣ дар фарҳанги мардуми Афғонистону Эрон сухан мегӯяд ва то ҳаде муштарақоти истилоҳро нишон медиҳад [ниг.: Ҳошимӣ 1395, с.87-114].

Бояд ёдовар шуд, ки муҳаққиқони тоҷик низ асосан истилоҳи «Зарбулмасал»-ро ба кор бурдаанд, ки дар байни даризабонони Афғонистон маъмул аст. Дар бораи истилоҳи маҳаллии зарбулмасал шарҳи муфассале, ки мавриди таваҷҷуҳ бошад, дар навиштаҳои эшон дида нашуд.

Дар Эрон низ истилоҳи «амсол»-у «ҳикам», «зарбулмасал», «матал» ба кор меравад [ниг.: Ҷабларудӣ 1371, Зулфиқорӣ 1394]. Нисбат ба унвони маҷмуае, ки ин жанрро дар бар мегиранд, дар Афғонистон ва Эрон бештар истилоҳи «амсол»-у «ҳикам» (ё «ҳакам»)-ро мавриди

истифода қарор медиҳанд. Масалан, китоби машҳури Алиакбар Деххудо, ки дар асоси матнҳои зарбулмасалҳо таҳия шудааст, «Амсолу хикам» унвон дорад [ниг.: Деххудо 2537 (соли шаҳаншоҳӣ)].

Дар Эрон фолклоршиносон Ҳ.Зулфиқорӣ, Ҷ.Қанавотӣ дар навиштаҳои худ роҷеъ ба истилоҳи «зарбулмасал», «масал» ва муродифҳои дигари он ва ҳамчунин мавқеи онҳо дар фарҳанги мардум суҳан гуфтаанд. Вале то ба ҳол дар Эрон низ дар мавриди зарбулмасал рисолаи ҷудогонаи таҳқиқӣ ва таҳлилӣ, ки фақат маводи омиёнаро дар бар мегирифта бошад ва дар бораи ҳамаи қорҳои дар ин кишвар анҷом ёфта, қобили баҳс бошад, дар ихтиёри мо қарор надорад. Ба ҳар ҳол, бояд ёдовар шуд, ки истилоҳи «зарбулмасал» дар минтақаҳои Эрони муосир низ мисли кишварҳои дигари ҳамзабон маъмул аст.

Дар кишвари ҳамзабон – Тоҷикистон муҳаққиқон истилоҳи «зарбулмасал» ва «мақол»-ро ба қор мебаранд. Муҳаққиқони тоҷик матнҳои зарбулмасалҳоро ба таври муназзам гирдоварӣ намуда, баъдан матнҳоро ба низоми дақиқ даровардаанд. Нисбат ба истилоҳи «зарбулмасал» дар байни мардум қадом истилоҳот маъмул аст, низ сабт намудаанд. Сипас, дар асоси матнҳои сабтшуда якҷанд рисолаҳои илмӣ аз ҷониби Б.Тилавов, М.Фозилов, Я.И.Калонтаров, Қ.Ҳисомов ва Ф.Муродов таълиф шудааст. Дар таҳқиқи зарбулмасал Б.Тилавов қорҳои шоистаеро анҷом дода, таърихи пешина ва имрӯзи ин жанро мавриди таҳқиқ қарор додааст. Тибқи ишораи ӯ дар адабиёти беш аз ҳазорсолаи дарию форсии тоҷикӣ, ки дар кишварҳои форсизабон яке меҳисобанд, истилоҳи «масал» ба ҳамон маънои «андарз», «панд», «хикмат», «достон», гоҳе «латифа» низ омадааст [ниг.: Тилавов 1967, с. 24].

Муҳаққиқони тоҷик дар радифи зарбулмасал истилоҳи «мақол»-ро низ ба қор бурдаанд, ки Б.Тилавов дар асоси луғатномаҳо шарҳ додааст, ки «мақол» калимаи арабӣ буда, аз калимаи «қавл» гирифта шуда, ҳамчун истилоҳ маънои «зарбулмасал», «панд» ва «насихат»-ро ифода менамояд. Ҳамчунин, Б.Тилавов ҷӣ гуна ифода ёфтани онро дар байни

мардуми тоҷик ва минтақаҳои гуногуни кишвар шарҳ дода, ёдовар мешавад, ки мардум хангоми ба кор бурдани зарбулмасал аз калима ва ибораҳои зерин истифода менамоянд: гуфтанд, мегӯянд, азизон, бузургон, гузаштагон, бобоён гуфтаанд; ўзбекҳо, арабҳо, русҳо мегӯянд; дар урфият гуфтаанд; беҳуда нагуфтаанд, ки, фалонча мегуфт, фалонча як гап дошт, масал, мақол, ҳикмат ҳаст, ки..., дар урф як гап ҳаст, ки..., дар масал, зарбулмасал мегӯянд, дар китобҳо гуфтаанд ва ғ. Б.Тилавов дар асоси сарчашмаҳои истилоҳоти зарбулмасал, масал, мақол, тамсил, матал, маталак, ҳикмат ва монанди инро бо далелҳои илмӣ шарҳ додааст [ниг.: Тилавов 1967, с. 26-27].

Баъди таҳқиқи муфассал дар асарҳои баъдии худ Б.Тилавов ба чунин натиҷа мерасад, ки нисбат ба ин жанри фолклорӣ истилоҳи «зарбулмасал» ба кор бурда шавад [ниг.: Тилавов 1983; Тилавов 1989].

Аз асарҳои таҳқиқӣ ва таҳлили Б.Тилавов маълум мешавад, ки ў барои амиқтар омӯхтани масъалаи заҳмати зиёд кашида, кӯшиш намудааст, ки ҳар чӣ дар бораи зарбулмасал аст, аз байни мардум гирд оварад ва онҳоро шарҳ бидиҳад, то масъала ба таври амиқтар баррасӣ гардад.

Аммо бо таассуф, то ба ҳол бо сабабҳои мухталифи сиёсӣ ва иҷтимоӣ муҳаққиқон натавонистанд, аз тамоми манотиқи Афғонистон ба таври густурда истилоҳоти омиро, ки мардум ба кор мебаранд, гирдоварӣ ва таҳқиқ намоянд. Ҳатто муҳаққиқони афғонистонӣ роҷеъ ба истилоҳи мардумии «зарбулмасал», ки дар ғӯишҳо чӣ гуна аст, ба таври илмӣ баҳс накардаанд.

Ба ҳар ҳол, аз маводи дастрас маълум гардид, ки аз як тараф дар Афғонистон низ асосан истилоҳи «зарбулмасал» роиҷ аст. Муҳаққиқони афғонистонӣ аз ҷумла, Мавлоно Ҳаста, Муҳаммад Ориф, Абдулқаюми Қавим, Иноятуллоҳ Шаҳронӣ, Муҳаммад Афзал Банвол, Шоҳалиакбар Шаҳристонӣ, Асадулло Шуур, Пӯёи Форёбӣ, Абдулло Муҳиби Ҳайрат, Бурҳониддин Номиқ, Абдулғанӣ Барзинмеҳр, Муҳаммадҷаводи Ховарӣ, Маҳмуд Чаъфарӣ, Нилуфар Ҳошимӣ, Шомухаммад Муслех ва дигарон

дар осори таҳқиқи хеш, ки дар мавриди зарбулмасал аст, асосан истилоҳи «зарбулмасал» ва «масал»-ро ба кор бурдаанд.

Соли 1392=2013 Сайидмуҳаммад Орифи Абдолӣ дар муқаддимаи маҷмуаи худ «Зарбулмасалҳои Афғонистон» дар асоси аксари луғатномаҳо калимаи «зарбулмасал»-ро, ки исми мураккаб буда, аз «зарб» ва «масал» сохта шудааст, шарҳ медиҳад. Зарбро ба маънои кӯфтан, захм задан ба шамшер, зарбаи дарднок, навохтан, баён кардан ва ғайра; масалро ба маънои ҳамто, монанд, шабех, назир, тамсил, достон, ҳикоят ва ғайра шарҳ додааст. Ҳамчунин, дар забон дорони кадом маъниҳо будани онро оварда, як навъи қадимӣ дар адабиёти шиғоҳӣ будани онро таъкид намудааст. Тавре ки дар боло ишора намудем, ин тавзеҳи эшонро муҳаққиқони дигар, аз ҷумла, Иноятулло Шахронӣ низ овардаанд. Эшон зимнан нисбат ба ин навъи адабиёти шиғоҳӣ муносиб будани истилоҳи зарбулмасалро ёдовар шудааст [ниг.: Абдолӣ 1392, с. 6-12].

Аз тарафи дигар, адибон ва муҳаққиқони Тоҷикистон ва Эрон низ дар осори таҳқиқи худ бештар истилоҳи «зарбулмасал»-ро мавриди истифода қарор додаанд. Онҳо бар он ишора намудаанд, ки дар луғатномаҳо, аз ҷумла, дар фарҳанги «Ғиёс-ул-луғот» истилоҳи «зарбулмасал» ба маънои «Зарбулмасал – задани масал, яъне овардани масали чизе дар калом» омадааст [ниг.: Ғиёсуддин Муҳаммад 1912, вожаи зарбулмасал].

Муҳаққиқи эронӣ Ҳасан Зулфиқорӣ низ дар таълифоти хеш бештар истилоҳи «зарбулмасал» ва «масал»-ро ба кор бурда, ба мисли муҳаққиқони дигар чанд вижагиҳои зарбулмасалро ба ёд меорад, ки иборат аст, аз таъсири ҳозиба, таъба ба таҷриба, инъикоси андеша, оинаи зиндагӣ, содагӣ, равонии лафз, ҷанбаи истиорӣ доштан, тағйири шакл намудан, номаълум будани падиоварандаи он аст [ниг.: Зулфиқорӣ 1394, с. 236-243].

Дар асоси баҳс ва далелҳои ҷавоб маълум мешавад, ки истилоҳи «зарбулмасал» дар байни даризабонон ва дар осори илмии ҳамзабонон

бештар ба кор рафтааст. Ҳамчунин, муҳаққиқони зарбулмасалшинос, аз ҷумла, Б.Тилавов ба чунин натиҷа расидааст, ки нисбат ба таҳқиқи ин жанри фолклорӣ асосан истилоҳи «зарбулмасал» ба кор равад. Пас, мо лозим донистем, ки дар диссертатсия асосан истилоҳи «зарбулмасал»-ро ба кор бубарем.

1.2. Гирдоварӣ ва наشري зарбулмасалҳои даризабонон

Гирдоварӣ ва наشري матни зарбулмасалҳои даризабонон (форсии тоҷикӣ) аз замонҳои хеле қадим, пас аз ба вуҷуд омадани хат тавачҷуҳи аҳли қаламро ба худ ҷалб намудааст. Аз ҷумла, дар яке аз нахустин китобҳои дини зардуштиён «Авесто» андарзҳоеро мебинем, ки мушобеҳи зарбулмасал ҳастанд. Баъдҳо дар осори хаттии қарнҳои аввали мелодӣ, дар осори паҳлавӣ, форсии миёна, монӣ, маздакӣ ва ғайра низ андарзномаҳое то замони мо расидааст, ки онҳо низ дар асоси зарбулмасалҳои омиёна таҳия ва тадвин гардидаанд [ниг.: Авесто 2001; Исрофилниё 2019].

Ҳамчунин, дар адабиёти форсии дари тоҷикӣ зарбулмасалҳо гоҳе айнан, гоҳе мазмунан мавриди истифода қарор гирифтааст. Дар осори насрӣ, таърихномаҳо ва дигар сарчашмаҳои хаттии беш аз ҳазорсолаи дари форсии тоҷикӣ дида мешавад, ки муаллифон барои тасдиқи ин ё он фикри хеш дар мавриди муносиб зарбулмасалеро ба кор бурдаанд. Баъдҳо дар китобҳои ҷудоғонае аз ҷониби фарҳангпарварон маҷмуаҳои зарбулмасалҳое ба нашр расидаанд, ки матни зарбулмасалҳоро дар бар мегиранд.

Яке аз маҷмуаҳое, ки зарбулмасалҳоро дар бар гирифтаанд, ин китоби Муҳаммадалӣ Ҳабалрудӣ (дар дастхатҳо Ҷабларудӣ низ омадааст) «Маҷмаъ-ул-амсол» (1049 қамарӣ = 1639/40) аст. Ин маҷмуа дар Ҳиндустон таҳия шуда, аввалин маҷмуаи омиёнаи мардуми форсизабон мебошад, ки аз байни мардум гирдоварӣ шудааст. Баъдан маҷмуаи дуҷуми ҳамин муаллиф зери унвони «Ҷомеъ-ут-тамсил» (1054

камарӣ = 1644/45) чоп мешавад. Ҳар ду маҷмуа тибқи алифбо таҳия шуда, дар аввалӣ матн зарбулмасалҳо ва дар маҷмуаи дуюм матн бо ҳикоят, ривоят ва афсонаҳо оварда шудааст.

Маълум мешавад, ки муаллиф, бо ҳавсала, аз байни мардум ин матнхоро бо ҳикоятҳо чамъ намудааст, то фаҳмонад, ки таъсири он барои шунаванда чӣ гуна аст. Дар чамъ, муаллиф беш аз ду ҳазор матнро сабт карда, ки кори арзишманде кардааст.

Маҷмуаи «Ҷомеъ-ут-тамсил» баъдҳо дар Эрон таҳти унвони «Куллиёти ҷомеъ-ут-тамсил» борҳо нашр шуд. Яке аз он соли 1371 ба нашр расидааст, ки дар дасти мо аст ва дар он исми гирдоваранда Ҷабларудӣ омадааст [ниг.: Ҷабларудӣ 1371].

Маҷмуаи мазкур ахиран ду маротиба аз ҷониби Ҳасан Зулфиқорӣ ва Ҳасан Насирии Ҷомӣ дар Техрон ба нашр расид, ки дар он номи муаллиф Ҷабларудӣ омадааст [ниг.: Ҷабларудӣ 1390 (=2011); Ҷабларудӣ 1396 (=2017)].

Мо дар диссертатсияи хеш нашри соли 1371=1992-ро, ки дар даст дорем, мавриди истифода қарор додем ва мисолҳои мо низ аз ҳамин маҷмуа аст. Дар ин маҷмуа тавре муаллифи он ишора намудааст, матнҳо асосан дар ҳолатҳои мулоқот сабт шудааст. Боз як нуқтаи ҷолиб ин аст, ки матнҳои зиёди ин маҷмуа дар байни даризабонони Афғонистон то ба имрӯз роиҷ аст. Масалан, «Бар сияҳдил чӣ суд хондани ваъз», «Оҳани сардро кӯфтан фоида надорад» [Ҷабларудӣ 1371, с.65], «Дурӯғи маслиҳатомез, беҳ аз рости фитнаангез» [Ҷабларудӣ 1371, с.69], «То битавонӣ сухан каму беш мағӯ» [Ҷабларудӣ 1371, с.99] ва ғайра. Дигар ин аст, ки дар ин маҷмуа мавриди истифодаи ҳар як зарбулмасал бо ҳикоят, ривоят, ашъори шоирон бо овардани ояту ҳадисҳо шарҳ ёфтааст [ниг.: Ҷабларудӣ 1371].

Маҷмуаи Ҷабларудиро (Ҷабларудиро) метавон нахустин маҷмуаи илмӣ роҷеъ ба зарбулмасалҳои форсизабонон, яъне даризабонон донист. Дар воқеъ, муаллифи он захираи зиёд кашидааст ва ҳатто баъзе матнхоро дар чанд вариант овардааст, ки ин қор низ аҳаммияти илмӣ

дорад. Чунки матнҳо воқеан, дар ҳар манотик ё андаке ё бештар шакли худро дигар менамоянд.

Маҷмуаи дигаре, ки тақрибан ҳамзамон бо маҷмуаи Ҳабларудӣ (Ҷабларудӣ) чоп шудааст, ин маҷмуаи Содикӣ бинни Солеҳ Исфаҳонӣ зери унвони «Шоҳиди Содик» аст, ки нусхаҳои он дар китобхонаҳои кишварҳои хориҷӣ маҳфуз аст. Матнҳои ин маҷмуа низ барои омӯхтани таърихи зарбулмасалҳои форсизабонон аҳаммият дорад. Бахше аз матнҳои ин маҷмуа аз ҷониби Т.Ребок дар китоби «Маҷмуаи зарбулмасалҳо ва ибораҳои рехта дар забонҳои Форс ва Ҳиндустон. Гирдоварӣ ва тарҷума, шарҳи Тоас Ребук» «A collection of proverbs and proverbial phrases in the Persian and Hindoostanee languages. Compiled and translated, chiefly, by late Thomas Roeduc» соли 1824 ба забони англисӣ ба нашр расидааст. Ҷолиб ин аст, ки матнҳои зиёди ин маҷмуа дар байни даризабонони Афғонистон ва ҳамчунин дар байни тоҷикони Осиёи Марказӣ ва ҳам мардуми форсизабони Эрон роиҷ будааст. Дар ин маҷмуа матнҳои динӣ нисбат ба маҷмуаи Ҳабларудӣ (Ҷаблерудӣ) камтар аст [ниг.: A collection of proverbs and proverbial phrases in the Persian and Hindoostanee languages 1824].

Маҷмуаи дигар, ки соли 1908 зери унвони «Матлаъ-ул-улум, маҷмаъ-ул-фунун» аз ҷониби Вочид Алиӣ Мучмалӣ таҳия шуда, худудан 300 матни зарбулмасалро дар бар дорад. Матнҳои ин маҷмуа дар маҷмуаҳои пешин, ки аз онҳо дар боло ёдовар шудем, мавҷуд аст. Вале як тафовути ин маҷмуа аз маҷмуаҳои пешин дар он аст, ки зарбулмасалҳои омиёна аз андарзҳои китобӣ ҷудо карда шудааст [ниг.: Мучмалӣ 1908].

Маълум мешавад, ки дар гузашта зарбулмасалҳои даризабонон (албатта форсизабонон) таваччуhi муҳаққиқонро ба худ ҷалб намуда будааст, ки чанде аз онҳоро ба ёд овардем. Вале асли масъала ин аст, ки зарбулмасал дар байни мардум, дар гӯишҳои мухталифи Афғонистон чӣ гуна аст? Таҳқиқи мо роҷеъ ба ҳамин масъала аст, ки фолклоршиносон

матни зарбулмасалҳоро аз байни мардуми даризабони Афғонистон то кадом ҳаде гирдоварӣ ва таҳқиқ намудаанд.

Пас аз он ки муҳаққиқони кишварҳои пешрафтаи дунё дар қарни XIX ба гирдовари матнҳои фолклорӣ оғоз намуданд, дар Афғонистон ҳам ин кор шуруъ шуд. Дар Афғонистон муҳаққиқони кишварҳои Аврупо ва ҳам Русия ҳангоми гирдоварию расму оинҳои мардумӣ гоҳе намунаи зарбулмасалҳоро низ сабт намудаанд. Аммо гирдоварӣ ва нашри зарбулмасалҳои даризабони Афғонистон аз ҷониби муҳаққиқони хориҷӣ ва дохилӣ асосан дар қарни XX оғоз шуд. Ба ҳар ҳол, дар нимаи аввали қарни XX аз ҷониби бархе равшанфикрон намунаҳои зарбулмасалҳо гирдоварӣ шуда, аз тариқи матбуот, аз ҷумла, рӯзномаи «Анис», «Помир» ба нашр расидааст. Тибқи ишораи И.Шаҳронӣ шоире бо номи Озод зарбулмасалҳои шаҳри Кобулро гирдоварда, дар шакли маҷмуа ба нашр омода намудааст, вале то ҳол ҷоп нашудааст. Бархе аз ин матнҳо соли 1326 (=1947) дар рӯзномаи «Анис» ҷоп шудааст. Аз ин тариқ хонандагони рӯзнома бо намунаҳои осори шифоҳии хеш аз наздик ошно гардидаанд. Дар ин бора Иноятулло Шаҳронӣ, ки худ бевосита аз байни мардуми Афғонистон зарбулмасалҳои зиёд гирдовардааст, ёдовар мешавад [Шаҳронӣ, И.1377=(1998), с.15].

Ҳарчанд гирдоварию фолклори Афғонистон кам-кам аз нимаи аввали қарни XX оғоз шуд, вале дар он солҳо маҷмуаҳои фолклорӣ ва махсусан, зарбулмасалҳо интишор нашудааст. Аввалин маҷмуае, ки зарбулмасалҳои даризабони Афғонистонро дар бар мегирад ва соли 1338 (=1959) ба нашр расид, маҷбути қалами муҳаққиқи эронӣ Муҳаммадқай Муктадирӣ мебошад. Ӯ дар давоми чандин сол аз манотиқи мухталифи Афғонистон матнҳои гирдовардаи худро зери унвони «Зарбулмасалҳои форсӣ дар Афғонистон» ба нашр расонид. М.Муктадирӣ матнҳоро дар толи 10 сол аз байни мардуми Афғонистон гирдовардааст. Маҷмуа 2259 матнро дар бар гирифта, ҳангоми нашри зарбулмасалҳо муҳаққиқ кӯшиш намудааст, ки мазмун ва мухтавои баъзе

матнхоро то ҳаде шарҳ диҳад. Хуб аст, ки ӯ махсусияти забон ва услуби матнхоро нигоҳ доштааст. Як ҷиҳати назарраси ин маҷмуа дар он аст, ки М.Муқтадирӣ баъзе аз зарбулмасалҳоеро, ки дар байни мардуми Афғонистон машҳур ҳастанд ва вирди забони мардум мебошанд, вале дар асл мисрае ё байте аз адибони классик мебошанд, муайян намудааст. Ҳангоми мавриди истифода қарор додани матн мардум намедонанд, ки ин зарбулмасал ё панду андарз вазифаи зарбулмасалро иҷро намуда, аз ин ё он шоир аст. Муқтадирӣ заҳмат кашида, муаллифи аслии бархе аз матнхоро муайян намудааст. Аз ишораи гирдоваранда маълум мешавад, ки ин навъ матнҳо дар қолаби шеър буда, мардум чун зарбулмасал дар мавридҳои муносиб аз онҳо истифода бурдаанд, марбут ба шоирони классик Саъдии Шерозӣ, Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Бедил, Соиб ва дигарон будааст [ниг.: Муқтадирӣ 1338(=1959)].

Соли 1351 Муқтадири Муҳаммадкаӣ китоби дигареро зери унвони «Амсоли форсии афғонӣ дар бораи занон» дар Покистон ба нашр мерасонад, ки дар он зарбулмасалҳои дар бораи занон гирдоварӣ шудааст [ниг.: Муқтадирӣ 1351].

Дар солҳои 70-80 қарни ХХ гоҳе намунаҳои зарбулмасалҳо аз ҷониби рӯзноманигорон ва муҳаққиқони завқманд дар воситаҳои ахбори Афғонистон ба нашр мерасид, аз ҷумла, дар рӯзномаҳои «Анис», «Ҳийвод», «Помир», маҷаллаҳои «Ориёно», «Адаб», «Жувандун», «Фулклур» (Фарҳанги халқ, фарҳанги мардум, Фарҳанг), «Хуросон» ва ғайра.

Соли 1354 (=1975) Муҳаммадкарим Афзалзода намунаҳои матнҳои зарбулмасалҳои даризабонро зери унвони «Маталҳои дарӣ» дар маҷаллаи «Фулклур» (=фолклор) ба нашр мерасонад. Ӯ зимни наشري матнҳои гирдовардаи хеш ба таври мухтасар чанд суҳан мегӯяд. Аз ҷумла, дар бораи моҳияти зарбулмасалҳо чунин ибрози андеша намудааст: «Маталҳо маъмулан ҷумалоти кӯтоҳи оҳангдор ва мавзун буда, маънои зиёдро дар бар доранд ва монанди як бурҳони қавӣ дар гуфтугӯ ба қор бурда мешаванд. Бисёре аз

гӯяндагон ва шуарои бузурги забони дарӣ аз қадим ба аҳаммияти маталҳо пай бурда ва ашӯро гуфтаҳои худро бо он зинат додаанд. Инак, чанд маталро, ки шунида ва ёддошт кардам, ба хонандагони маҷаллаи «Фулклур» қарори зайл тақдим мешавад» [Муҳаммадқарим 1354(=1975), с.65].

Маталҳои гирдовардаи ӯ комилан бо лаҳча буда, мавқеи истифодаи ҳар матал ва лаҳзаҳои ба қор рафтани онҳо низ бо як ё ду ҷумла шарҳ дода шудаанд [Муҳаммадқарим Афзалзода 1354 (=1975), с. 65-69].

Муҳаққиқи дигар Бурҳониддини Номиқ низ намунаҳои зарбулмасалҳоро гирд оварда, дар шумораҳои маҷаллаи «Фарҳанги халқ» ба нашр расонидааст. Минҷумла, эшон матнҳои зеринро оварда, дар контекст шарҳ додааст: «Номи Рустам, беҳ аз Рустам», «Ду қурт ва нимаш боқӣ аст», «Шӯякта кушам хута кунам беваи зор, харбуза бихӯр туро ба полиз чӣ қор», «Ҷоёе расида, ки шутурро ба намад доғ мекунанд», «Пеши панҷ ҳам панҷу пеши соҳиби панҷ ҳам панҷ», «Ошиқам, аммо то қанори бом», «Нони якрӯза чӣ бар пушту чӣ бар шиками он шахс» [Номиқ 1359, №1-2, с.33-39].

Баъдан Бурҳониддини Номиқ дар шумораи дигари маҷаллаи мазкур равиши қори худро идома дода, аз ҷумла, матнҳои зеринро бо ҳикояташ меорад: «Себ то фуруд омадан аз ҳаво ҳазор чарх мезанад», «Бе пир марав, ки дарбимонӣ, ҳарчанд Сикандари замонӣ», «Забони сурх сари сабз медиҳад барбод», «Пашша чу пур шуд, бизанад филро» (Душманро натавон ҳақиру бечора шумурд; Душман хурд аст, балое бузург; Душман агар пашша бошад, филаш бидон), «Оқибат гургзода гург шавад, Гарчи бо одамӣ бузург шавад», «Араберо арабӣ ё ҷавоби туркero ба туркӣ бояд дод», «Ҳоҷа, боғ дорӣ? Дорам», «Аз кӯза ҳамон берун таровад, ки дар ӯст» [Номиқ 1359, №3, с.92-100].

Маълум мешавад, ки Номик маводи зиёд гирд овардааст. Ӯ дар шумораи баъдии маҷаллаи мазкур таҳқиқи худро идома дода, зарбулмасалҳои зеринро бо матнаш оварда тавзеҳ додааст: «Ҷойи бахил оташи дӯзах аст», «Ангушт-ангушт мабар, то хиг-хиг нарезӣ», «Бикӯб, бикӯб, ҳамон аст, ки дидаӣ» ва ғайра [Номик 1359, №4-5, с.94-100].

Соли 1354 (=1975) таҳти унвони «Амсолу ҳикам ба забони форсӣ» ва «Амсолу ҳикам ба забони пашту» ду маҷмуа ба нашр расид, ки гирдоваранда ва таҳқиқгари он Иноятулло Шаҳронӣ аст. Ҳар ду маҷмуа аз ҷониби хонандагон ва муҳаққиқон хуш пазируфта шуд. Тавре ки худи муҳаққиқ ишора намудааст, ӯ ин матнҳоро ҳам аз байни мардум ва ҳам аз сарчашмаҳо гирд оварда, пешкаши хонандагон намудааст. Баъди солҳо И.Шаҳронӣ бо иловаҳо ин маҷмуаро чандин бор дар кишварҳои хориҷӣ ба нашр расонид, ки ҳоло теъдоди матнҳои зарбулмасалҳои он беш аз ҳафт ҳазор аст. Албатта, на ҳамаи ин матнҳо зарбулмасал аст. Бархе ибораҳои рехта ё тавре ки дар илми забоншиносӣ мегӯянд, ибораҳои фразеологӣ аст. Ҳамин матнҳо соли 1998 аз ҷониби Иттиҳодияи афғонҳои Албертои шаҳри Калгарӣ аз ҷониби Алҳоч Абдулҳаким Фақирёд ва кӯшишу эҳтимоми Муҳаммадтах Кӯшон нашр гардидааст. Дар ин маҷмуа зери унвони «Сухани ношир» Абдулҳаким Фақирёд пешгуфторе навиштааст, аз ҷумла гуфтааст: «Китоби ҳозир, ки маҷмуае аз дастурот ва пояҳои асосии ҳаёти рӯзмарраи иқтисодӣ, иҷтимоӣ, таърихӣ, фарҳангии авому-н-носи қадими ориёӣ, Хуросон ва Афғонистони имрӯз мебошад. Ба лутфи Худои бузург ва тавоно ба зевари табъ орошта шуд» [Фақирӣ 1998, с.1].

Дар ин маҷмуа Муҳаммадтах Кӯшон ба таври кӯтоҳ зери унвони «Мухтасари зиндагиномаи доктор Шаҳронӣ» дар бораи рӯзгор ва осори И.Шаҳронӣ ва ба хусус, заҳмати эшон дар таҳқиқи фарҳанг ва хунари мардуми Афғонистон ишора намудааст [ниг.: Кӯшон 1998, с.3-8].

Такризҳое, ки дар маҷмуаи аввал нашр шуда буд ва боз чанд такризи дигар, ки баъдан таълиф гардидааст, низ дар ин китоб оварда

шудаанд. Дар тақризҳои Самандари Ғуриёнӣ, Ҳазрати Кӯшон, Муҳаммадраҳим Илҳом аз заҳмати И.Шаҳронӣ ситоиш шудааст. Баъдан И.Шаҳронӣ таҳти унвони «Чанд калима дар бораи ин китоб» чунин гуфтааст: «Чамъоварии ин китоб, ки ҷавҳаре аз ҷавҳаракони адаб ва махсусан, адаби миллии мо, тақрибан сӣ сол қабл оғоз шуда буд ва дар он вақт меҳостам, фақат зарбулмасалҳо ва ё маталҳое, ки тоҷикии махсус ба вилояти Бадахшон бошад, чамъоварӣ шавад ва ё пораҳои лаъли бадахшӣ, ки ба зоти худ низ намояндагӣ аз фарҳанги яке аз завоёи кишвари азизро менамуд, ба дӯстдорони адаб тақдим гардад. Хушбахтона, дар ҳилоли таҳқиқ ва чамъоварӣ ва ҳамкориҳои дӯстон ва донишмандон мавзӯи он қадар вусъат пайдо кард, ки як вилоят ва як соҳаи таҳтушшуои он қарор гирифт ва бо мусоидати замони ин таҳқиқ вусъат ёфт, бинобар тавонистам зарбулмасалҳои даризабонро чамъоварӣ намоям» [Шаҳронӣ 1998, с.14].

Иноятуллоҳ Шаҳронӣ ба идомаи ин гуфтаҳои хеш ёдовар шуда, ки гирдоварии мавод хеле мушкил буд. Ба гуфти эшон гирдоварии ин навъ матнҳо, ки дар байни мардум фаровонанд, заҳмати зиёдро тақозо менамояд ва ҳамаи он чизеро, ки мардум гуфтааст, барои як тан муҳаққиқ ба даст овардан ғайриимкон аст. Ба ин васила ишора бар он намудааст, ки агарчи мо талош кардем, матнҳои кулли даризабонро чамъ оварем, вале боз ҳам асоси мавод ба ғӯиши тоҷикӣ будааст: «Зеро расидан ба паҳноии дарёи бекарони адабиёти омиёна хостаҳо, дидаҳо ва амсолу боварҳои мардум бисёр мушкил аст, аз сӯи тафриқи чандин ҳазор зарбулмасал бо лаҳҷаҳои мухталифи кишвари азиз чӣ қадарҳо саҳт ва душвор мебошад. Асосан ин китоб ҳовии гузидаи зарбулмасалҳои забони тоҷикии Афғонистон мебошад» [Шаҳронӣ 1998, с. 14].

Ба идомаи ин гуфтаҳои И.Шаҳронӣ ба таври мантиқӣ андешаи пешини худро тақвият дода навиштааст: «Мақсади мо он аст, то дар оянда донишмандони кишвар на танҳо таҳқиқи зарбулмасалҳоро тавсеа бахшанд, балки ҳар минтақаи даризабонро тавзеҳ кунанд. Ва роҷеъ ба

зарбулмасалҳои дигари забонҳои Афғонистон таҳқиқоти густурда бинамоянд» [Шахронӣ 1998, с.14].

Аз навиштаи И.Шахронӣ маълум мешавад, ки эшон ин зарбулмасалҳоро барои оммаи хонандагон ироа намудааст. Дар ин бора содиқона ишора намудааст: «Ҳангоми навиштани зарбулмасалҳо тамоили забоншиносон қобили қадр аст, ки онро мутобиқи талаффузи омиёна таҳрир мекунанд, аммо ин кор, ки аз назари илмӣ писандида аст, барои ман душвор буд, зеро муттақӣ сохтани ин маҷмуа бар яке аз лаҳҷаҳои маҳаллӣ имкони хондани онро барои хонандагони оммаи мо душвор месохт, ин китоб як маҷмуаи умумӣ аст ва на як таҳқиқи маҳаллӣ ва мутамарказ бар як лаҳҷа, албатта умед меравад, донишмандони ватанӣ дар оянда чандин чилд китоб роҷеъ ба амсолу ҳакам ба риштаи таҳрир дароваранд, ки як иддаи он муттақӣ ба таҳрири забоншиносӣ ва лаҳҷаҳои ҳар минтақа бошад. Аз ин ҷост, ки тарзи навиштани умумӣ ва бетарафро, ки ба забони адабӣ наздиктар аст, ба кор гирифтам» [Шахронӣ 1998, с.15].

Аз ин ишораи Шахронӣ маълум мегардад, ки ӯ маводро бо чанд роҳу равиш ба даст овардааст: Аввал ин, ки худӣ ӯ бевосита аз байни мардум гирд овардааст; дуҷум аз матнҳои чопшуда истифода намудааст; сеюм аз маводи шахсони зарбулмасалҳоро гирдоварда низ истифода намудааст. Дар бораи ду тарзи ба даст овардани мавод ишора намудем. Тарзи сеюми ба даст овардани мавод ин аст, ки баъзе аз дӯстони наздик маводи дар даст доштаи худро ба ихтиёри эшон қарор додаанд. Ба гуфти Шахронӣ, профессор Муҳаммад Фозил устои донишгоҳ дар Пешовар меҳостааст, маҷмуаи зарбулмасалҳои Афғонистонро таҳия намояд. Тибқи навиштаи И.Шахронӣ: «Эшон меҳостанд, китоберо ба унвони «Зарбулмасал» тартиб диҳанд. Чунончи, теъдоди зиёдеро ба тартиби алифбо ҷамъоварӣ намуда, замоне ки огоҳ шуданд, банда дар ҳоли тартиби китоби худ мебошам, аз рӯи саховатмандӣ ва шогирднавозӣ маҷмуаро ба дасти ман гузоштанд ва бо сипоси фаровон он

зарбулмасалҳоеро, ки дар китоб такрор наёмада буд, аз рӯи он маҷмуа гирифтам» [Шаҳронӣ 1998, с.16].

Иноятуллоҳ Шаҳронӣ мунсифона аз он ашхосе ёдовар мешавад, ки барояш кумак намудаанд. Яке аз онҳо Муҳаммад Илм Файзод аз шахсиятҳои шинохтаи минтақаи Чаҳоби вилояти Таҳор буда, дар тасҳеҳи китоб бо эшон ҳамкорӣ намудааст. Ҳамчунин, Асадуллоҳ Муҳаққиқ, дуктур Муҳаммад Исмоили Султонӣ дар Амрико барои таҳияи ин китоб ба Шаҳронӣ кумак намудаанд [ниг.: Шаҳронӣ 1998, с.16-17].

Таҳиягари маҷмуаи «Зарбулмасалҳои даризабони Афғонистон» аз сарчашмаҳои мавриди истифода ёдовар мешавад ва тибқи гуфтаи эшон маълум мешавад, ки аз маҷмуаҳои «Туркман марғларӣ: Амсоли туркманӣ» (Гирдоваранда: Пайғмабаркул Дӯған) ва «Халқ тафаккури: Афғонистон ўзбекларининг зарбулмасаллари ва мақоллари» (Тўпловчи: Ориф Усмонӣ) низ то ҳадде истифода намудааст [ниг.: Шаҳронӣ 1998, с.17].

Тибқи ишораҳои И.Шаҳронӣ зарбулмасалҳоро на фақат бо лаҳҷаҳои гуногонуни даризабон ва ҳамчунин, ба забонҳои маъмул дар Афғонистон низ гирд овардааст. Аз ҷумла, ӯ намунаҳои зиёди зарбулмасалҳои ўзбекиро низ ҷамъ овардааст. Ба гуфтааш, ба далели он ки муҳаққиқи ўзбек Ориф Усмонӣ китоберо аз зарбулмасалҳои ўзбеки Афғонистон омодаи ҷоп кардааст, маводи худро барои истифода ба ӯ тақдим намудааст [ниг.: Шаҳронӣ 1998, с. 17].

Пас аз он ки мухтасари маҷмуаи Шаҳронӣ соли 1354 (1975) таҳти унвони «Амсолу ҳикам ба забони форсӣ» ҷоп шуд, Равон Фарҳодӣ барои эшон маҷмуаи «Зарбулмасалҳо»-ро, ки соли 1369 дуктур Муҳаммадҷаъфар Тоҳирӣ таҳия намуда, дар Виржиния (ИМА) нашр шудааст, аз Амрико ба Покистон мефиристад, то аз он низ истифода шавад. Дар ин бора И.Шаҳронӣ чунин гуфтааст: «Гарчи китоби ҳозир комилан омодаи таъб буд ва ин ки китоби «Амсолу ҳикам»-и ман таъб шуда буд, боз ҳам аз он истифода кардам» [ниг.: Шаҳронӣ 1998, с. 17].

Манзури Шахронӣ аз ин ишора чунин аст, ки дар маҷмуаи нави хеш «Зарбулмасалҳои дари Афғонистон» аз он мавод низ истифода намудааст.

Бояд гуфт, ки то ба имрӯз бузургтарин маҷмуаи зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон ҳамин маҷмуа аст, ки қариб 8 000 матнро бо вариантҳои дар бар мегирад. Маълум мешавад, ки Шахронӣ нусхаҳои гуногуни як матнро аз манотиқи гуногун ё ба лаҳча ё ба забони адабӣ ё аз сарчашмае, ки барояш дигарон тақдим намудаанд, ба даст оварда, дар маҷмуа ҷо кардааст. Мисол, эшон матни «Об аз сарчашма хит»-ро овардааст. Баъдан, вариантҳои онро низ ба шаклҳои зерин нишон додааст: «Об аз сарчашма гилолуд», «Об аз сарбанд хит аст» ва ғ. [ниг.: Шахронӣ 1377].

Маҷмуаи «Зарбулмасалу мақолҳои тоҷикони Афғонистон» соли 2014 аз ҷониби АИ ҚТ зери назари академик М.Илолов ҷоп шуд, вале дар китоб номи баргардонанда нест. Пас аз пурсишҳо маълум шуд, ки ин матнҳоро бо пешниҳоди академик М.Илолов фолклоршинос Р.Раҳмонӣ баргардон карда, ҳатто эшон пешгуфтори муфассале дар бораи заҳмати И.Шахронӣ навишта будааст. Номи ӯ бо сабаби техникӣ ҳамчун баргардонанда ва таҳиякунандаи матн дар маҷмуа наомадааст.

Дар рӯзнома ва маҷаллаҳои Афғонистон гаҳ-гоҳе зарбулмасалҳо то ба имрӯз ҷоп мешаванд, ки ҳамаи он барои мутолиа ва баҳра бурдани хонандагон аст. Тавре ки дар боло ишора намудем, дар маҷаллаи «Фарҳанги мардум» гоҳе намунаҳои зарбулмасалҳо ҷоп мешуд. Хонум Комила зери унвони «Зарбулмасал» матнҳои аз байни мардум гирдовардаи худро нашр намудааст. Эшон дар аввали мақолаи хеш ба таври кӯтоҳ оид ба зарбулмасал сухан гуфта, ба таври кулӣ аз гуфтаҳои Форёбӣ ва дигарон дар бораи зарбулмасал ёд намудааст. Сипас, намунаҳои зарбулмасалҳоро бо лаҳча оварда, маънии онҳоро шарҳ додааст [ниг.: Комила 1361, с.99-114].

Хуб аст, ки баъзе аз гирдоварандагони зарбулмасалҳо матнро он тавре ки шунидаанд, ба нашр мерасонанд ва ҳатто шарҳ

медиханд. Вале муҳаққиқон дар бораи аз кадом минтақа ва аз кӣ сабт намудани матнҳо иттилоъ намедиханд. Агар матн бо иттилои комили илмӣ нашр мешуд, он гоҳ дар бораи густариши матн дар манотиқи мухталифи Афғонистон, тағйироти матн, муҳити истифодаи матн ва амсоли ин низ таҳқиқи муфассал сурат мегирифт.

Яке аз муҳаққиқоне, ки ба гирдоварӣ ва наشري зарбулмасалҳо таваҷҷуҳ намудааст, Мавлавӣ Холмуҳаммад Хаста мебошад. ӯ соли 1362=1983 таҳти унвони «Зарбулмасалҳо» маҷмуаеро нашр менамояд, ки аҳаммияти вижае дошт. Ин маҷмуа 1552 матнро дар бар дорад, ки аз зарбулмасал ва ибораҳои киноятomez иборат аст. Аксари матни ин маҷмуа низ шабеҳи матни маҷмуаҳои дигар буда, дар он баъзе матнҳои чадид низ ба назар мерасад. Ин матнҳоро Мавлоно Хаста дар фурсатҳои муносиб аз байни мардум сабт намудааст [ниг.: Хаста 1362].

Соли 1362=1983 дар маҷаллаи «Фарҳанги мардум» Номик Бурҳониддин таҳти унвони «Зарбулмасалҳои манзум» мақолае менависад. ӯ дар ин навиштаи хеш қаблан дар бораи моҳияти зарбулмасал сухан мегӯяд ва ишора бар он менамояд, ки мардум чӣ гуна дар раванди зиндагии худ аз он истифода мебаранд. Номик ишора бар он намудааст, ки мардум аз тариқи зарбулмасал дар фурсати муносиб фикри худро бо киноёт ва рамзу роз ифода месозанд. Барои аҳаммияти вижае доштани зарбулмасал дар байни мардум Номик ин байти шоир Авфиро оварда, ёдовар мешавад, ки зарбулмасал дар вақти зарурат аз шамшер ҳам буррандатар аст:

Дар мақоме, ки кунад рӯи киноя ба аду,

Зарби шамшер надорад, асари зарбулмасал.

Сипас, муҳаққиқ зарбулмасалҳои гирдовардаи худро овардааст, ки онҳо ҳам китобӣ ва ҳам омиёна буда, дар шакли манзум гуфта шудаанд. Вале баъзе зарбулмасалҳои овардаи ӯро манзум гуфтан ғайриимкон аст. Мисол: «Об ободонӣ аст», «об аз сари чашма гилолуд аст» ва ғ. Шояд аз хоҳири дорои оҳанг будани

матнҳои омиёна онҳоро манзум гуфтааст. Ба идомаи таҳқиқи мухтасари худ Номик дар шумораи баъдии маҷалла намунаҳои зарбулмасалҳои манзумро бо ҳамон равиши кори худ меоварад [Номик 1362, №4, с.130-139; 1363, №1, с.134-146].

Соли 1363=1984 Шурои фарҳангии Пуҳантуни Кобул китоби Шохалиакбар Шахристониरो таҳти унвони «Намунаҳое аз фарҳанги шифоҳии ҳазорагӣ» чоп кард. Дар ин китоб низ матнҳои шифоҳӣ зарбулмасалҳо бо лаҳҷаи ҳазорагӣ оварда шудаанд. Муҳаққиқ баъзе матнҳоеро, ки дарки онҳо барои хонандагон мушкил аст, шарҳ додааст ва ҳамчунин ҳикояти бархе матнҳоро овардааст, то ки фаҳмиши он осонтар гардад ва сабаби ба вуҷуд омадани матн маълум шавад [ниг.: Шахристони 1363].

Соли 1378=1999 маҷмуае бо номи «Зарбулмасал ва киноёт» нашр шуд, ки дар сафҳаи шиносномаи китоб таълифи Абдулганӣ Барзинмехр нигошта шудааст, ки бояд гирдоваранда гуфта мешуд. Ин маҷмуа бо навиштаи пуҳонд (профессор) Муҳаммад Юнус Тугён Сокоӣ зери унвони «Як асари муҳим дар адабиёти шифоҳӣ» оғоз мешавад. Дар навиштаи хеш Тугён Сокоӣ аз заҳмат ва фаъолияти А.Барзинмехр ёдоварӣ намудааст. Баъдан, пешгуфтори Барзинмехр бо номи «Чанд ҳарфе дар мавриди масал» омадааст, ки дар он муаллиф ишорае ба истилоҳи фолклор намуда, зимнан ба гуфти худаш аз масал чунин ёд менамояд: «Аз ин шохай солманд шохчай кӯчаке чудо мешавад, бас сербор ва серҳосил, ки ҳамон «масал» аст» [Барзинмехр 1379, с.бе].

Ба идомаи сухани хеш Барзинмехр истилоҳи «масал»-ро дар асоси гуфтаҳои муҳаққиқон шарҳ медиҳад. Ӯ дар ин пешгуфтор ду истилохро ба кор бурдааст, ҳам «масал» ва ҳам «зарбулмасал», ки дар байни мардум низ маъмуланд. Дар бораи ин маводи арзишманди хеш, ки тавре худаш ишора намудааст, баъзе матнҳо зарбулмасал нест, Барзинмехр чунин иттилоъ медиҳад: «Ин китоб, ки дорои шаш ҳазор зарбулмасал аст, ёдовар мешавам, бархе аз

онҳо масал ҳам нест. Кинояҳо ва калимоти қисор ва ё суханони машхур аст, ки баъзан афроди чомеа онро дар ҳангоми хушӣ ва ё хашму ғазаб бар зидди ҳам ба кор бурдаанд ва ё мебаранд. Банда, ки аз чанд сол бад-ин сӯ машғули чамъоварии масалҳо ва киноёт будаам, агар хости Худо бошад, дар оянда ҳар якеро тафқиқ намуда, то он чое, ки имконот бошад, маншаи пайдоиш ва заминаҳои корбурди онҳоро менависам, ҳарчанд ки пайдоиши аксари онҳо он қадар равшан аст, ки заҳмат ҳам ба ҷойе намерасад» [Барзинмеҳр 1379, с.хе].

Дар маҷмуаи Барзинмеҳр матнҳое дучор мешаванд, ки дар маҷмуаҳои пешин дида намешаванд. Ин маҷмуа низ барои хонандагони умум пешкаш шудааст, то аз он баҳра бардоранд. Дар ин китоб низ мисли аксари маҷмуаҳои пешин, тибқи қавоиди илми фолклоршиносӣ баъзе нуктаҳои арзишманди илмӣ, яъне аз кучо, аз кӣ, дар кадом замон сабт шудани матнҳо вучуд надорад. Агар байтҳое, ки дар маҷмуа чун зарбулмасал оварда шудаанд, дар кадом ҳолат ба кор бурдани онҳо низ сабт мешуд, он гоҳ маълум мегашт, ки матн вазифаи зарбулмасалро иҷро намудааст. Ба ҳар ҳол, нашри маҷмуаҳои матнҳои зарбулмасалҳо барои таҳқиқ ва таҳлили онҳо муҳим аст. Ин маҷмуа соли 1378 ва 1379 аз ҷониби ҳамон ношир, ба теъдоди 2000 ҷилд ба нашр расидааст. Бояд ёдовар шуд, ки ба гуфти худӣ муҳаққиқ, ӯ дар тули чандин сол ин матнҳоро дар раванди зиндагӣ сабт намудааст. Пас, ин матнҳо ҳамчун санади илмӣ арзишманданд, ки дар оянда барои таълифи кори чамъбасти дар бораи зарбулмасалҳо ва муқоисаи вариантҳои онҳо санади беҳтарин аст [ниг.: Барзинмеҳр 1378; 1379].

Муҳаққиқони афғонистонӣ аз ҳар гӯшаву канори кишвар намунаҳои зарбулмасалҳоро чамъ оварда, ба нашр расонидаанд. Аз ҷумла, Мирпур Мирабдулқудус низ таҳти унвони «Зарбулмасалҳо, калимоти қисор ва гуфторҳо»-и мардуми Афғонистонро дар Пешовар ба нашр расонидааст, ки аксари матнҳо такрори

мачмуаҳои нашршуда аст. Дар ин мачмуа 2500 зарбулмасал ва ибороти мухтасари пандомез оварда шуда, дар бораи сарчашмаи гирдоварии ин матнҳо низ иттилои дақиқ нест. [ниг.: Мирпур 1374].

Соли 1380=2001 китоби Муҳаммадҷавод Ховарӣ таҳти унвони «Амсол ва ҳиками мардуми ҳазора» чоп шуд, ки дар шиносномаи китоб ношир «Техрон: Нашри ирфон» омадааст, аммо дар сафҳаи аслии баъди чилд макони нашр шаҳри Машҳад ва соли нашр 1379 аст. Албатта, ин иштибоҳи техникӣ аст, вале муҳаққиқро макони нашри китоб ба иштибоҳ меандозад [ниг.: Ховарӣ 1380].

Ин китоб аз чанд ҷиҳат ҷолиб аст. Аввал, ин ки зарбулмасалҳои мардуми ҳазора дар як мачмуа нашр гардидааст. Дуввум, ин ки ҳар матн бо талаффузи лаҳҷаи ҳазора нигошта шудааст. Севвум, ин ки ҳар матн аз ҷониби муҳаққиқ шарҳ ёфтааст. Чорум, ин ки вариантҳои баъзе матнҳо низ нишон дода шудаанд. Панҷум, агар матн дар осори шоирони классик варианте дошта бошад, онро низ нишон додааст. Ба ин васила, ба идомаи он муаллиф дар унвони китоб ишора намудааст, ки «ҳамроҳ бо шарҳ, зикри мавриди корбурд, назоир ва шавоҳиде аз ашъори порсӣ» [ниг.: Ховарӣ 1380].

Дар воқеъ, муаллиф заҳмати зиёд кашидааст. Барои таҳқиқ ва таҳлили зарбулмасалҳои мардуми даризабони Афғонистон ин китоб муҳим аст. Муаллиф дар пешгуфтори он ба таври муфассал дар бораи мардуми ҳазора ва равиши кори худ иттилоъ дода, ишора бар он низ намудааст, ки матнҳоро аз манотиқи гуногуни Ҳазораҷот сабт карда, сипас як лаҳҷаро меёри кори хеш гирифтааст, ки дар ин бора гуфтааст: «Дар ин китоб ба хоҳири якдастии кор, лаҳҷаи дойзангӣ меёер қарор дода шуда ва масалҳое, ки аз дигар манотик шунида шуд, низ мутобиқи адои он лаҳҷаи дойзангӣ ба сабт расидаанд» [Ховарӣ 1380, с.20]. Агар ин китоб бо лаҳҷаҳои гуногуни мардуми ҳазора ва ҳар матн бо номи гӯяндааш оварда

мешуд, дар илми фолклоршиносӣ арзиши кор боз ҳам бештар мешуд.

Соли 1380=2001 дар таҳияи Тухӣ Алҳоч Амирмуҳаммад «Зарбулмасалҳои забони дарӣ» ба нашр расид, ки он ҳам қариб такрори зарбулмасалҳои маҷмуаҳои пешин аст. Эшон низ матнҳои маҷмуаи худро дар тули солҳо аз байни мардуми Афғонистон гирд оварда, ки аксари онҳо вариантҳои мебошанд, ки то ҳадде тафовут доранд. Китоби мазкур беш аз ҳафт ҳазор матнро дар бар гирифтааст [ниг.: Тухӣ 1380].

Яке аз маҷмуаҳои, ки бештар аз 10 ҳазор матни зарбулмасалҳоро дар бар мегирад, асари Омоч Азизмуҳаммад буда, таҳти унвони «Масалҳо, кинояҳо ва истилоҳоти мутадовил» соли 1388=2009 дар Пешовар чоп шудааст. Муҳаққиқ дар ин маҷмуа бахше аз матнҳоро бо қиссаи ривоятҳои овардааст [ниг.: Омоч 1388].

Матни баъзе зарбулмасалҳо дар маҷмуаҳои, ки намунаҳои мухталифи матнҳои шифоҳиро дар бар доранд, низ оварда шудааст. Аз ҷумла, Абдулҳафиз Бехрӯз дар маҷмуаи «Фарҳанги омиёнаи Андароб» ҳамин гуна амал намудааст. Агарчи ин маҷмуа ба таври муфассал расму оин ва дигар рӯзгори маиши мардуми Андаробро дар бар гирад ҳам, дар он намунаҳои матнҳои шифоҳӣ, минҷумла матни зарбулмасалҳо низ бо лаҳҷаи Андароб ба нашр расидааст. Ин гуна маҷмуаҳо дар оянда барои таҳқиқи густариши матн ва омӯхтани ғӯиши минтақа муҳим аст [ниг.: Бехрӯз 1389].

Соли 1389=2010 маҷмуае зери унвони «Зарбулмасалҳо» ба нашр мерасад, ки мураббӣ он Раҳима Нурзод мебошад. Матни ин маҷмуа асосан барои оммаи хонандагон нигаронида шудааст [ниг.: Нурзод 1389].

Ахиран чанд маҷмуаи хурду бузург низ нашр шудааст, ки мураббӣ онҳо матнҳои дар даст доштаи хешро ба нашр расонидаанд. Аз ҷумла, Муҳаммад Муҳаммаднаим Фавод маҷмуаи

хурдеро таҳти унвони «Зарбулмасалҳои омиёнаи дари Афғонистон» интишор намудааст [ниг.: Муҳаммад 1390].

Маҷмуаи «Нигини ёкути адаби омма», ки соли 1390=2011 чоп шуд, намунаҳои зарбулмасалҳоро дар бар мегирад, ки онро Башорат Муҳаммадзариф ба нашр омода намудааст [ниг.: Башорат 1390].

Саидмуҳаммад Ориф Абдолӣ зери унвони «Зарбулмасалҳои Афғонистон» маҷмуае нашр менамояд, ки он дар Машҳад ба нашр расидааст. Сабаби таҳқиқи худро эшон ба ин гуна шарҳ додааст: «Чун ба фарҳанги омма алоқаи хос доштам, барои рисолаи хатми таҳсилат тасмим гирифтам, ки зарбулмасалҳои форсии Афғонистонро бо ду мавзӯи дигар ба гурӯҳи мухтарамии адабиёти форсии Донишқадаи адабиёт ва улуми инсонӣ пешниҳод кунам» [ниг.: Абдолӣ 1392, с. 16].

Аз навиштаи Саидмуҳаммад Ориф Абдолӣ дар муқаддимаи маҷмуаи мазкур маълум мешавад, ки ӯ матнро аз шаҳрвандони Афғонистон, ки дар Эрон муҳоҷир шуда ва солҳо дар он ҷо зиндагонӣ мекардаанд ва аз сарчашмаҳои хаттӣ сабт карда, дар китоби худ овардааст. Дар ин бора худ эшон чунин изҳори назар намудааст: «Бехтарин манобеъ ин пажӯҳиши ҳофизаи афроди мухталифи мардум буд, мардуми таҳсилкарда ё бесавод ва омӣ, ки дар асари зулм ва таҷовузи Русия ба Эрон паноҳанда шуда буданд ва ман бо онҳо тамос доштам ва дар зимни муҳовара ва муколама бо онон ҳадди аксар истифодаро мекардам. Илова бар ин, бо хондани китобҳо, маҷаллот ва китобҳои фарҳанги омма, амсолеро, ки марбут ба Афғонистон буд ва дар байни мардум тадовул дошт, ёддошт кардам. Саъй кардам, ки то ҳадди мумкин зарбулмасалҳои мушобаҳаро якҷо кунам ва шавоҳид ва мисолҳои мушобеҳи онҳоро ҳам дар заили ҳар зарбулмасал нақл кунам» [ниг.: Абдолӣ 1392, с. 16-17].

Ҳамин тавр, ҳар муҳаққиқ дар фурсатҳои муносиб кӯшиш намудааст, ки матни ба даст омадаашро дар ҳар маврид сабт намояд ва баъдан, онро аз тариқи рӯзнома, маҷалла ё китобҳо ба нашр расонад.

Муаллифи ин сатрҳо давраи магистриро дар Донишгоҳи давлатии омӯзгории ба номи С.Айнӣ гузаронида, зери назари профессор М.Аҳмадов рисолаи магистрӣ таълиф намудам. Баъдан соли 1392=2013 онро таҳти унвони «Адабиёти шифоҳии сокинони Қундуз» дар шакли китоб ба нашр расонидам. Дар ин китоб низ намунаҳои қариб 150 зарбулмасали мардуми Қундузро овардам, ки онҳоро худ аз байни мардум гирд овардаам [ниг.: Ализода 1392, с.62-76]. Дар раванди таълифи ин рисолаи илмӣ ва омӯзишҳои асарҳои илмии забоншиносӣ ва фолклоршиносӣ мутаваҷҷеҳ шудам, ки бархе аз гирдовардаҳои ман зарбулмасал набуда, балки ибораҳои киноёт (фразеологӣ) будааст.

Соли 1395=2016 китобе таҳти унвони «Адабиёти шифоҳии дарвозиҳо» ба нашр расид. Дар ин китоб намунаҳои матнҳои шифоҳӣ, минҷумла зарбулмасалҳо аз ҷониби муаллифи он Шунёрҷавод Сайидӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Ё чанд зарбулмасалро дар мавриди истифодааш ба лаҳҷаи мардуми Дарвоз овардааст [ниг.: Сайидӣ 1395, с.77-84].

Шуруъ аз охири солҳои 50-уми қарни XX то пошхӯрдани кишвари Иттиҳоди Ҷамоҳири Шуравии Сотсиалистӣ (СССР) барои анҷом додани корҳои гуногуни иқтисодӣ русзабонҳо, бо тарҷумонҳо аз Тоҷикистон, ба кишвари Афғонистон мерафтанд. Баъзе аз тарҷумонҳои тоҷик, ки рӯзноманигорон, адибон ва олимони соҳаи забон, адабиёт ва таърих буданд, зимни корҳои аслии худ бо гирдоварии матнҳои фолклорӣ низ машғул мешуданд. Онҳо баъди ба Тоҷикистон баргаштан матнҳои ҷамъовардаи худро дар рӯзнома, маҷалла ва ғайра китобҳо нашр мекарданд. Ҳатто баъзеҳо рисолаҳои илмӣ таълиф намудаанд. Дар ин ҷо лозим медонем, ки аз он ашхосе, ки зарбулмасалҳои даризабонро гирдоварӣ ва нашр намудаанд, ёдовар шавем.

Аввалин маҷмуаи зарбулмасалҳое, ки дар Тоҷикистон ҷоп шуд, мансуб ба қалами С. Асадуллоев аст. Ё солҳои 1959-1960 дар вилояти Қатағани Афғонистон ҳамчун тарҷумон кор кардааст. Эшон зимни кори аслии худ аз байни тоҷикон ва ўзбекони шаҳрҳои Пули Хумрӣ, Бағлон,

Қундуз, дехоти Алоуддин, Болодурӣ, Чашмаи Шер, Чинзай ва ғайра микдоре зарбулмасал гирд овард. С.Асадуллоев пас аз баргаштан аз Афғонистон, таҳти унвони «Намунаи зарбулмасалҳо ва мақолҳои тоҷикон ва ўзбекони вилояти Қатағани Афғонистон» маҷмуаеро ба ду алифбо ба нашр омода намуд, ки он соли 1963 нашр шуд.

Ин маҷмуа 351 зарбулмасали тоҷикӣ ва 256 зарбулмасали ўзбекиро дар бар гирифта, тибқи равиши фолклоршиносӣ гирдоварӣ шудааст. Мураттиб кӯшиш намудааст, ки ба қавоиди илми фолклоршиносӣ риоя намояд. Аз ҷумла, эшон дар пешгуфтори маҷмуа зери унвони «Ба ҷои сарсухан» номи он ашхосеро, ки барояш барои гирдоварии ин матнҳо кумак расонидаанд, қайд намудааст.

Боз як нуқтаи назарраси ин маҷмуа дар он аст, ки матнҳо ба ду алифбо (форсӣ ва алифбои тоҷикӣ) оварда шудааст. Ҳамчунин, муҳаққик заҳмат кашида, вариантҳои дар байни тоҷикон ва ўзбекони Иттиҳоди Шуравӣ бударо низ пас аз ҳар матн овардааст. Мисол: «Аввал таом, пас калом». Тоҷикони Иттиҳоди Шуравӣ мегӯянд: «Аввал таом, в-он гаҳ калом» [Намунаи зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикон ва ўзбекон... 1963, с.7]. Аммо тибқи мушоҳида ва мутолиаи мо аксари он зарбулмасалҳое, ки С.Асадуллоев ҷамъ овардааст, айнан дар байни тоҷикон ва ўзбекони Тоҷикистон ва Ўзбекистон будааст, ки дар ин бора метавон ба таври ҷудоғона баҳс кард.

Соли 1972 фолклоршиносон Д.Обидов ва С.Фатҳуллоев дар Тоҷикистон намунаҳои фолклори Афғонистонро таҳти унвони «Сухане аз даҳане» нашр менамоянд. Аксари матнҳои ин маҷмуа иборат аст, аз осори манзум. Дар ин маҷмуа зери унвони «Зарбулмасал ва мақолҳо» ба теъдоди 571 матн оварда шуда, дар бораи гӯяндагон ва манотиқи сабти ин матнҳо шарҳу тавзеҳ ва маълумоте нест [ниг.: Сухане аз даҳане 1972, с. 211-268].

Соли 1974 маҷмуаи «Фолклори даризабонони Афғонистон» нашр шуд, ки ҷамъкунанда ва мураттиб, муаллифи сарсухан ва тавзеҳот С.Норматов аст. Ин маҷмуа ба таври пурра бо қавоиди илми

фолклоршиносӣ сабт шудааст. Ӯ дар сарсухан ба он ишора намудааст, ки аз байни мардум 2000 зарбулмасалу мақол ва 400 зарбулмасалу мақоли ўзбекӣ сабт намудааст, ки дар бойгонии шахсии ӯ махфуз аст [ниг.: Норматов 1974, с.15].

Хуб аст, ки С.Норматов дар бораи тарзи гирдоварии матнҳо ишора намудааст. Маълум мешавад, ки ӯ ҳар зарбулмасалро бо диққат дар мухити баёни матн сабт намудааст, ки равиши кори хешро чунин шарҳ додааст: «Зарбулмасалҳо ба чунин усулҳо гирдоварӣ шудаанд: ҳар касе, ки дар ягон ҷо зарбулмасалеро истифода мекард, он зуд ба дафтар навишта мешуд. Муносибат ва мавридҳои ба истифода расидани зарбулмасалҳо низ, дар сурати мавҷуд будани шароити мусоид, айнан ва дар акси ҳол мазмунан сабт мегардид» [Норматов 1974, с.15].

Дар идомаи ин суҳанҳо С.Норматов дар бораи маҷмуаҳои дигар суҳан гуфта, баъдан роҷеъ ба тарзи сабти зарбулмасалҳо иттилоъ медиҳад, ки он барои таҳлил ва баррасии зарбулмасалҳо муҳим аст. Ӯ гуфтааст: «Вале маъноҳои аслию маҷозӣ, мавқеи истифодабарии навад фоизи зарбулмасалҳоеро, ки нависандаи ин сатрҳо дар даст дорад, гӯяндагони дараҷаи саводноқӣ ва ҷаҳонбинияшон ҳархела худ эзоҳ додаанд. Ин шарҳу эзоҳ, пеш аз ҳама, барои фаҳмидани муносибату ақида, фикру зикри халқ нисбат ба ҳодисаю воқеа ва масъалаҳои гуногуни зиндагӣ муфиду фоидабахшанд ва аз ин ҷиҳат барои илм ҳамчун материали пурқимат хизмат менамояд. Зарбулмасалҳое, ки аз даҳони сокинони як маҳал навишта гирифта шуда бошанд, онҳо аз даҳони сокинони маҳали дигар ҳам навишта гирифта шудаанд. Ин, дар мавридаш, ба мо имконият медиҳад, ки ҳудуди паҳншавии зарбулмасалҳо – яъне, дар байни аҳолии кадом вилоятҳои Афғонистон маъмул будани ин ё он зарбулмасалро муайян созем» [Норматов 1974, с.17].

Бале, ҳақ ба ҷониби ӯст. Агар ҳамаи гирдоварандагони зарбулмасалҳо чунин амал мекарданд, он гоҳ дар дасти мо матнҳои комилан илмӣ қарор мегирифт, ки онҳоро аз ҳар ҷиҳат таҳқиқ намудан

мумкин буд. Зимнан бояд ёдовар шуд, ки ҳамаи матнҳои гирдовардаи муҳаққиқ мустанад, бо лаҳча шарҳу тавзеҳ ёфтаанд. Дар ин маҷмуа 268 матни зарбулмасал оварда шудааст.

Баъдан С.Норматов бахши «Зарбулмасалҳо»-и маҷмуаро ба чор қисм ҷудо кардааст. Вале ҷаро онро ба чор қисм ҷудо кардааст, шарҳ намодааст. Эшон дар қисми аввал рӯзи сабт ва дар қадом маврид гуфта шудани матнро сабт намудааст, ки ҳамагӣ 7 матнро дар бар гирифтааст. Масалан, матнҳои «Дикон бояд сунӣ кори худ набина» (21.Х.1963), «Ду тарбуз да иг дис ҷой намеша» (21.Х.1963), «Парӣ аз равғани зарди Бухорост, шунидан дораду дидан надорад» (28.111.1963) ва ғайра [ниг.: Норматов 1974, с. 130-134].

Дар қисми дуюми маҷмуа матнҳои оварда шудаанд, ки ҳикоят доранд. Барои дарки бештари ин навь зарбулмасалаҳо ривоят, ҳикоят, қиссаи вобаста ба он муҳим аст. Қисми дуюми матнҳо дар контекст оварда шуда, аз шумораи 8 то шумораи 16-ро дар бар мегирад. Муҳаққиқ дар қисми сеюм зарбулмасалҳоеро овардааст, ки ровиён дар қадом маврид гуфта шудани онҳоро ба таври мухтасар шарҳ додаанд. Ин навь матнҳо зерӣ шумораҳои 17 то 140 омадааст. Қисми чорум аз ду бахш иборат аст. Дар бахши аввал зерӣ шумораҳои 141 то 167 матнҳои гирдовардаи ҳуди муҳаққиқ оварда шудааст. Дар бахши дуюм, муаллиф амонатро нигоҳ дошта, тахти шумораи 168 то 268 он матнҳоеро ҷо додааст, ки шахсе бо номи М.Ориф барояш тақдим намудааст. Ҳамин тавр, С.Норматов кӯшиш намудааст, ки дар гирдоварии матнҳо ва нашри он содиқона амал намояд [ниг.: Норматов 1974, с.17].

Соли 2009 китоби С.Норматов тахти унвони «Фолклори тоҷикони Афғонистон» ҷоп шудааст, ки боби ҳафтуми он зерӣ сарлавҳаи «Зарбулмасалҳо» ба таҳқиқи ин жанри фолклорӣ бахшида шудааст. Дар ҳамин бахш ёдовар мешавад, ки соли 1980 ӯ тахти унвони «Зарбулмасалҳои Афғонистон ва Тоҷикистон дар матн ва берун аз матн» маҷмуае таҳия намудааст, ки то ҳол ҷоп нагардидааст [Норматов 2009, с.236].

Аз сабаби он ки ин рисолаи С.Норматов солҳои 60-70 карни ХХ таълиф шудааст, дар он ба таври мухтасар дар бораи таърихи омӯхта шудани зарбулмасалҳои дарӣ ишора шудааст. С.Норматов дар бораи гирдоварии зарбулмасалҳои даризабони Афғонистон мушоҳидаҳои худро чунин ба ёд овардааст: «Аввалин маротиба соли 1959 Муҳаммад Ориф ном шахс, ки ба гуфтаи мардум маъмури давлатӣ буда, ба бисёр шахру деҳоти Афғонистон сафар карданиш тифоқ меафтадааст, қариб панҷсад зарбулмасалҳои дариро аз маҳалҳои мухталифи мамлакат чамъ намуда ва онҳоро дар сӣ шумораи рӯзномаи «Помир», ки аз тарафи Шорволии Кобул (Мунитсипалитети Кобул) нашр мешуд, таҳти унвони «Зарбулмасалҳои ватанӣ» ба таъб мерасонад. Ин зарбулмасалҳоро Маҳдии Дуогӯй, ки соли 1963 дар Раёсати сихати оммаи Вазорати сахия ва Вазорати мухобирот маъмур буд, ба мо супорид. Дар порчаҳои аз ин рӯзнома чудо кардашуда исми ба чоп тайёркунандаи зарбулмасалҳои мазкур зикр аст, вале кадом рӯз ва кадом моҳ интишор ёфтани он номаълум мебошад» [Норматов 2009, с.236].

Баъдан, С.Норматов дар бораи маҷмуаҳои С.Асадуллоев ва М.Муқтадирӣ иттилоъ дода, хусну кубҳи онҳоро баён намудааст. Дар идомаи ин боби китоб муаллиф дар бораи «Маҳал ва минтақаҳои гирдоварии зарбулмасалҳо» сухан ронда ёдовар шудааст, ки дар солҳои дар Афғонистон буданиш (1961-1963) аз кадом минтақаҳо ин матнҳоро гирд овардааст: «Зарбулмасалҳои даризабони Афғонистонро дар Вазорати плони Афғонистон, Вазорати маодан ва саноеъ, Вазорати зироат, Вазорати сихати омма, бемористони Алиобод, Чамани истироҳатии Кобул (рӯзҳои Иди Наврӯз, Иди Сари Сол, Чашни Истиклол, Иди Рамазон, Иди Қурбон мардум ба ин ҷо чамъ омада, дар ҳар тараф гурӯҳ-гурӯҳ шуда базм меоростанд), Чордеҳи Кобул ном маҳали Сари Осиё (ин ҷо ҳар сол вақти пухтани тут ва зардолуи қайсӣ – зардолуи чавпазак чашн умумӣ барпо мегардид), дар Вазорати фавоиди омма (Доруламонро ба ҳамин вазорат табдил дода буданд), Бонки миллии Афғонистон, мактаби маслакии анҷумани нисвон, Дафтари

мачаллаи «Мирман», Дафтари мусташорияти воридотӣ ва содиротии Иттиҳоди Шуравии муқими Кобул, аз даҳони соқинони деҳоти атрофу акнофи Кобул, мавриди сафарҳои муаллифи ин сатрҳо ба шабакаи барқии Нағлу, аз даҳони соқинони маҳаллоти Чалолобод, Соланг, Хинҷон, Дӯшӣ, Дуоба, Пули Хумрӣ, Бағлони кӯҳна, Бағлони нав, Кундузи вилояти Қатаған, аз даҳони баъзе соқинони деҳоти Ҳазорачот – Афғонистони марказӣ, ки дар ҳар ҷо-ҷаҳи ҷойи роҳи Дараи Шикорӣ воқеъ буданд ва инак, аз даҳони афғонҳое, ки дар зарфи ду сол бо ҳам кор мекардем, навишта гирифтаам» [Норматов 2009, с.241-242].

С.Норматов дар идомаи ҳамин бахш зери унвони «Роҳҳои ҷамъоварии зарбулмасалҳо» равиши гирдоварии худро шарҳ додааст. Аз ҷумла, ӯ ба як лаҳзаи сабти зарбулмасал дар контекстро ба таври зерин ёдовар гардидааст: «10.У1.1963. Ба утоқи кори раиси раёсати ҳифози наботот ва тарбияи ҳайвоноти Вазорати зироати Афғонистон оқои Мачидхон даромадем, то масъалаи дорупошии дарахтони шаҳраки Исталифро ҳал кунем. Акнун ба музокира сар карда будем, ки телефонаш занг баровард. Ӯ гӯшаки телефонро бардошту бо касе ба гап оғоз намуд ва андаке шӯрида рафт. Аз мазмуни гуфтугӯяшон маълум шуд, ки Мачидхон ба мусоҳибаи кореро супоридааст ва он шахс кори раис супоридаро як сӯ гузошта аз пайи иҷрои кори дигар шудааст. Мачидхон бо телефон ба ӯ гуфт:

– Бачем, шуравиён буданд, ки кори замина ҳалос қадаву ба кори кашфи коинот шуру қадан. Мову худит «кори замина ҷӣ сохтем, ки ба кори осмон пардохтем». Аввал ҳама фармудаи мара бикун, иш (инаш) пасон меша» [Норматов 2009, с.243].

Муҳаққиқи дигаре, ки дар солҳои дар Афғонистон кор карданаш бо гирдоварии фолклори даризабонон, аз ҷумла зарбулмасалҳо машғул шудааст, Равшан Раҳмонӣ аст. Тавре ки дар навиштаҳои ишора кардааст, солҳои 1981-1985 Р.Раҳмонов (Р.Раҳмон, баъд Р.Раҳмонӣ) ба ҳайси тарҷумон ба Пуҳантуни Кобул меравад. Эшон, ки аслан муҳаққиқи фолклоршинос аст, дар ин муддат матнҳои зиёди фолклорӣ

гирд меоварад. Солҳои 1984-1985 дар Пуҳантуни Кобул се маҷмуаи эшон таҳти унвони «Намунаҳои фолклори дарӣ» ба нашр мерасад. Маҷмуаи аввал «Афсонаҳои дарӣ», маҷмуаи дуюм «Дубайтӣ ва рубоӣ» ва маҷмуаи сеюм «Сухани бузургон чашми ақл аст (Зарбулмасалҳо)»-ро дар бар гирифтааст.

Маҷмуаи сеюм 218 сафҳа буда, пешгуфторе дорад, ки зери унвони «Илм чароғи ақл аст» чоп шудааст. Муҳаққиқ дар ин китоб беш аз 2 450 матнро бо вариантҳои, ки дар давоми беш аз чор сол аз байни мардум гирд овардааст, ба ду алифбо (форсӣ ва алифбои тоҷикӣ) нашр намудааст. Ӯ кӯшидааст, ки матнҳоро ҳамон тавре ки мардум талаффуз менамоянд, сабт намояд. Ғайр аз ин, дар ин маҷмуа гоҳе варианти баъзе зарбулмасалҳое, ки андаке тафовут дошта бошад, дар зери ҳамон матн, ба нусхаи дигари он ишора шудааст. Масалан: «Аз борон гурехтам, зери чакан нишастам», «аз шағол гурехтам, ба чанги гург афтадам», «аз чакан бархостан, зери нова нишастан» [Раҳмон 1363, ҷ.3, с. 25].

Таи солҳои 1961-1965 ва 1981-1986 Д.Обидов ба ҳайси тарҷумон дар кишвари Афғонистон кор кардааст. Ӯ, ки фолклоршинос аст, зимни вазифаи аслии хеш дар фурсатҳои муносиб намунаҳои фолклори даризабонро гирд овардааст. Бархе аз онҳоро дар солҳои мухталиф аз тариқи рӯзномаву мҷаллаҳо ва дар маҷмуаҳо чоп кардааст ва дар асоси онҳо чанд рисолаи илмӣ таълиф намудааст.

Д.Обидов соли 2011 маҷмуаеро таҳти унвони «Зарбулмасал ва мақолҳои даризабони Афғонистон» ба нашр мерасонад, ки гирдоваранда, мураттиб ва муаллифи пешгуфтор ҳуди эшон аст. Муҳаққиқ дар пешгуфтор дар бораи хусусияти зарбулмасалҳо, густариши матн дар байни мардум, мазмун ва аҳаммияти тарбиявии онҳо, роҷеъ ба нашри зарбулмасалҳои даризабон дар матбуот ва маҷмуаҳо ишора намудааст. Ин маҷмуа тибқи алифбо 2421 матнро дар бар гирифтааст [ниг.: Обидов 2011, с.11-92].

Баъдан Д.Обидов таҳти унвони «Зарбулмасалу мақолҳои халқӣ дар бозгӯии шоирон» порчаҳои шеърро аз осори Ҷалолиддин Балхӣ

(зарбулмасал дар 86 порчаи шеърӣ), Озоди Кобулӣ (зарбулмасал дар 6 порчаи шеърӣ) овардааст, ки дар онҳо матнҳои халқӣ моҳирона мавриди истифода қарор гирифтаанд [ниг.: Обидов 2011, с.93-111].

Муҳаққиқ дар охири маҷмуа зери унвони «Зарбулмасалу мақолҳои шомили матнҳо» 24 матнро бо ҳикоят меорад, ки аз ин тариқ дар қадом маврид истифода шудани онҳо маълум мешавад [ниг.: Обидов 2011, с.112-128].

Китоби дигаре, ки соли 1394=2015 ба нашр расид, марбути қалами Аббоси Дилҷӯ мебошад. Унвони ин китоб «Адабиёти фулқлирики ҳазорагӣ» (Ғузидае аз вожаҳо, муҳоварот, зарбулмасалҳо ва дубайтиҳои ноби ҳазорагӣ) аст. Муаллиф дар пешгуфтор дар бораи таърихи инсоният, нутқи он, фарҳанги мардум чанд сафҳаи қуллӣ гуфта, баъдан мақсади худро чунин баён доштааст: «Нигоранда дар ин китоб, ки дар воқеъ, ҷаҳор китоб дар як китоб мебошад, ба гирдовариҳои муҳоварот, зарбулмасалҳо, дубайтиҳо ва вожаҳои нобу ҳолиси ҳазорагӣ пардохта, то дар ин замина адои дайне нисбат ба ҳифзи мероси фарҳангии ҷомеашон қарда бошад» [Дилҷӯ 1394, с. 5].

Тарзи таҳияи ин китоб чунин аст, ки эшон аввал як калимаро ба лаҳҷаи ҳазорагӣ меорад. Масалан, калимаи «Оба=модар», маънои онро ба забони адабӣ шарҳ медиҳад. Сипас дар бораи ҳамон калима як ҷумла ба лаҳҷаи ҳазорагӣ, як зарбулмасал вобаста ба ҳамон калима ва баъдан як дубайтиро меорад, ки дар он ҳамон калима истифода шуда бошад. Дар поён бо тартиб калимаҳои лаҳҷавии дар матнҳои боло бударо ба мисли луғатнома ба забони адабӣ шарҳ медиҳад. Ин китоб гирдовариҳои матнҳои ғавқ ва баргардони онҳо ба забони адабии меъёрӣ буда, маводи арзишманде барои омӯхтани фарҳанги мардуми ҳазора аст [ниг.: Дилҷӯ 1394].

Соли 1396=2017 муҳаққиқи эронӣ Ҳасан Зулфиқорӣ китоберо зери унвони «Достонҳои амсол» ба нашр расонид, ки он дар асоси манобеи зиёд таҳия шудааст. Дар ин маҷмуа баъзе китобҳои зарбулмасалҳои

мардуми Афғонистон низ мавриди истифода қарор гирифтааст [ниг.: Зулфиқорӣ 1396].

Метавон ёдовар шуд, ки имрӯзҳо низ гирдоварӣ ва нашри зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон идома дорад. Худи мо низ аз вилояти Қундуз баъзе намунаҳоеро сабт кардем. Дар матбуоти Афғонистон имрӯзҳо низ намунаҳои зарбулмасалҳо нашр мешаванд, ки онҳо барои мутолиаи хонандагонанд. Ҳамчунин, аз тариқи радио ва телевизиони Афғонистон низ гоҳе зарбулмасалҳои омиёна пешкаши мардум мешаванд. Вале то ба имрӯз ягон бойгонӣ, маҷмуа ва ё асари илмие ба вуҷуд наомадааст, ки ҳамаи ин матнҳоро дар бар гирад ё дар як ҷо нигоҳ дошта шавад. Ба назари мо хуб мебуд, ки дар оянда фарҳанги зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон бо санадҳои илмӣ, дар асоси лаҳҷаҳои манотиқи мухталифи кишвар нашр мешуд. Албатта, ин кори заҳматталаб аст, вале шуданӣ. Умедворем, ки касе ба ин кор даст хоҳад зад.

1.3. Таҳқиқи зарбулмасалҳои даризабонон

Мо дар боло дар бораи гирдоварӣ ва нашри зарбулмасалҳо дар рӯзнома, маҷалла ва маҷмуаҳо, ки дастраси мо гардид, сухан рондем. Акнун дар ин бахш роҷеъ ба таҳқиқ ва таҳлили зарбулмасалҳо чанд сухан хоҳем гуфт, то бубинем, ки роҷеъ ба зарбулмасалҳо муҳаққиқон чӣ назари илмӣ доранд.

Аз мутолиаҳо ва мушоҳидаҳо маълум шуд, ки то ба имрӯз дар шакли рисолаи ҷудогона, яъне асари таҳлилии илмӣ дар бораи зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон анҷом наёфтааст. Асарҳои илмие ба вуҷуд омадаро ба се даста ҷудо кардем, ки ҳоло ба таври мухтасар дар бораи онҳо иттилоъ хоҳем дод:

1) Мақолаҳо, ки дар нашрияҳо роҷеъ ба зарбулмасалҳо ҷоп шудааст. Дар мақолаҳо, ки дар нашрияҳо ҷоп шудаанд, ба таври мухтасар дар бораи истилоҳи зарбулмасал, муродифҳо, вирди забон

будан, моҳияти тарбиявӣ доштан, қадимӣ будани ин навъ матнҳо сухан гуфта, баъд намунаҳое, ки муҳаққикон сабт намудаанд, оварда шудааст. Муҳтавои аксари ин мақолаҳо ба ҳамдигар монанд буда, ҳамчун намуна баъзе аз онҳоро, ки тафовут доранд, аз назар мегузаронем.

Соли 1352 (=1973) мақолаи Асадуллоҳ Шуур зери унвони «Маталҳои дарӣ: сухане чанд ба унвони муқаддима» дар маҷаллаи «Фулқлур» ба нашр мерасад. Ӯ дар мақолаи худ асосан истилоҳи маталро, ки дар байни мардум роиҷ аст, ба қор бурда, аввал ба таври қуллӣ роҷеъ ба зарбулмасал, матал ва дар байни мардуми ҷаҳон машҳур будани он сухан гуфта, баъдан маводи дар даст доштаи худро ба таври муқоисавӣ аз назар мегузаронад.

Ҷихати назаррас ва дорои аҳаммият будани мақолаи Асадуллоҳ Шуур дар он аст, ки ӯ дар асоси мутолиаи зарбулмасалҳо ба муқоисаи он даст мезанад. Яъне, ӯ кӯшиш намудааст, ки варианти зарбулмасалҳои машҳури даризабонро дар байни халқҳои дигари дохили Афғонистон ва забонҳои машҳури хориҷӣ аз назар гузаронад. Тавре ки худӣ эшон ёдовар мешавад, бархе аз маталҳои дарӣ ё айнан ё мазмунан дар байни халқҳои дигари олам дида мешаванд. Баъдан, эшон бо мисолҳо зарбулмасалҳои забонҳои пашту, ўзбекӣ, балучӣ, пашай, панҷобӣ, арабӣ, англисӣ, фаронсавӣ, олмонӣ, португалӣ, итолиявӣ, лотинӣ, испанӣ, юнонӣ, чинӣ ва туркиро муқоиса кардааст. Вариантҳои зарбулмасалҳои даризабонро дар забонҳои дигар нишон додааст. Дар бораи зарбулмасалҳое, ки дар Афғонистон аст, анвои маталҳо, сохтори матнҳо, матнҳои манзум ва мансур низ сухан гуфтааст. Агарчи дар он солҳо ҳанӯз зарбулмасалҳои даризабон хеле кам гирдоварӣ шуда буд, мақолаи А.Шуур таҳқиқи илмӣ арзишманд аст, ки он барои ба таври татбиқӣ омӯхтани зарбулмасалҳо як навъ роҳнамои хуб аст, вале афсӯс, ки то ба ҳол қори ӯро қасе идома надод [ниг.: Шуур 1352, с.31-49].

Яке аз мақолаҳои илмӣ, ки дар бораи зарбулмасал аст, марбути қалами Равон Фарҳодӣ мебошад. Унвони ин мақола «Мувоҳисаи

теурик: Гирдоварии зарбулмасалҳои забони гуфторӣ» буда, он соли 1355 (=1976) дар маҷаллаи «Фулклур» ба нашр расидааст. Дар ин мақола Равон Фарҳодӣ, аз аввалин ҷумла асли мақсади хешро чунин баён намудааст: «Унвони ин баҳси мо, баёнгари як матолиби умда аст ва он зарурати тафриқ миёни зарбулмасалҳои забони гуфторӣ (машҳур ба омиёна) ва зарбулмасалҳои адабӣ мебошад. Албатта, ин тафриқ кори душвор аст. Як идда зарбулмасалҳо, чи дар забони гуфторӣ ва чи дар забони навишторӣ, дар ҳар кадом ба иборати дигар мавҷуд аст.

Аз тарафи дигар, мусаллам аст, ки луғат ва дастури забони зарбулмасалҳо, ҳатто дар забони гуфторӣ, таҳти таъсири забони замони гузашта мебошад ва ба ин ҳисоб, аз баъзе ҷиҳот ба забони адабӣ наздиктар аст. Бо ин ҳама, ҷудо кардани зарбулмасалҳои забони гуфторӣ аз он зарбулмасалҳо, ки маҳз дар забони адабӣ, яъне таҳрирӣ мавҷуд аст, лозимист ва он чиро аз забони гуфторӣ омада, бояд мутобиқи забони гуфторӣ ва он чиро адабӣ аст, бо имлои адабӣ бояд дар қайди китоб овард» [Фарҳодӣ 1355, с.5].

Равон Фарҳодӣ муҳаққиқе буд, ки аз пешрафтҳои илми аврупоӣ огоҳ. Ба ин ҷиҳат, дар мақолаи худ таъкид намудааст, ки зарбулмасалҳоро аз нигоҳи илмӣ чӣ тавр бояд сабт намуд. Роҷеъ ба баррасии зарбулмасалҳои омиёна ва китобӣ чӣ гуна бояд амал кард. Дар он замоне, ки ин мақола таълиф шудааст, ҳанӯз зарбулмасалҳои зиёд гирдоварӣ нашуда буд. Аз ин рӯ, гуфтаҳои илмии Равон Фарҳодӣ як навъ роҳнамоӣ низ мебошанд, ки ӯ навиштааст: «Марҳалаи аввал, гирдоварии зарбулмасалҳои ҳар шаҳру ноҳия ба забони гуфторӣ ҷудо-ҷудо мебошад (Гирдоварии зарбулмасалҳои забони адабӣ ҳам бояд ҷудоғона пешрафт кунад). Баъд аз мурури солиён ва ҷамъ шудани ин осор аз рӯи забони гуфтории шаҳрҳо ва навоҳӣ, он гоҳ имкони мақорина ва муқоиса ба миён меояд. Дар он замон, рисолаҳои ҷомеи зарбулмасалҳои забони гуфторӣ ва аҳкоми забони адабӣ таълиф хоҳад шуд ва имкони

муқоисаи судманд байни ин ҳар ду даста амсол ба даст хоҳад омад» [Фарҳодӣ 1355, с.7].

Бале, пешниҳоди эшон дуруст буд. Ӯ ба идомаи суханонаш ба таври мантиқӣ дар асоси мисолҳо назари хешро баён менамояд, ки кадоме аз матнҳои гуфторӣ зарбулмасал аст ва кадоме нест. Сипас ба кадом равиш бояд зарбулмасалҳоро аз байни мардум чӣ гуна гирдоварӣ кард, кортотек намуд, мустанад кард, луғотро шарҳ дод ва амсоли инро роҳнамоӣ намудааст [ниг.: Фарҳодӣ 1355, с.5-12]. Ин мақолаи илмӣ, ки дар бораи равиши гирдовари зарбулмасалҳои даризабонон буд, то ба имрӯз арзишманд аст. Мутаассифона, ҳар муҳаққиқе, ки баъдҳо бо гирдовари зарбулмасал машғул шудааст, аз гуфтаҳои эшон истифода накардааст.

Ба идомаи мақолаи Равон Фарҳодӣ зери унвони «Заминаҳои пайдоиши зарбулмасалҳо» навиштаи Бурҳониддин Номик дар чанд шумораи маҷаллаи «Фарҳанги халқ» ба нашр расид. Муаллиф дар аввали мақолааш роҷеъ ба зарбулмасал ва ҳикоятҳои марбути он чанд сухани мухтасар гуфта, сипас зарбулмасалҳоро дар контекст, яъне бо ҳикоятҳояш овардааст [ниг.: Номик 1359].

Аз таълифоти Ҷавқ маълум мегардад, ки баъзе муҳаққиқон мушоҳидаҳои хешро дар бораи зарбулмасалҳо бо сабку саликаи худ мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Агарчи дар ин мақолаҳо гоҳе сарчашмаҳо дақиқ бо сафҳа нишон дода нашудаанд, вале барои таҳқиқи зарбулмасалҳо арзишманд мебошанд.

Муҳаққиқи дигар Ҳайрат Абдуллоҳ Муҳиб соли 1361=1982 зери унвони «Зарбулмасалҳо пиромуни кишти сахроӣ» мақолаеро дар маҷаллаи «Фарҳанги мардум» ба нашр мерасонад. Эшон дар ин мақола зарбулмасалҳои омиёнаи паштуро, ки асосан дар бораи чойгоҳи шутур дар ҳаёти мардум аст, бо тарҷума ба забони дарӣ шарҳ дода, ки мардум дар кадом маврид онҳоро ба кор мебаранд. Ҳамчунин, ӯ баъзе матнҳоро бо ҳикояташ оварда, мавқеи

истифодаи онҳоро тавзеҳ додааст. Муаллиф дар раванди тавзеҳоти хеш матни сурудеро меорад, ки мисраи такрории он зарбулмасали «Шутур дар хоб бинад пунбадона» аст [ниг.: Ҳайрат 1361, с.69-71].

Дар шумораи баъдии маҷаллаи «Фарҳанги мардум» Ҳайрат Абдуллоҳ Муҳиб баҳши дуюми мақолаи худро ба нашр мерасонад. Дар он ӯ зарбулмасалҳоеро меорад, ки дар байни даризабонон машҳур буда, дар онҳо низ вожаи “шутур” мавриди истифода қарор гирифтааст. Аз ҷумла, матнҳои зеринро шарҳ додааст: «Шутура дидӣ ё не? Шутур дидӣ? Надидам», «Шутурро, ки бор қардӣ, қори худро фикр мекунад», «Шутур қачии худро намедонад», «Шутур аз бори халта тарсида» ва ғ. Дар мақолаи Ҳайрат Абдуллоҳ Муҳиб ҳар матн ба таври муфассал бо нақлу ривоятҳои мавриди баррасии муҳаққиқ қарор гирифтааст [ниг.: Ҳайрат Абдуллоҳ Муҳиб 1361, с.81-94].

Соли 2013=1392 дар маҷаллаи «Фарҳанги мардум» пай дар пай дар ду шумора тахти унвони «Қорбурди шуморе аз зарбулмасалҳо дар забони форсии қарӣ» мақолаи Муҳаммад Сарвари Покфар нашр мешавад. Дар ин мақола чанд намунае аз зарбулмасалҳо бо ҳикоятҳои оварда шуда, мавриди тавзеҳот қарор гирифтааст. Мардум дар қадом лаҳзот онҳоро ба қор мебаранд, шарҳ ёфтааст. Муҳаққиқ қўшиш намудааст, ки маншаи қаблии матнро аз сарчашмаҳо низ пайдо наояд, баъдан он ривоят, ҳикоят ё афсонаи матнро оварда шарҳ бидиҳад. Аз қовишҳои Муҳаммад Сарвари Покфар маълум мегардад, ки баъзе матнҳои зарбулмасалҳо дорои қандин ҳикоят будааст. Масалан, зарбулмасали «Аз мост, ки бар мост». Эшон қимни шарҳи ин зарбулмасал, аз сарчашмаҳои муҳталиф қор ҳикояти марбут ба онро меорад [ниг.: Муҳаммад Сарвар Покфар 1392, №1 ва №2, с.82-89]. Муҳаққиқ заҳмати қиёд қашада, қори муҳиммеро ба анҷом расонидааст. Вале мутаассифона, ӯ қангоми овардани ҳикояту ривоятҳо, ба сарчашма, сақҳаи матн, ки дар қори илмӣ зарур аст, ишора нақардааст.

Сол то сол муҳаққиқони афғонистонӣ тавассути рисолае ё мақолае ба ин ё он масъалаи шинохти зарбулмасалҳо даст мезананд. Ба идомаи кори Муҳаммад Сарвари Покфар муҳаққиқи дигар Мансури Кӯҳистонӣ низ тахти унвони «Масалҳо ва ҳикоятҳои онҳо» мақолае нашр менамояд, ки эшон низ ба таври кулӣ мушоҳидаҳои хешро оид ба зарбулмасал мегӯяд. Ў дар аввали мақолаи худ мисли муҳаққиқони дигар аввал ишора бар он намудааст, ки дар адабиёт нисбати зарбулмасал истилоҳи масалро ба кор мебаранд. Зимнан ишора намудааст, ки адибон дар мавридҳои муносиб аз истилоҳи «масал овардан» истифода намудаанд. Ба гуфти эшон, шоирон ба ин ё он васила ҳамчун панди зиндагӣ масалеро меоранд. Онро барои ороиши калом ва таъсирбахш сохтани сухани хеш ба кор мебаранд. М.Кӯҳистонӣ аз осори шоирон мисолҳо оварда, мавқеи баъзе зарбулмасалҳоро дар ашъори онон нишон медиҳад. Аз ҷумла, дар аввали каломи худ ин байтро бидуни муаллиф оварда ташреҳ менамояд:

3-ин масал ҳол менигашту натофт,
Ки касе шол ҷусту дебо наёфт.

[ниг.: Кӯҳистонӣ 1392, №2, с. 90].

Аз ин мисоли муаллиф маълум аст, ки «Касе шол ҷуста дебо ҳам наёфт». Муҳаққиқ ин навъ байтҳоро аз осори шоирон оварда, бо суханҳои кулӣ маънои онҳоро баён намудааст. Хуб аст, ки ӯ гоҳе варианти омиёнаи зарбулмасалҳоро низ овардааст. Дар ин мақола муҳаққиқ асосан истилоҳи «масал»-ро ба кор бурда, аз замони қадим дар ашъори шоирон ба кор рафтани онро ёдовар шудааст. Сипас, дар охири мақола намунаҳое аз абёти шоиронро меорад, ки дар онҳо зарбулмасалҳо ба кор бурда шудаанд. Аз аввали мақола эшон ба тартиби зайл байтҳоеро, ки дар онҳо зарбулмасалҳои омиёна дар қолаби назм дароварда шудааст, меорад. Аз Соиб, Саид Ҳасани Ғазнавӣ, Носири Хисрав, Ибни Ямин, Аттор, Саъдӣ, Унсурӣ, Ҳофиз, Мавлавӣ, Дақиқӣ, Авҳадӣ,

Фирдавсӣ, Ҳаллоҷ, Низомӣ ва ғайра. Аз ҳар шоир чандин мисол меорад. Ў бо ин мисолҳо ёдовар шудан меоҳад, ки истифодаи масал ҳам дар гузашта ва ҳам имрӯз дар ашъори шоирон роиҷ аст [ниг.: Кӯҳистонӣ 1392, №2, с. 90-97; Кӯҳистонӣ 1392, №3, с. 52-55].

Дар рӯзномаю маҷаллаҳои Афғонистон ва ҳамчунин кишварҳои ҳамзабон Тоҷикистон ва Эрон низ зарбулмасалҳои даризабонро муаррифӣ намудаанд. Дар Тоҷикистон муҳаққиқон С.Норматов, Б.Тилавов, Д.Обидов, Р.Раҳмонӣ, дар Эрон М.Муктадирӣ, Ҷ.Қанавотӣ, Ҳ.Зулфикорӣ ва дигарон хонандагони ҳамзабонро бо намунаҳо ва махсусияти зарбулмасалҳои даризабон шиносонидаанд. Мақолаҳои, ки аз тариқи нашрияҳои Тоҷикистон ва Эрон роҷеъ ба зарбулмасалҳои даризабонро чоп шудааст, барои хонандагон ва ҳамчунин муҳаққиқони ин кишварҳо ҷолиб буд. Муҳаққиқон аз як тараф роҷеъ ба матнҳои ҳамгун аз муштарақоти ҳамзабонро иттилоъ диҳанд, аз тарафи дигар ин зарбулмасалҳои хоси маҳаллӣ, хонандаи ҳамзабонро бо матнҳои махсуси минтақавӣ ва лаҳҷаи онҳо ошно месозад.

Ҳамин тавр, бояд ёдовар шуд, ки дар рӯзномаю маҷаллаҳо мақолаҳои муҳталиф нашр шудаанд. Дар аксари онҳо истилоҳи «зарбулмасал», «матал», «масал», «ирсол-ул-масал», «панд» ва амсоли ин такроран шарҳ ёфтаанд. Мазмуни мақолаҳо низ дар баъзе мавридҳо такрорист. Албатта, бояд ёдрас намуд, ки мақолаҳои илмии дақиқ, ки каломи тозае дар шинохти зарбулмасалҳо бошад, хеле кам мебошад, ки баъзеи онро дар боло аз назар гузаронидем.

2) Пешгуфтори маҷмуаҳои, ки дар бораи зарбулмасал ва махсусияти он изҳори назар гардидааст. Ҳамаи маҷмуаҳои зарбулмасалҳои даризабонии Афғонистон, ки дар дохил ва хориҷи кишвар чоп шудааст, ҳам пешгуфтор ва ҳам такризиҳо доранд. Воқеият ин аст, ки дар такризиҳо дар бораи арзиши қори ҳамон маҷмуа ва муҳаққиқ суҳан гуфта шудааст. Аммо дар пешгуфторҳо муаллиф ҳам дар бораи махсусияти зарбулмасал ва ҳам равиши қори худ изҳори назар намудааст.

Тавре ки дар бахши гирдоварӣ ишора намудем, яке аз маҷмуаҳое, ки борҳо чоп шудааст, ин маҷмуаи И.Шаҳронӣ «Зарбулмасалҳои дари Афғонистон» (1998) аст. Мо дар бораи пешгуфторҳои нашри пешини ин маҷмуа сухан намегӯем, ки онҳо дар ин маҷмуа такрор ва такмил ёфтаанд. Роҷеъ ба пешгуфтори маҷмуаи охир чанд сухан хоҳем гуфт, ки он дорои чанд сарсухан ва пешгуфтор аст. Аз ҷумла, «Сухани ношир», «Мухтасари зиндагиномаи доктор Шаҳронӣ», «Такриз» (Устод Абдулло Самандарӣ), «Аҳаммияти зарбулмасалҳо» (Ҳазрати Кӯшон), «Пешгуфтор» (Пӯхонд Муҳаммад Раҳим Илҳом), «Чанд калима дар бораи ин китоб» (Иноятулло Шаҳронӣ), «Зарбулмасал» (Иноятулло Шаҳронӣ).

Ҳамаи ин навиштаҳо ва такризҳои дигарон дар бораи ин маҷмуа ва заҳамоти таҳиягари он аст. Аммо И.Шаҳронӣ дар навиштаи худ таҳти унвони «Чанд калима дар бораи ин китоб» зимни заҳмати гирдоварӣ роҷеъ ба баррасии зарбулмасалҳо дар сатҳи байналмилалӣ аз қорҳои муҳаққиқони хориҷӣ ёд намуда, асари М.Мoloux «Dictionnaire des proverbs sentencest Maximes»-ро ба хотир меорад. Зимни муттақӣ ба гуфтаи эшон ба таври мухтасар ба синфбандии зарбулмасалҳо ишора менамояд. Ба ин васила ба ёд меорад, ки хубтарин синфбандии зарбулмасалҳо аз рӯи «калимаи калидӣ» аст. Ҳамчунин, И.Шаҳронӣ ишора менамояд, ки бояд аввал аз тамоми манотиқи Афғонистон матнҳои зарбулмасалҳо ба лаҳҷа гирдоварӣ шавад ва пасон бо равиши илмӣ байналмилалӣ синфбандӣ гардад [ниг.: Шаҳронӣ 1998, с. 15]. Сипас, муаллиф дар бораи гирдоварии матнҳои худ сухан мегӯяд, ки ин ҳам як навъ андешаи илмӣ дар бораи равиши гирдоварии зарбулмасалҳост, ки дар боло ишора шуд.

Дар ҳамин китоб И.Шаҳронӣ таҳти унвони «Зарбулмасал» мақолае дорад, ки се саҳифа аст. Ӯ дар ин мақола ба таври мухтасар дар бораи матнҳои фолклорӣ, мавқеи зарбулмасал дар байни мардум ва моҳияти он ишора намуда, аз ҷумла гуфтааст: «Зарбулмасал, ки яке аз васоили интиқоли афкор, фарҳанг ва анъанайи як давраи падидовари дигар аст,

доим тавониста вазоифи хешро ба вачҳи аҳсан анҷом намояд ва соҳаҳоеро эҳтиво кунад, ки марбути ақоиди динӣ, ахлоқӣ, иҷтимоӣ, зехнӣ, иқтисодӣ ва ғайра бошад» [Шаҳронӣ 1998, с.20]. Баъдан, муаллиф ба идомаи ин гуфтаҳо тавре ки дар баҳши пештар ишора намудем, истилоҳи «зарбулмасал»-ро бо истифода аз луғатномаҳо шарҳ додааст.

Дар маҷмуаи «Намунаҳои фолклори дарӣ: Сухани бузургон чашми ақл аст» (Зарбулмасалҳо) (1984) низ пешгуфторе аст, ки мутааллиқ ба қалами Р.Раҳмон (Раҳмонӣ) буда, унвони он «Илм чароғи ақл аст» мебошад. Дар ин пешгуфтор ба чанд ҷиҳати зарбулмасал ишора гардидааст. Аввал, эшон ёдрас намудааст, ки баъзе аз абёти шоирон дар байни мардум чун зарбулмасал маъмул гардидааст. Дигар, дар бораи мавзӯи зарбулмасалҳо сухан гуфта шудааст. Севвум, ҳикоят ё ривоят доштани баъзе зарбулмасалҳоро бо мисол нишон додааст [ниг.: Раҳмон 1364, с. 1-8].

Дар пешгуфтори маҷмуаҳои дигар низ нисбат ба гирдоварӣ суханҳои умумӣ гуфтаанд, ки аз кучо ва дар кадом шароит ин матнҳоро гирд овардаанд. Дар аввали китоби «Зарбулмасал ва киноёт»-и А.Барзинмеҳр тақризе тахти унвони «Як асари муҳим дар адабиёти шифохӣ» (Муҳаммад Юнус Туғён Сокоӣ) омадааст, ки дар он арзиши заҳмати гирдоваранда таъкид шудааст. Сипас, дар пешгуфтори он маҷмуа ба нуктаҳои таваҷҷуҳ шудаанд, ки матн ҷӣ гуна бояд гирдоварӣ шавад. Дар идома А.Барзинмеҳр зери унвони «Чанд ҳарфе дар мавриди масал» дар панҷ сафҳа роҷеъ ба масал, гузаштаи он, сухани бузургон ва адибон дар бораи масал ва зарбулмасал сухан гуфтааст [ниг.: Барзинмеҳр 1379, алиф-ҳе].

Пешгуфтори «Намунаи зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикон ва ўзбекони вилояти Қатағани Афғонистон», якуним саҳифа буда, «Баҷои сарсухан» ном дорад. Дар ин пешгуфтор С.Асадуллоев ёдовар шудааст, ки дар солҳои 1959-1960 дар Афғонистон буд ва ин матнҳоро аз байни мардум сабт кард, ки дар ин бора дар боло

ишора намудем [ниг.: Саъдуллоев 1963, с.5-6]. Дар ин пешгуфтор роҷеъ ба таҳқиқ ва таҳлили зарбулмасалҳо ибрози назар нашудааст.

Маҷмуаи «Фолклори даризабонони Афғонистон» дорои пешгуфтори муфассале буда, дар он роҷеъ ба гирдовариҳои ҳамаи жанрҳои, ки дар ин маҷмуа аст, сухан гуфта шудааст. Муаллифи он С.Норматов бештар дар бораи кори худ изҳори назар намудааст [ниг.: Норматов 1974].

Маҷмуаи «Зарбулмасал ва мақолҳои даризабонони Афғонистон», ки дар Тоҷикистон ҷоп шудааст, низ пешгуфторе дорад, муаллифи он гирдоварандаи матнҳо Д.Обидов аст. Дар ин пешгуфтор низ муаллиф аз равиши гирдоварӣ, моҳияти тарбиявии зарбулмасалҳо, бо насру назм гуфта шудани онҳо, мавзӯи матнҳо, дар байни тоҷикон вариант доштани зарбулмасалҳо, дар кадом нашрияҳо ҷоп шудани матнҳо, ба таври кулӣ сухан гуфтааст [ниг.: Обидов 2011, с.3-10].

Аз мутолиаи пешгуфторҳои маҷмуаҳо маълум мешавад, ки онҳо як навъ умумият доранд. Ҳамаи муаллифон асосан аз ҷаҳолияти худ ва ҳар кадоме ба таври хеш дар бораи зарбулмасалҳо мушоҳидаҳои худро гуфтаанд. Албатта, вазифаи пешгуфтор баррасӣ ва таҳқиқ нест. Аз ин рӯ, ҳар муҳаққиқ дар пешгуфтор вазифаи худро то ҳадде ба таври мантиқӣ анҷом додааст.

3) Китобҳои, ки дар онҳо баъзе ҷиҳатҳои зарбулмасалҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳарчанд ки дар бораи баррасии зарбулмасал то ба имрӯз кадом рисолаи муфассали илмӣ, ки ҳамаи масъалаҳои таҳқиқи поэтикаи онро дар бар гирад, ба вуҷуд наомадааст, вале матнҳои нашргардида боиси он гардидаанд, ки чанд китоби таҳқиқӣ ва мувоҳисавӣ ба вуҷуд ояд.

Яке аз аввалин китобҳои, ки дар паҳлуи жанрҳои дигари фолклорӣ оид ба зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон ибрози назар шудааст, китоби «Фолклори тоҷикони Афғонистон»-и

С.Норматов аст. Ин рисолаи илмӣ дар асоси маводи дар солҳои 60 карни ХХ гирдоваришуда таълиф гардида, дар аввали солҳои 70 ҳамчун рисолаи номзадӣ дифоъ шудааст. Баъдан соли 2009 дар ҳаҷми 528 сафҳа ба нашр расидааст. Рисола аз нух боб иборат буда, боби ҳафтуми он ба зарбулмасалҳо бахшида шудааст, ки масъалаҳои зеринро дар бар гирифтааст: «Таърихи омӯхта шудани зарбулмасалҳо. Зарбулмасалҳое, ки мавқеъ ва мавриди истифодаи худро гум кардаанд. Ҷойҳои ба даст омадани зарбулмасалҳо. Роҳҳои ҷамъовари зарбулмасалҳо. Баъзе хусусиятҳои забони зарбулмасалҳо. Мундариҷаи зарбулмасалҳо. Мухтасар оид ба баъзе хусусиятҳои бадеии зарбулмасалҳо: зарбулмасалҳои манзум ва баъзе авзон дар онҳо. Зарбулмасалҳои мансур. Санъати муколама дар зарбулмасалҳо. Ифодаи зарбулмасал бо роҳи саволу ҷавоб» [ниг.: Норматов 2009, с.236-256].

Дар ин ҷо ба як нуктаи муҳим таъкид намуданро мувофиқ медонем, ки С.Норматов тамоми маводи худро мустанад, бо равиши илмӣ, бо сабти номи гӯянда ва макони мавҷудияти матн сабт намудааст. Дар ин бора худӣ эшон дар ин таълифоташ ишора кардааст. Ҳар масъалае, ки дар асари С.Норматов таҳқиқ гардидааст, ба таври мухтасар баррасӣ шудааст, на муфассал. Таҳқиқи эшон то ба имрӯз арзиши худро гум накардааст [ниг.: Норматов 2009].

Соли 1380=2001 А.Барзинмехр дар бораи маҷмуаи И.Шаҳронӣ «Зарбулмасалҳои дари Афғонистон» (1998) нақде навишта, онро дар шакли китоб таҳти унвони «Нақде бар китоби зарбулмасалҳои дари Афғонистон» (таълифи дуктур Иноятулло Шаҳронӣ) ба нашр мерасонад, ки аз 168 сафҳа иборат аст. Пас аз муддате ба ин китоб Турхони Бадахшонӣ дар шакли китоб ҷавоб навишта, онро зери унвони «Дузд бо пуштора» нашр менамояд, ки иборат аз 414 сафҳа аст.

Боз пасонтар А.Барзинмехр баъди мутолиаи китоби «Дузд бо пуштора» ба Турхони Бадахшонӣ посух навишта, соли 1381=2002 хар ду китобро зери унвони «Нақде бар китоби зарбулмасалҳои дари Афғонистон (таълифи Иноятулло Шахронӣ), (168 с.) бо инзимоми «Посухномае бар ароици Турхонӣ» (160 с.) ба нашр мерасонад. Ин ду китоби чудоғона дар як чилд чоп шуд.

А.Барзинмехр дар пешгуфтори ин китоб аз тақризи маҷмаа, ки ба қалами пӯхонд (профессор) Илхом, Абдулло Самандари Гуриёнӣ шуруъ намуда, баъдан аз аввал то охири маҷмаа нуқсҳои дарёфтаашро бо далелҳо нишон додааст.

Нақди А.Барзинмехр аз се фасл иборат аст. Фасли аввали «Як нигоҳи шитобон ба масалҳои ғалат ва худсохта» унвон дорад. Дар ин фасл эшон бо мисолҳои матнҳои ғалатро нишон медиҳад. Ҳамчун намуна, аз нақди А.Барзинмехр мисоле меорем, ки дар эшон ба сафҳои китоби нақдшуда ишора дорад: «Одами оқил борони амал»; фикр мекунам борони (ҳамал) бошад; «Одами аҷул чойро бо чангол мехӯрад», ивази чой об маъмул аст. «Одамиро бояд ақл дар бадан». Хусусияти лафзии масал, фишурдагии калом, балеғ будан, ҳатто оҳангин будан... аст. Аммо масали боло мутаассифона, фоқиди ҳар гуна вижагии масал аст. Ҳатто ба каломи одӣ монанд нест» [Барзинмехр 1381, нақд, с.3].

Фасли дуввуми нақди А.Барзинмехр «Максе ба шеъри шоирон ва чанд ангораи нодуруст» ном дорад. Эшон дар ин бахш он матнҳоеро зери нақд баргирифтааст, ки мансуб ба ашъори шоирон аст ва ҳангоми навиштан иштибоҳ шудааст. Барзинмехр гуфтааст: «Масалан, ин шеъри Саъдӣ, ки хеле машҳур аст, тақрибан ҳар одами босавод дуруст ва нодурустии онро дарк мекунад:

Тарикат ба ҷуз хидмати халқ нест,

Ба тасбеҳу сачҷодаву далқ нест.

Мебинед, ки ба ҷои вожаи «ибодат» «тарикат» омада ва шеърро аз маънии аслиаш инҳироф дода» [Барзинмехр 1381, нақд,

с.48]. Эшон дар ин бахш аксари он байтҳоеро, ки бо нуқсон оварда шудааст, нақд намуда ва ғалатҳои онҳоро бо далелҳо нишон додааст. Масали дигар дар с. 49 овардааст:

Мавқуфул тафотим то кай расад ишора

Аз дӯст як ишора, аз мо ба сар давидан.

Дар байти боло дида мешавад, ки банди аввали шеъри Ҳофизро комилан дар шакли дигар овардааст, ҳол он ки асли шеъри Ҳофиз, ки ба хайси зарбулмасал маъруф аст ва дар миёни мардуми мо бисёр зиёд истифода мешавад, ба ин сурат омадааст:

Ашкам ба дида мегуфт дар ҳолати чакидан,

Аз дӯст як ишора, аз мо ба сар давидан.

Дар ин шеъри Бедил ҳамчунон тағйир ё ишкол дидааст, ки онро низ мавриди нақд қарор медиҳад:

Худоророӣ одати занон аст, на мардони майдон,

Аз аввал оина бар зонуи зан теғ бар паҳлуи мард.

Шакли дурусти шеърро ба тартиби зер меоварад:

Аз аввал мавқеъшиносон рабти улфат додаанд,

Оина бо зонуи зан теғ бар паҳлуи мард.

[Барзинмеҳр, 1381, нақд, с. 50].

Ба мушоҳида мерасад, ки тафовут ва тағйири зиёд ва кулӣ дар шеър ба вучуд омадааст, ин тағйир боиси роҳгумии мардум мегардад, он чи аз одраси олимон дастраси мардум қарор мегирад ва ба унвони улгу ва фарҳангӣ ба нашр супурда мешавад, лозим аст, дақиқ ва дуруст чоп шаванд, то ин ки мардум ба бераҳа нараванд.

Фасли сеvvими китоб «Зарбулмасалҳои такрорӣ» ном дорад. Дар ин фасл бо ҳавсала матнҳои такрорро овардааст, ки баъзе то даҳ маротиба такрор шудааст. Аз ҷумла, А.Барзинмеҳр матни «Аз халво, халво гуфтан даҳан ширин намешавад»-ро меоварад, ки дар маҷмуа 10 бор бо шаклҳои гуногун омадааст [Барзинмеҳр 1381, нақд, с.83].

А.Барзинмехр дар пешгуфтор дар бораи такрори ин навъ матнҳо назари мантиқии худро гуфтааст: «Аз назари банда он чӣ ки аз ҳама муравичтар аст, масалан «Ба ҳалво гуфтан даҳан ширин намешавад» ба ҳайси як зарбулмасали мустақил шумурда мегирифт ва гуфта мешуд, ки ҳамин масал ба ашколи дигар низ муравич аст. Дар он сурат, теъдоди зарбулмасалҳо ҳам ба 7878 намерасид, шояд аз се ҳазор таҷовуз намекард» [Барзинмехр 1381, нақд, с. мим].

Тибқи мутолиаи мо муҳаққикони зарбулмасалшиноси кишварҳои пешрафта, ки яке аз марказҳои он дар Финланд мебошад, аз ҳар минтақа ё маҳал матнҳоро сабт намуда, онро мавриди таҳқиқ қарор медиҳанд. Ҳамин корро зарбулмасалшиноси тоҷик Б.Тилавов анҷом додааст, ки дар ин бора дар бобҳои баъди рисола ёдовар хоҳем шуд [ниг.: Тилавов 1973; 1980; 1983; 1989].

А.Барзинмехр мисолҳои зиёд оварда нақд кардааст. Дар охири китоби эшон низ натиҷагирӣ нест. Ў машварати худро дар охири пешгуфтораш дар ҳашт бахш пешниҳод намудааст, то ки китоб дар оянда ислоҳ шавад [Барзинмехр 1381, нақд, с. син-фе].

Дар яке аз зарбулмасалҳои тоҷикӣ омадааст, ки «Илм бебаҳс намешавад». Ба ин васила, дар раванди корҳои гирдоварӣ ва таҳқиқӣ байни ду тан аз муҳаққикони шинохташуда – Иноятуллоҳ Шаҳронӣ ва Абдулғанӣ Барзинмехр баҳс сурат гирифт. Баъд аз нақди А.Барзинмехр, ки нуқсонҳои онро нишон медиҳад, Турхони Бадахшонӣ зери унвони «Дузд бо пуштора» бо пешгуфтори И.Шаҳронӣ китоби дигаре менависад, ки бо таассуф аз одоби нақднависӣ дур аст.

Маълум мешавад, ки Турхони Бадахшонӣ, ҳам ба А.Барзинмехр ва ҳам ба муҳаққиконе, ки ба китоби ӯ тақриз навиштаанд, бо равиши тунду таҳқиромез амал намудааст. Ба ин далел, дар китоби дуҷуми А.Барзинмехр «Посухномае бар ароҷифи Турхонӣ» донишмандони шинохта Сарвари Ҳумоюн, Саидикромиддин Ҳисориён, Муҳаммадюнус Тӯғёни Сокоӣ,

Муҳаммад Осиф Самим, Ҳочимуҳаммад Замон, ки то ҳадде баъзе аз онҳо низ аз ҷониби Турхон таҳқир шудаанд, дар пешдаромади ин китоб, ибрази назар намудаанд. Аз гуфтори ин муҳаққиқони варзида маълум мешавад, ки Турхон китоби «Дузд бо пуштора»-ро бо ғараз таълиф намудааст [ниг.: Барзинмеҳр 1381, посухнома, сах. як-бисту ду].

Навиштаҳои Турхон ҳуди А.Барзинмеҳрро низ таҳти таъсири бад қарор медиҳад. Дарвоқеъ, ҳар шахсе, ки аз ҷониби касе ба сарзаниш гирифта мешавад, меранҷад. Ба ин иллат А.Барзинмеҳр пеш аз посух додан бо муҳаббат ёдовар мешавад, ки аз Иноятуллоҳ Шаҳронӣ чунин бемуҳаббатиро интизор набуд. Дигар ин ки А.Барзинмеҳр гумон доштааст, ки нақди ӯро И.Шаҳронӣ дуруст пазируфта, дар нашрҳои баъдӣ нуқсонҳои китоби худро ислоҳ мекунад. Далели таълифи «Дузд бо пуштора» он аст, ки пеш аз нақд, соли 1378=1999 ва баъд соли 1379=2000 маҷмуаи А.Барзинмеҳр таҳти унвони «Зарбулмасал ва киноёт» ба нашр расида буд. Ба ин сабаб И.Шаҳронӣ ва Турхон гумон менамоянд, ки А.Барзинмеҳр аз маҷмуаи эшон «дуздӣ» карда, гӯё баъдан китоби нақди худро навиштааст. Аммо Сарвари Ҳумоюн, Саидикромиддин Ҳисориён, Муҳаммадюнус Тӯғёни Соқой, Муҳаммад Осиф Самим, Ҳочимуҳаммад Замон дар навиштаи худ собит менамоянд, ки А.Барзинмеҳр солҳост, ки бо гирдоварии зарбулмасал ва дигар ибораҳои кинояомези халқӣ машғул будааст. Ҳамчунин, А.Барзинмеҳр ёдовар мешавад, ки чандин маҷмуаҳои чоп шудааст, ки аз китоби ӯ ва И.Шаҳронӣ беҳтар аст: «Ҳамин ҳоло дар ҳамин соли чорӣ ду асари бузурги дигар бузургтар ва ғанитар аз асари банда ва Шаҳрониро оқои Чавод Ховарӣ чоп намуда, ки ҳафтад дар сади масалҳои Шаҳронӣ дар он вучуд дорад, аммо бо лаҳҷаи мутафовит ва ҳамин сон оқои Амир Тухӣ низ китобро ба номи «Зарбулмасалҳои забони дарӣ» ба чоп расонида, ки болотар аз ҳафт ҳазор масал дорад. Мо дар паҳлуи он ки онро нақд мекунем, аз

онон сипосгузор ҳам ҳастем...» [Барзинмеҳр 1381, посухнома, сах. бисту панҷ].

Асли гап дар он аст, ки дар китоби Турхон гумон рафта, ки гӯё А.Барзинмеҳр аксари зарбулмасалҳои И.Шаҳрониро «дуздида», ба маҷмуаи худ шомил намудааст. Турхон аз оғози китоб то охир бо тавҳин, ғараз, таҳқир ба миллатҳои дигари ғайри турк навиштааст [ниг.: Турхон 1381].

Ба ин китоб И.Шаҳронӣ пешгуфтор навишта, баъзе гуфтаҳои нокидро пазируфтааст. Агар хонанда ҳар ду китобро хонад, дарк мекунад, ки ҳақ ба ҷониби А.Барзинмеҳр будааст. Дар пешгуфтори китоби «Дузд бо пуштора» И.Шаҳронӣ навиштааст, ки А.Барзинмеҳр дар китоби худ аз он иқтибос оварда шарҳ додааст: «Оғози ин китоб («Дузд бо пуштора» – Н.А.) сафҳаи «алиф-бе-чим» марбути оқои доктор Шаҳронӣ ва бақия ба Турхон тааллуқ дорад. Доктор соҳиб Шаҳронӣ бо синаи фаррох ва бо руҳи интиқодпазирӣ, ки дошанд, чунин нигоштаанд: «ҳама интиқодоташон, ки ба пояи илмӣ устувор бошад, қабули пазириш мебошад, зеро ки инсон беҳато нест». Хонандагони муҳтарам, «кишти ман самар дод», доктор соҳиб Шаҳронӣ кистҳои кори хешро эътироф карданд ва ҷумалоте гуворотар аз ин барои ман намебошад, чунин идома медиҳад: «ин ҷониб дар Амрико ба сар мебарам, ман аз ҷопи Покистон огоҳӣ надоштаам ва бар тайпистҳо ва ноширон назорат накарда ва кунтрале бар онҳо надоштаам». Доктор соҳиб Шаҳронӣ, ба ҳарфҳои шумо бовар дорам, вале ман ва ё ҳар нависанда ва нокид чӣ бидонад, ки нависанда бар китоби хеш назорат накард. Ҷаноби доктор соҳиб, оё ҳар кас, ки китоберо нақд мекунад, лозим аст, то аз муаллифи он бипурсад, ки оқо, шумо бар тойпистҳо ва ноширон назорат кардаед? Нақде, ки ман бар китоби «Зарбулмасалҳои дарӣ»-и Шаҳронӣ соҳиб нигошта будам, дар китоби Шаҳронӣ тақризе буд, бидуни исми нигоранда ва дар ин ҳол, ҳар нокиде ғайр аз ман тақризи бидуни нигорандаро аз они

муаллиф медонанд, доктор соҳиб Шахронӣ! Оё чунин нест? Ин эътирофи Шумо дар ҳақиқат, арчгузорӣ ба навиштаи банда мебошад, аз Шумо сипоси фаровон. Доктор соҳиб Шахронӣ ба навиштаи хеш идома медиҳанд: «Чун гӯяндагони форсӣ бисёр мухталифанд..., як зарбулмасал бо тафовутҳои калимот чандбора омада, амоноти мардум аст, ки гуфтаанд». Чаноби доктор соҳиб! Ман бо Шумо ҳеҷ гуна ихтилофе дар ин маврид надорам. Ман ҳам мисли Шумо меандешам, ки гӯяндагони забони форсӣ зиёданд ва манотиқи мухталиф дорой лаҳҷаҳои мухталиф мебошанд ва масалҳо ҳам ба ҳамон лаҳҷаи мухталиф гуфта мешавад. Вале ман он чӣ нақд карда будам, чунин набуд. Ман исрор доштам ва дорам, ки агар як масал ба даҳ лаҳҷа ё ба даҳ шакл навишта мешавад, ҳамон як масал аст ва як бор шумора бихӯрад на даҳ бор» [Барзинмеҳр 1381, посухнома, с.2-3].

Дар атрофи ин мувоҳиса метавон зиёд ҳарф зад. Вале мо бо ҳамин иқтибоси боло кифоят менамоем. Барои таълифи ин диссертатсия мо асарҳои зиёди илмиро роҷеъ ба зарбулмасалҳо аз назар гузаронидем. Бархе аз ин асарҳо дар кишварҳои аврупоӣ ва амрикоӣ таълиф шудаанд, баъзе ба забони русӣ аст ва бархе аз кишварҳои ҳамзабон мебошад. Қариб дар ҳамаи рисолаҳои илмӣ баҳсу нақд аст, вале таҳқир нест. Минҷумла, ман китоби сечилдаи М.Фозиловро таҳти унвони «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ» мутолиа кардам. Дар муқаддимаи ин китоб бо муҳаббат аз «Амсолу ҳикам»-и Деххудо ёд шуда, онро беҳтарин қор гуфта, сифатҳояшро баён намудааст. Зимнан нуқсонҳои онро низ гуфтааст [ниг.: Фозилов 1975, с. 13-14].

Ин аст мантиқи қори илмӣ. Аммо муҳаққиқони афғонистонии мо тоқати нақдро надоранд. Гумон менамоем, қори ҳар кас аз дигаре беҳтар аст. Асли нуқсон дар он аст, ки аксари муҳаққиқон матнҳоро бидуни ҷой ва макон, гӯянда ва замони сабт нашр намудаанд. Дигар ин ки гоҳе ба мисли Турхон қасоне ба мувоҳиса

шарик мешаванд, ки худ дар ин замина кор накардаанд. Барои ба як масъала вориди баҳс шудан муҳаққиқ бояд ва ҳатман аз ҷиҳати назарӣ огоҳ бошад. Дар мубоҳисаи ҷавоб чунин нашоудааст. Пас аз мутолиаи маҷмуаҳо ва асарҳои назарии зарбулмасалшиносони кишварҳои хориҷӣ ба чунин натиҷа расидем, ки аксари муҳаққиқони Афғонистон аз баҳсҳои илмии байналмилалӣ беҳабаранд. Ин аст, ки ин мубоҳиса низ ба таври эҳсосӣ сурат гирифтааст. Дар асл, ҳамаи маҷмуаҳо, ки нашр шудаанд, арзишманд мебошанд, фақат онҳо бо ҳавсала дар як рисолаи илмӣ дар асоси назарияи зарбулмасалшиносии байналмилалӣ бояд мавриди нақду баррасии мантиқӣ қарор гиранд.

Яке аз масъалаҳои муҳим ин таҳқиқу таҳлили матни зарбулмасал ва анвои дигари он дар адабиёти шифоӣ дар осори адибон аст. Баъзе аз муҳаққиқони Афғонистон ба таҳқиқи ин масъала машғул шудаанд. Ба пайвасти ин кор соли 1382 (=2004) рисолаи Абдулғанӣ Барзинмеҳр таҳти унвони «Зарбулмасалҳо ва киноёт дар «Маснавӣ»-и Мавлавии Ҷалолоиддин Муҳаммади Балхӣ» ба нашр расид. Аз мутолиа маълум гардид, ки ин асар заҳмати ҷадинсолаи муаллиф аст. Дар натиҷаи таҳқиқи бодикқат, муаллиф мутаваҷҷеҳ гардида, ки Мавлоно аз фарҳанги мардумӣ зиёд истифода бурдааст. Ба далели он ки давраи хурдсолии Мавлоно дар Балх гузаштааст ва дар даврони зиндагиаш аз ҳешовандонаш роҷеъ ба оинҳои мардуми Балх зиёд шунидааст, ӯ аз гуфтаҳои мардум дар ашъораш моҳирона истифода намудааст. Ба ин ҷиҳат, А.Барзинмеҳр дар натиҷаи мутолиа то ҳадди имкон кӯшиш намудааст, ки маъмултарин зарбулмасал ва киноётро аз «Маснавии маънавӣ» ҷудо намуда, онҳоро мавриди таҳқиқ қарор бидиҳад.

Дар аввали китоби «Зарбулмасалҳо ва киноёт дар «Маснавӣ»-и Мавлавии Ҷалолоиддин Муҳаммади Балхӣ» тақризи Муҳаммад Юниси Туғёни Сокоӣ оварда шудааст. Дар тақриз аз заҳмати

Барзинмеҳр, ки дар ҳамин шароити номуносиби зиндагӣ дар Афғонистон ба чунин коре даст задааст, ситоиш намуда гуфтааст: «Дар шароите, ки мо қарор дорем ва ҳама аркони ҷомеаи мо аз асари ин шароити ногувор бар хеш ларзидааст, рӯчуъ ба фарҳанги дерпӯи ниёкон, ҷамъоварӣ ва нашри он, мардуми моро аз худбегонагиҳо начот хоҳад дод. Дар ғайри он ҳам Мавлавиро бар фарҳангии мо ҳаққи бузургест, ки адои он бо чунин фаъолиятҳои доманадор мутасаввир хоҳад буд» [Ниг.: Барзинмеҳр 1382, Сокоӣ, с. алиф].

Сипас, Барзинмеҳр зери унвони «Сухане бо хонандагон» ба таври мухтасар дар бораи таърихи Балх ва мавқеи масал дар байни мардум ва гуфтаи файласуфони пешин ишора намуда, навиштааст: «Пас, масал ҷумлаест мухтасар, муштамил бар ташбеҳ ва мазмуни ҳақимона, ки ба сабаби равонии лафз ва равшании маънӣ ва лутфи таркиб шуҳрати ом ёфта бошад» [Барзинмеҳр 2004, с. 4].

Ин гуфтаи Барзинмеҳр дар маҷмуаи «Зарбулмасал ва киноёт» низ айнан ба ҳамин мазмун омадааст. Аз ин рӯ, ин кори таҳқиқии Барзинмеҳр идомаи кори пешини ӯст. Баъдан муҳаққиқ асли мақсади худро, ки аз таҳияи ин китоб ҳадаф чист, ба таври зерин ёдовар намудааст: «Маснавӣ»-и Мавлавӣ фарҳангвораи забони дарӣ, анбошта аз масалҳо ва ҳикматҳост. Банда то ҳаде мақдур масалҳои роиҷ ва дар забони дарӣ, билхосса масалҳои роиҷ дар муҳитамонро беруннавис карда, пирумунӣ ҳар кадоми он андак сухан рондаам. Манзури банда ҳаргиз маънии баиди байт ё маънии ирфонии он набуда, фақат масалҳое, ки дар байни афроди ҷомеа дар ҳини гуфтушунуд радду бадал мешавад, хеле ба иҷмол сухан рондаам» [Барзинмеҳр 2004, с.4].

Дар ин пешгуфтор Барзинмеҳр ишора бар он менамояд, ки зарбулмасалҳои машҳури «Маснавӣ»-ро дар охири китоб овардааст. Барои он ки хонанда мутаваҷҷеҳ гардад, муаллиф ба он ишора намудааст, ки аз кадом нашри «Маснавӣ» истифода

намудааст: «Маснавиё, ки банда аз он истифода бурдаам, “Мавлавӣ Чалолоиддин Муҳаммади Балхӣ. Маснавӣ. Техрон: Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, 1373” мебошад. Дар муқобили ҳар як, сафҳаи ҳамин китобро задам. Ҳамчунон, зарбулмасалҳои мундариҷи ин китоб дар охир радиф шуда, дар муқобили ҳар байт сафҳаи ҳамин китоб ошно шудааст» [Барзинмехр 2004, с.4].

Ҳамин тавр, дар ин китоб муаллиф то саҳифаи 186-и он зарбулмасал ва киноёте, ки Мавлоно дар Маснавии худ мавриди истифода қарор додааст, бо тавзеҳи кӯтоҳ ва вариантҳои дар байни мардум маъмулаш тавзеҳ ёфтааст. Баъдан, Барзинмехр дар сафҳаҳои 187 то 233-и китобаш байтҳои машҳури Мавлоноро аз «Маснавии маънавӣ» овардааст, ки дар онҳо зарбулмасал ва киноёти дидашуда, дар байни мардуми Афғонистон низ маъмул аст. Аз таҳқиқи муҳаққиқ маълум мегардад, ки Мавлоно донандаи беназири зарбулмасалҳо ва киноёту ибороти пуробуранги омиёна ва ба таври кулӣ, фарҳанги мардумӣ будааст [ниг.: Барзинмехр 1382].

Соли 1383=2005 китоби дигари Абдулғанӣ Барзинмехр таҳти унвони «Зарбулмасалҳо дар лобалои девони Носири Хусрав» ба нашр расид. Дар ин китоб ду тан аз донишмандони Афғонистон Абдулқайюми Қавим ва Муҳаммадхусайни Ямин тақриз навишта, кори муҳаққиқро арзишманд доништаанд.

Сипас, А.Барзинмехр ба таври кулӣ дар бораи фолклор, масал дар байни мардум, сухани баъзе донишмандон роҷеъ ба масал ва мавқеи он дар осори адибон сухан мегӯяд. Баъдан, муаллиф бо ишора ба сафҳаи девони Носири Хусрав он байтҳое ва пораҳои шеърӣро меорад, ки дар онҳо зарбулмасал ва ё ибораҳои киноятомез ҳастанд. Зимнан, А.Барзинмехр мисолҳое аз байни мардум низ меорад, ки имрӯз низ маъмуланд ва ҳудаш онҳоро шунидааст. Боз як ҷиҳати назарраси кори муҳаққиқ дар он аст, ки ҳамон зарбулмасалро на фақат Носири Хусрав, балки адибони дигар чӣ гуна моҳирона ба қор бурдаанд, бо мисолҳо шарҳ медиҳад. Масалан, зарбулмасали «Чав кошӣ чав медаравӣ гандум

коштӣ, гандум»-ро дар осори Мавлавӣ, Фирдавсӣ, Саъдӣ, Захир, Амир Хусрав ва ғайра аз назар мегузаронад, ки ҳар кадоме ин матро моҳирона ба кор бурдаанд [ниг.: Барзинмеҳр 1383, с. 11].

Соли 2013=1392 нашри дуҷоми китоби дигари А.Барзинмеҳр тахти унвони «Амсолу хикам дар шеъри Халилӣ» (чопи аввал 1390=2011) ба нашр расид. Муаллиф дар ин китоб низ ба масъалаи чӣ гуна мавриди истифода қарор додани зарбулмасал ва дигар васоити тасвири бадеии ба он ҳамгунро дар ашъори ин устоди бузурги сухани мавзун аз назар мегузаронад. Муҳаққиқ мисли рисолаҳои пешини худ аввал роҷеъ ба зарбулмасал сухан мегӯяд. Баъдан дар идомаи ин пажӯҳиш тавре ки мегӯяд: «бархе аз ихтисосоти лафзӣ ва маънавӣ дар шеъри устод Халилуллоҳи Халилӣ»-ро мавриди таҳқиқ қарор медиҳад. Аз баррасии А.Барзинмеҳр маълум мешавад, ки устод Халилуллоҳи Халилӣ дар ашъори худ аз зарбулмасалҳои дари Афғонистон моҳирона истифода намудааст [ниг.: Барзинмеҳр 2013].

А.Барзинмеҳр зимни овардани киноёт, ибораҳои пурмаънои халқӣ ва дигар саноеи бадеӣ бо мисол шарҳ медиҳад, ки чӣ гуна Халилуллоҳ Халилӣ аз зарбулмасалҳо моҳирона истифода намудааст. А.Барзинмеҳр ишора ба зарбулмасали машҳури «Пунбаи ғафлатро аз гӯшат бикаш» намуда, байти зерини шоирро меорад, ки онро моҳирона вориди байт сохтааст:

Наъраи сел аст, ман пиндоштам сози тараб,
Пунба берун кардан аз гӯши гарон бояд маро.

[Барзинмеҳр 2013, с. 23].

Дар Афғонистон зарбулмасали «Об дар хонаву мо ташналабон мегардем» хеле машҳур аст. Ин зарбулмасалро ҳама медонанд. А.Барзинмеҳр шарҳ медиҳад, ки устод Халилуллоҳи Халилӣ онро дар ашъори хеш ба таври зерин мавриди истифода қарор додааст:

Ай илмдор, ҳармаи роҳ кучо дорӣ ба пеш,
Замзам ин чо ташна, то кай меравӣ чӯёи об.

[Барзинмеҳр 2013, с.24].

Тибқи таҳқиқи А.Барзинмеҳр зарбулмасалҳои «Кухнаи худро нигоҳдор, ки нави мардум гарон аст», «Харбуза аз харбуза ранг мегирад, хамсоя аз хамсоя панд», «Думи кажум каж аст, рост намешавад», «Асал нахӯрдам неш омад, сад бало дар пеш омад», «Шохи шикаста сабз намешавад» ва даҳҳои дигар дар осори Халилуллоҳи Халилӣ моҳирона ва шоирона мавриди истифода қарор гирифтааст [ниг.: Барзинмеҳр 2013, 23-30 ва баъд].

Дар воқеъ, А.Барзинмеҳр заҳмати зиёд кашида нишон додааст, ки ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ адибон чӣ гуна зарбулмасалҳоро мавриди истифода қарор додаанд. Маълум мешавад, ки шоирон аз замони пешин то имрӯз аз адабиёти шифохӣ бо маҳорат истифода менамудаанд. Аз сабаби он ки баррасии ин масъала хеле муфассал аст, мо бо ҳамин ишораи мухтасар иктифо менамоем.

Китоби дигаре, ки дар он зарбулмасалҳо мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, ин «Таҳлили решаҳои таърихии бархе аз амсоли ҳикам дар забони форсии дарӣ» (1396=2017) буда, марбути қалами Шохмуҳаммад Муслех аст. Ин китоб таҳқиқи муфассал аст ва аз шаш фасл иборат мебошад. Дар аввали китоб баъд аз «Назари устоди раҳнамо» чор тақриз оварда шудааст.

Фасли аввали китоб «Муруре ба гузаштаи мавзӯ» ном дошта, муаллиф таъя ба гуфтаи Иноятулло Шаҳронӣ, Алиакбар Дехудо, Раҳим Ақиқӣ ва дигар муҳаққиқон кардааст, ки дар бораи зарбулмасал сухан гуфта, роҷеъ ба зарбулмасал изҳори назар намудаанд. Ӯ ба таври кулӣ ба қорҳои муҳаққиқони ҳамзабон аз Эрон ва Тоҷикистон низ ишора менамояд. Аз ҷумла, дар бораи қори муҳаққиқони тоҷик чунин гуфтааст: «Дар сарзамини Тоҷикистон гузашта аз қорҳои муфиде, ки қисмати ҳифз ва нигоҳдошти фарҳанги авоми тоҷикҳои озода ва ҳунардӯст аз ҷониби фарҳангиён ва нависандагон сурат гирифта, чанд асари муҳим ва вазнин тавассути муҳаққиқони ин ришта ба зевари ҷоп ораста гардидааст, аз ҷумла, ду асари фулклурӣ таҳти унвони

«Масалҳо ва афсонаҳо дар бораи ҳайвонот» дар як ҷилд ва зарбулмасалҳо дар чаҳор ҷилд ба василаи донишманди мустаиди тоҷик, дуктур Баҳром Шермуҳаммад, солҳои 1981-1986 мелодӣ дар Маскав ба нашр расид, ки фарвардаҳои муғтанама дар радифи доштаҳои омиёна ба шумор меравад» [Муслех 1396, с. 13].

Барои он ки ишораи муҳаққиқи арҷманд ислоҳ шавад, ёдовар шудан мехоҳем, ки «Куллииёти фолклори тоҷик» (Масалҳо ва афсонаҳо дар бораи ҳайвонот, ҷ.1, 1981) аз ҷониби И.Левин, Ҷ.Рабиев, ҷилди 1У (Зарбулмасалҳо, 1986) ва ҷилди У (Зарбулмасалҳо, 1992) М.Явич, Б.Тилавов, Ф.Муродов, Қ.Ҳисомов, яъне аз тарафи гурӯҳи муҳаққиқон нашр шудааст, на аз ҷониби Б.Шермуҳаммадов [ниг.: Куллииёти фолклори тоҷик 1981; 1986; 1992].

Унвони фасли дуввуми китоб «Шинохти амсолу ҳикам ва фавоиди онҳо дар гуфтор ва навиштор» ном дорад. Муаллиф дар ин фасл дар бораи «Таърифи масал ва зарбулмасал» ва «Фавоиди корбурди амсолу ҳикам» сухан рондааст. Эшон аввал дар асоси фарҳангҳои мавҷуд ва гуфтаҳои муҳаққиқони хориҷӣ масал ва зарбулмасалро шарҳ медиҳад. Аз фарҳангҳо ва сарчашмаҳо иқтибос меорад. Дар ашъори шоирон чи гуна будани он, «асаргузори зарбулмасал дар сухан», «таксим ё гунаҳои масал», «амсоли соира ва ҳикам» изҳори назар намудааст. Баъдан, роҷеъ ба фавоиди зарбулмасал дар гуфтор ва навиштор назари хешро бо мисолҳо баён кардааст [ниг.: Муслех 1396, с.17-37].

Муаллиф дар фасли сеvvуми китоб, ки «Аҳаммият ва арзиши доштаҳои фулклурӣ дар ганҷинаи мавориси фарҳангӣ», оид ба масъалаҳои «Фулклур, аносири созанда ва шинохтаҳои гуногуни он» ва «Амсолу ҳикам ва равобити онҳо бо дигар осори фулклурӣ» сухан гуфтааст. Дар фасли чорум роҷеъ ба «Асаргузори амсолу ҳикам ба азҳон ва афкори мардум», дар фасли панҷум оид ба «Амсолу ҳикам ба масобаи навъе аз ирояҳои адабӣ дар гуфтор ва

навиштор» назари хешро баён намудааст. Сипас, дар фасли шашум ба «Баррасии решаҳои таърихӣ бархе аз амсолу ҳикам» машғул шудааст. Маълум мешавад, ки эшон боз бархе аз ибораҳои кинояомез (фразеологӣ ва ё ҷумлаҳоро) бо зарбулмасал омезиш додааст. Масалан, матнҳои «оби зерӣ коҳ», «аз хичолат об шудан», «ба хар бастан», «чанги заргарӣ», «хотамбахшӣ», «ҳилаи шарӣ», «зиндагии сагӣ», «сарнаҳ пайдо шудан», «қӯши Каримхон», «ноҳӯрда шукр гуфтан» ва ғайра зарбулмасал нестанд [ниг.: Муслех 1396, с.92-315].

Муҳаққиқони зарбулмасалшинос дар атрофи ин матнҳо борҳо ба мубоҳисаи илмӣ пардохта, ба он натиҷа расидаанд, ки ба мисли жанрҳои дигари адабиёти шифоӣ зарбулмасал низ сохтори хоси худро дорад. Он дар шакли иборати рехта, иборати кинояомез ё тавре ки дар илми забоншиносӣ мегӯянд, иборати фразеологӣ нест. Ба мисли ҳар муҳаққиқ Шоҳмуҳаммад Муслех кӯшиш намудааст, ки масъалаи дар пеш гузоштаро то ҳақде ҳал намояд. Агарчи баъзе матнҳо зарбулмасал нестанд, вале шарҳи он барои хонанда арзишманд аст. Хуб аст, ки эшон дар охири китоби худ дилсӯзона чанд пешниҳод менамояд, то муассисаҳои давлатӣ ва муҳаққиқон метавонанд, аз он истифода намојанд [ниг.: Муслех 1396, с. 391-392].

Китоби дигаре, ки дар он зарбулмасалҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, ин асари Махмуд Чаъфарӣ «Фарҳанги сиёсии Афғонистон дар оинаи амсол ва ҳиками форсӣ» мебошад, ки соли 1396 (=2017) чоп шудааст. Ин рисолаи илмӣ аз панҷ фасл иборат аст. Фасли аввали рисола «Мафохими куллийёт», фасли дуввум «Амсол ва ҳиками форсӣ», фасли сеvvум «Фарҳанги сиёсӣ», фасли чорум «Фарҳанги сиёсӣ дар Афғонистон», фасли панҷум «Баҳс ва натиҷагирӣ» ном дорад. Ҳадафи аслии муаллифи ин китоб баррасии зарбулмасалҳое мебошад, ки марбут ба сиёсат ҳастанд. Эшон низ ба мисли муаллифони дигар аз луғатномаҳо истилоҳоти марбут ба зарбулмасалро шарҳ медиҳад, баъдан роҷеъ ба сиёсати Афғонистон дар муқоиса бо кишварҳои дигар бо намудорҳо,

чадвалҳо дар бораи сиёсат, чома ва фарҳанг сухан меронад. Баъдан, дар охири китоб, дар фасли панҷум, ки «Баҳсу натиҷагирӣ» унвон дорад, чунин амалро анҷом медиҳад: «Дар ин фасл теъдоди 16 унвон китоби зарбулмасали форсии марбути Афғонистон мутолиа шудааст. Ҳар як аз ин китобҳо аз 300 то даҳ ҳазор зарбулмасалро дар худ овардааст. Мо бо дар назар гирифтани ҳадди миёнгин, яъне 5000 зарбулмасали форсӣ, 1390 масали сиёсиро истихроҷ ва таҳти ановини зайл тартиб ва танзим менамоем. Маъҳази ҳар зарбулмасал бо зикри ҳарфи аввал ё ҳарфи аввалу дуввум ё ҳарфи аввалу дуввуму севвуми номи фомили (тахаллуси) муаллиф ҳамроҳ бо теъдоди зарбулмасал дар поёни он нишон дода шудааст» [Ҷаъфарӣ 1396, с. 194].

Сипас, муаллиф оид ба мавзӯҳои ҷудокардаи худ теъдоди зарбулмасалҳои вобаста ба мавзӯро меораду тамом. Худи хонанда метавонад оид ба ҳар мавзӯ зарбулмасали мавриди назарашро пайдо намояд.

Ҳамин тавр, дар охири ин боб метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки то ба имрӯз муҳаққиқон дар Афғонистон нисбат ба зарбулмасал истилоҳи ягонро ба қор намебаранд. Гирдоварӣ ва нашри матнҳои зарбулмасалҳо бо сабку салиқаи ҳар кас идома дорад. Аммо то ҳол ягон маҷмуаи мукаммали илмӣ, ки тибқи равиши илми фолклоршиносӣ буда, ҳар матн дорои шиносномаи худ бошад, нест. Баррасии муфассали матнҳо низ то имрӯз сурат нагирифтааст. Ҳар муҳаққиқ дар асоси мавод ва мавзуи интихобнамудаи худ матнҳои мавҷудро таҳқиқ ва таҳлил намудааст, ки ҳамаи онҳо чун сарчашмаи илмӣ барои баррасиҳои корҳои оянда муфид мебошад.

БОБИ II

ХУСУСИЯТҲОИ ЖАНРӢ, МАВЗУЪ ВА МУҚОИСАИ ЗАРБУЛМАСАЛҲОИ ДАРИЗАБОНОН ВА ҲАМЗАБОНОН

2.1. Хусусияти жанрии зарбулмасал

Бояд ёдовар шуд, ки то имрӯз дар атрофи хусусияти зарбулмасал ҳамчун жанри фолклорӣ ва тафовути он аз дигар воҳидҳои паремиология [ниг.: Пермяков 1988] (паремия – масал, логос илм; яъне илм дар бораи зарбулмасал), ки бархе аз он мутааллиқ ба забоншиносӣ аст, мувоҳисаҳо идома дорад. Зарбулмасал матни шифоҳӣ аст, ки шаклан кӯтоҳ буда, бо як чумла, мисраи оҳангдор ва ё байте гуфта шудааст. Зарбулмасалро мардум ҳангоми сухан гуфтан чун мисоли ибратомӯз ба қор мебаранд. Тавре ки дар боло ишора намудем, дар байни мардум нисбат ба зарбулмасал истилоҳоти гуногун ба қор меравад.

Ба таври кулӣ мардумро панд додану андарз гуфтан аз замонҳои қадим вучуд дорад. Пеш аз ислом андарзномаҳо вучуд доштанд ва баъдҳо дар осори хаттӣ ин андарзҳои мардумӣ ё айнан ё мазмунан зиёд мавриди истифода қарор гирифтаанд. Аммо асли масъала дар он аст, ки дар паҳлуи анвои дигари адабиёти шифоҳӣ ба мисли чистон, шугун, дуо, суруд, афсона, дубайтӣ, рубоӣ ва амсоли ин зарбулмасал низ як матни мустақил аст. Он дорои сохтор, мазмун ва вазифаи худ мебошад. Муҳаққиқон онро аз анвои дигари адабиёти шифоҳӣ ҷудо намудаанд. Аз чумла, зарбулмасалшиносҳои машҳур А.Тейлор, Г.Л.Пермяков дар бораи махсусияти ин жанр, чун матни фолклорӣ бо далелҳои илмӣ гуфтаанд [ниг.: Taylor 1985; Пермяков 1988].

Ба хусус, А.Тейлор дар нимаи аввали қарни бистум ба омӯхтани муфассали зарбулмасал машғул шуда, хусусиятҳои онро ҳанӯз дар солҳои 20-ум ва 30-юми қарни ХХ муайян намуда буд. Ӯ пас аз таҳқиқ ва

муқоисаи матни зиёде аз кишварҳои гуногуни олам ба чунин натиҷа расида буд, ки зарбулмасал як жанри мустақили адабиёти шиғохӣ аст. Ӯ кӯшиш намуд, ки аксари маводи то замони худ мавҷудбудаи зарбулмасалҳои халқҳои кишварҳои аврупоиро биомӯзад. Гуфтаи он муҳаққиқонеро, ки то замони худаш бо таҳқиқи ин матн машғул буданд, аз назар гузаронад. Ӯангоми таҳқиқи хеш ӯ ба кори муҳимме даст зада, нусхаҳои машҳур ва муштаракӣ зарбулмасалҳоро аз кишварҳои гуногуни олам ҷамъ овард. Баъдан, типҳои машҳури зарбулмасалҳоро муайян намуда, қорро дар асоси маводи кишварҳои аврупоӣ анҷом додааст [ниг.: Taylor 1985].

Баҳс дар атрофи матнҳои зарбулмасал, андарз, панд ва дигар матнҳои хурд, ки онҳоро ҳоло паремиология меноманд, дар кишварҳои дигари ҷаҳон низ ба вуҷуд омад. Дар натиҷа, беш аз сад сол аст, ки муҳаққиқон дар сатҳи байналмилалӣ зарбулмасалро меомӯзанд ва дар атрофи он баҳс менамоянд. Онро баъзеҳо марбути фақат забон доништа, бештар хусусиятҳои забонии онро меомӯзанд. Баъдҳо фолклоршиноси рус Г.Л.Пермяков ин матнро бо ҷузъиёт аз ҳар ҷиҳат таҳқиқ намуда, натиҷаҳои илмии муносиб ба даст овард. Ба гуфти эшон зарбулмасал матне аст, ки онро ҳам забоншиносон, ҳам файласуфон, ҳам мантиқшиносон, ҳам адабиётшиносон ва ҳам фолклоршиносон бояд биомӯзанд. Тибқи гуфтаи эшон, ба ин матн аз тариқи ҳамаи илмҳои ҷомеашиносӣ метавон наздик шуд. Он бояд мавриди таҳқиқи аксари улуми иҷтимоӣ қарор бигирад. Дар чунин ҳолат метавон махсусияти зарбулмасал дар пеши назар бештар ҷилвағар гардад. Ӯ дар китоби худ «Основы структурной паремиологии» (Асосҳои сохтори паремиология) бо ҷузъиёт ин жанрро мавриди таҳқиқ қарор дод, ки он барои муҳаққиқони зарбулмасалшиноси кишварҳои мухталифи олам метавонад, ба ҳайси улғу хидмат намояд [ниг.: Пермяков 1988].

Яке аз баҳсҳои қуллӣ дар фолклоршиносӣ ва забоншиносӣ ин омезиш додани зарбулмасал ва ибораҳои фразеологӣ ҳастанд. Дар ин бора то ба имрӯз дар байни муҳаққиқони афғонистонӣ як фикри воҳид

вучуд надорад. Мутаассифона, онҳо зарбулмасал ва иборайи фразеологиро омешиш медиҳанд, ки инро ҳам дар маҷмуаҳои нашршуда ва ҳам дар асарҳои таҳқиқӣ метавон дид. Ҳамин масъала дар байни муҳаққиқони ҳамзабонони мо дар Тоҷикистон ва Эрон низ солҳо идома дошт.

Муҳаққиқи тоҷик М.Фозилов солҳои 1963 ва 1964 дар ду ҷилд «Фарҳанги ибораҳои рехта»-и тоҷикиро таҳия намуда, ба нашр мерасонад ва баъди 11 сол «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ»-ро (1975; 1977; 2014) ҷоп менамояд ва ба ин васила, тафовути ибораҳои рехта ва зарбулмасалро бо мисолҳо мефаҳмонад [ниг.: Фозилов 1963; 1964; 1975; 1977; 2014].

Эшон соли 1976 дар асоси матнҳои зарбулмасалҳои дар адабиёт роиҷбуда рисолаи докторӣ дифоъ менамояд. Ӯ дар ин рисола дар бораи он ки ибораҳои фразеологӣ, баъзе калимаҳои мураккаб, ҷумлаҳои маъмулӣ, суханҳои пандомез, шӯҳихо, қолабҳо, шиорҳо, табриқҳо, ҳадисҳо, гуфтори сӯфиён ва амсоли инро гоҳе бо зарбулмасал омехтаанд, сухан меронад. Андешаи худро бо мисолҳо баён намуда, як жанри адабиёти шифоҳӣ будани зарбулмасалро ёдовар мешавад [ниг.: Фазылов 1976].

Тибқи мутолиаи мо фоклоршиносии тоҷик Б.Тилавов бештар бо таҳқиқи зарбулмасалҳои омиёнаи тоҷикӣ машғул шудааст. Ӯ ин жанро дар асоси бойгонии Шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври муфассал бо далелҳои илмӣ таҳқиқ намуда, хусусиятҳои жанрии зарбулмасалро муайян намудааст. Аз ҷумла, дар бораи зарбулмасал гуфтааст: «Зарбулмасал аз рӯи нишонаҳои муайян ба фразеология қаробат дорад. Ҳам зарбулмасал ва ҳам ибораҳои фразеологӣ рехта, устувор, маҷозӣ буда, вирди забон ҳастанд ва дар қолаби рехтаи худ истеъмол мешаванд. Вале иборайи фразеологӣ воҳиди луғавӣ буда, мафҳумро мефаҳмонад ва аз ҷиҳати сохт ибора асту халос. Зарбулмасал бошад, жанри бадеист, фикри тоҷро ифода мекунад ва аз ҷиҳати сохт

чумла аст. Зарбулмасал чумлаи рехтаю суфтаи муъчазест, ки маънии амики ҳақимона дорад, тобишҳои гуногуни мачозӣ мегирад ва дар нутқ ба таври тайёр истеъмол мешавад» [Тилавов 1983, с. 7].

Дар воқеъ Б.Тилавов зарбулмасалҳои тоҷикиро муфассал омӯхта, махсусияти онҳоро ҳам аз ҷиҳати мазмун, ҳам мавзӯ, ҳам ҳудуди гуфтиш, ҳам сохтор муайян намудааст. Хуб аст, ки гуфтаҳои худро бо далелҳои илмӣ тасдиқ намудааст. Минҷумла, ӯ ба идомаи сухани Ғавқӣ худ роҷеъ ба сохтори зарбулмасал низ чунин гуфта: «Зарбулмасалҳо ҳаҷман аз 2 то 10 калима ва аз 4 то 30 ҳичо таркиб меёбанд. Ҳаҷми миёнаи зарбулмасал 6 калима ва 12 ҳичо аст» [Тилавов 1983, с. 7]. Б.Тилавов ин фикри худро дар асарҳои дигари худ бо далелҳои илмӣ нишон додааст, ки барои муҳаққиқони Афғонистонӣ, ки гоҳе баҳсҳои дар зарбулмасалшиносӣ пароканда доранд, омӯзанда аст [ниг.: Тилавов 1967; 1971; 1973; 1974; 1980; 1981; 1983; 1986; 1989 ва ғ.].

Агарчи муҳаққиқони эронӣ Алиакбар Деххудо ва дигарон зарбулмасалҳои китобӣ ва шифоҳии форсиро гирдоварӣ ва нашр намудаанд, вале онҳо низ то ба имрӯз бо равиши байналмилалӣ, ки ҳар матн бояд мустанад бошад, кор накардаанд. Аммо дар солҳои ахир Ҳасани Зулфиқорӣ роҷеъ ба таҳқиқи зарбулмасалҳои эронӣ корҳои шоистае кардааст. Эшон зимни наشري матнҳои зарбулмасалҳо дар бораи хусусиятҳои ин навъ адабиёти шифоҳӣ дар асоси омӯхтаҳои назари хешро баён намуда, минҷумла гуфтааст: «Масал», «достон», «дастон», «ниюша» чумлаи кутоҳ, машҳур ва гоҳ оҳангин, ҳовии андарзҳо, мазомини ҳақимона ва таҷрибиёти қавмӣ, муштамил бар ташбеҳ, истиора ё киноя, ки ба далели равонии алфоз, рӯшани маъно, содагӣ, шумул ва қуллият дар миёни мардум шухрат ва ривоч ёфтааст ва бо тағйир ё бидуни тағйир, онро ба кор мебаранд» [Зулфиқорӣ 1394, с.233].

Баъдан, эшон роҷеъ ба вижагиҳои зарбулмасалҳо, ба монанди «аҷзо ва кӯтоҳӣ», «шухрат ва ривоч дар миёни мардум», «ҷанбаҳои панду андарзӣ», «рӯшанӣ ва дурустии маънӣ», «ташбеҳмадорӣ», «хусни таъсир, қозибҳо ва қашш», «таҷриба», «инъикоси андеша ва

оинаи зиндагӣ», «равонии лафз ва содагӣ», «корбурдҳои мутафовит», «чанбаи истиорӣ», «тағйири шакл», «номаълум будани падидоваранда» сухан ронда, махсусияти онро чун як жанри адабиёти шифоҳӣ таъкид намудааст [Зулфиқорӣ 1394, с. 236-243].

Ба назари мо, сабаби аз ин баҳсҳои назарӣ беҳабар будани муҳаққиқони афғонистонӣ боиси он гардидааст, ки бархе ибора, ҷумла, киноёт ва дигар анвои дар забони шифоҳӣ маъмулро бо зарбулмасал омезиш медиҳанд. Агар ҳар муҳаққиқи афғонистонӣ бо диққат машғули мутоилаи осори таҳқиқии забоншиносӣ ва фолклоршиносии байналмилалӣ роҷеъ ба зарбулмасал, ибораҳои фразеологӣ ва дигар анвои ибораҳо ва ҷумлаҳои ба он наздик шавад, масъала то ҳадде ҳалли худро меёбад.

Зарбулмасалҳоро дар пайвастагӣ бо рӯзгори маишии мардум, таърих ва воқеоти ҳаводиси зиндагӣ бояд омӯхт. Маҳз мардум дар равиши зиндагии худ, ҳамчун таҷрибаи рӯзгор барои ба роҳи нек хидоят намудани атрофиёнашон андарзу панду зарбулмасал эҷод намудаанд. Бархе аз ин матнҳо таърихи тулонӣ доранд ва бархе замону воқеаи мушаххасро дар бар мегиранд, бархи дигар марбути ин ё он минтақа мебошанд.

Инак, мо дар асоси матнҳои мавҷуд мавзӯҳои зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистонро ба таври нисбӣ муайян менамоем. Аз ин ҷиҳат, мавзуи тамоми матнҳоро ба ду дастаи бузург табақабандӣ намудем. Аввал, зарбулмасалҳое, ки бо ҳаёти моддӣ ва маишии мардум саҳт пайвастагӣ дошта, зимнан метавон онҳоро ба ҷузъиёти бештар табақабандӣ кард. Дуюм, ин мавзуи таърихӣ ва фалсафӣ аст, ки матн бо ин ё он воқеа ва ҳодиса ва назари фалсафии мардум ба зиндагӣ вобаста аст. Гоҳе чунин аст, ки агар ривоят ва ё ҳикояти матнро надонем, дарки матн душвор мегардад. Инак, он мавзуотеро, ки вобаста ба онҳо зарбулмасал гуфтаанд, ба таври мухтасар аз назар мегузаронем.

2.2. Мавзуъҳои зарбулмасалҳо

Зарбулмасалҳо дар раванди рӯзгори мардум ҳамчун таҷрибаи инсонҳо ба вучуд омада, қариб тамоми масъалаҳои зиндагии маишии мардумро дар бар мегиранд. Барои он ки зарбулмасалҳо бо чузъиёти дақиқ таҳқиқ шаванд, бояд аз тамоми манотиқи Афғонистон мавод дастрас бошад. Ҳоло қорҳои гирдоварӣ идома доранд, вале дар асоси маводи гирдоварда ва нашршудаи зарбулмасалҳо метавон гуфт, ки аксари матнҳо рӯзгори маишӣ ва иҷтимоии мардуми захматкаши Афғонистонро инъикос намудаанд.

Дар тули таърих мардуми Афғонистон зиёд азият кашиданд. Дар натиҷа, зарбулмасалҳое пайдо шудаанд, ки дар онҳо азобу уқубати ин мардуми чафокашида инъикос ёфтааст:

Аз заъф ба ҳар ҷо, ки нишастем, Ватан шуд,

В-аз гиря ба ҳар сӯ, ки гузаштем, чаман шуд.

[Шаҳронӣ 1998, с.52].

Тавре ки дар боби пеш дар бораи гирдоварии зарбулмасалҳо сухан гуфтем, матнҳо асосан дар сад соли охир чамъоварӣ ва нашр шудааст. Мо низ ҳангоми баррасии мавзуи зарбулмасалҳо асосан ба ҳамин матнҳои нашршуда таъя намудем ва мисолҳоро аз маҷмуаҳои чопшуда хоҳем овард. Аз сабаби он ки ҳоло қорҳои гирдоварӣ идома дорад, мо фақат ба чанд мавзуи асосӣ, ки бо рӯзгори маишӣ-иҷтимоии мардум иртиботи маҳкам дорад, сухан хоҳем гуфт.

2.2.1. Қор ва захмат

Яке аз мавзуҳои асосие, ки таваҷҷуҳи инсонро аз замони бостон ба худ ҷалб намудааст, ин аз тариқи қору захмат рӯзгори худро пеш бурдан аст. Яъне, қор қарда, захмат қашида, аз тариқи меҳнати ҳалол зиндагӣ қардан ҳамеша дар миёни мардум талқин мешавад. Мавзуи қор ва захмат асоси рӯзгори мардум аст. Аз ин рӯ, зарбулмасали «Аз бекор

Худо безор»-ро дар тамоми Афғонистон метавон мушохида кард. Дар Афғонистон касе аз одамони синнашон калонсол нест, ки ин зарбулмасалро дар ёд надошта бошад. Бештар шакли «Аз одами бекор Худо безор» маъмул аст [Раҳмон 1984, с.23].

Дар маҷмуаи И.Шаҳронӣ зарбулмасали мазкур дар чанд шакл оварда шудааст. Маълум мешавад, ки И.Шаҳронӣ дар фурсатҳои муносиб онро аз ашхоси мухталиф сабт намудааст. Масалан, ӯ овардааст: «Аз бекорӣ карда, бегорӣ хуб аст», «Аз бекорӣ карда, сар полидан хуб аст», «Аз бекорӣ беморӣ хубтар аст», «Аз бекорӣ карда, духтар зоида бехтар аст» [Шаҳронӣ 1998, с.44].

Чанд мисоли дигаре меорем, ки он ҳам дар ашколи мухталиф оварда шуда, асосан ба як мафҳум омада, ки кор кардан муҳим аст. Дар зарбулмасалҳо ҳамон афкори муҳим, ки инсон бидуни кор рӯзгори худро пеш бурда наметавонад, таъкид мегардад. Аз тарафи дигар, кору заҳмат кашидан осон нест. Он печидагӣҳо дорад ва онро пайгирӣ бояд кард. Ба ҳар ҳол, дар тавсифи кор, фаъолияти корӣ, осон набудани кор бо рамзу роз дар байни даризабонони Афғонистон зарбулмасалҳои зиёде дида мешаванд. Мисол: «Кор ба гап намешавад», «Кори имрӯзро ба фардо магзор», «Кори бӯзина нест наҷдорӣ», «Кори бача хом аст», «Кори бача качча аст», «Кор ба чон расиду корд ба устухон», «Кор бемашварат наку набошад» [Барзинмеҳр 1397, с. 208-208; Шаҳронӣ 1998, с. 242].

Одамони заҳматкаш, ки машғули кадом коре ҳастанд, зиндагии худро бидуни кор тасаввур карда наметавонанд. Чунки маҳз ҳамин кор рӯзгори шахсро таъмин менамояд. Аз замонҳои қадим инсон маҳз ба воситаи заҳмату кор зинда мондааст. Ба ин ҷиҳат, одамон муҳим будани онро дар зарбулмасалҳои мухталиф таъкид менамоянд. Ҳангоми фаъолияти корӣ барои инсон ҳамкорӣ ва ҳамёри муҳим аст. Инсонҳо бояд ба якдигар кумак намоянд. Маҳз ба воситаи якҷоя кор кардан, мисли ҳашари умумӣ, кас метавонад корҳои мушкилро бартараф намояд. Ҳамин нуқтаи муҳим дар зарбулмасалҳои зиёд инъикоси худро ёфтааст. Мисол: «Ёр аҳл, кор сахл», «Ёри қадим аспӣ зинкарда», «Ёри некро дар

рӯзи бад бояд шинохт», «Ёрро ёрҳо шиносанд» [Шаҳронӣ 1998, с.417]. Ин зарбулмасалҳо дар маҷмуаҳои дигар низ айнан ё бо андаке тағйироти шаклӣ оварда шудаанд.

Дар бораи кор ва моҳияти он дар байни мардум зарбулмасалҳои бисёре мавҷуд аст. Ин шаҳодат аз он медиҳад, ки кор дар рӯзгори мардуми Афғонистон ҳамеша арзишманд буд ва ҳаст. Ба ин васила мардум зарбулмасалҳои гуфтаанд, ки дар ҳар минтақа вариантҳои худро доранд. Ҳамчун намуна ба чанде аз он ишора менамоем, ки муҳим будани корро ба маъниҳои мухталиф нишон медиҳад: «Коре бикун ба андоза, то туро аз пой наяндоза», «Коре бикун, ки на сих сӯзад, на кабоб», «Кори наку кардан, аз пур кардан аст», «Кори ҳар ҳар нест хирман кӯфтан, Наррагов мебояду марди кӯхан», «Кори бузург моёи иззат аст, на номи бузург», «Кори имрӯзро ба фардо маафган», «Кори як зан беҳ аз сад марди лофзан», «Коркушта шудааст», «Корҳо осон шавад, аммо ба сабр», «Корҳо самари андешаҳост», «Корро аз даст бигир тикаро аз бар», «Корро ба ахлаш биспоред», «Корро ба корхона мерасонад», «Корро коргар мекунад, кулангакро болобин», «Коре, ки хардаста шуд, мурдор мешавад», «Беҳтарин тафреҳ кор аст», «Кор ибодат аст» [Раҳмон 1984, с.172-174; Шаҳронӣ 1998, с.242-244; Барзинмеҳр 1379, с.208-211].

Мушоҳида шудааст, ки гоҳе як шахси муфтихӯр супориш медиҳаду дигаронро кор мефармояд ва музди муфт ба даст меорад, ки ин гуна рафтори ношоиста дар зарбулмасалҳои мазаммат шудааст: «Кӣ канад чону кӣ хӯрад нон». Ё дар варианти дигар: «Кӣ кашад чавру чафо, кӣ кунад кайфу сафо». Зарбулмасалҳои, ки ин гуна мафҳумҳоро ифода менамоянд, зиёд ҳастанд. Ба далели он, ки кор кардан муҳим аст, калимаи кор дар зарбулмасалҳои ба мафҳумҳои мухталиф омада, арзиши онро афзудааст. Дар зарбулмасалҳои зерин кор ба маъно ва мафҳумҳои гуногун омадааст: «Коре, ки карда шуд, муздур ҳаромзода шуд», «Коре, ки нек нашуд, неку шуд, ки нашуд», «Кореро, ки нодон кунад, оқил накунад», «Кореро, ки оқил дар аввал мекунад, беақл онро дар охир

мекунад», «Кори бобо хӯроки даллоло», «Кори кабк рег хӯрдан аст», «Кори калонҳо то се сол», «Коре, ки зар кунад, на падар кунад, на модар», «Коре, ки қалам мекунад, шамшер намекунад», «Коре, ки пул мекуна, ғӯл намекуна», «Коре, ки Худо кунад, на шайх кунад, на мулло», «Коре, ки чашм куна, абрӯ намекуна», «Кореро, ки дӯстат мекунад, ҳеч душман карда наметавонад» [Раҳмон 1984, с.172-174; Шаҳронӣ 1998, с.242-244; Барзинмеҳр 1379, с.208-211].

Аз мисолҳои фавқ маълум мегардад, ки дар рӯзгори мардуми Афғонистон қор ҳамеша моҳият дошта, асоси ризку рӯзӣ ва пешрафти зиндагии онҳо будааст.

2.2.2. Тарбияи фарзанд

Яке аз мавзӯҳои муҳимтарини зарбулмасалҳои даризабонон ин инъикоси тарбияи фарзанд, яъне одобу ахлоқи ҳамидаи ӯ дар ин гуна матнҳост. Агар ба он зарбулмасалҳое, ки ин масъаларо инъикос намудаанд, бодикқат тавачҷуҳ намоем, маълум мешавад, ки онҳо дар гузаштаҳо низ будаанд. Чунки нусхаҳои гуногуни бархе аз онҳоро дар осори адибони пешин низ метавон пайдо кард. Зарбулмасалҳои марбути одобу ахлоқ бештар ҳолату муносибати инсонро таҷассум масозанд. Дар баъзе аз онҳо хислатҳои мусбат ва дар бархе хислатҳои манфии одамон инъикос ёфтаанд.

Яке аз масъалаҳои одобу ахлоқи инсонӣ ин тарбияи фарзандон аст. Роҷеъ ба тарбияи фарзанд дар байни мардум зарбулмасалҳои зиёде аст. Дар Афғонистон ҳар хонавода талош менамояд, ки соҳиби фарзанд бошад. Надоштани фарзанд бадбахтӣ шумурда мешавад. Ба ин ҷиҳат, гуфтаанд: «Фарзанд сармоя аст» [Раҳмон 1984, с.167].

На фақат фарзанд, балки навоса (набера) низ муҳим аст. Дар Афғонистон ба фарзандон ва навосагон тавачҷуҳи бештар медиҳанд. Нисбат ба навоса мегӯянд: «Фарзанд ширин аст, навоса аз он ширинтар аст» [Раҳмон 1984, с.167]. Ин зарбулмасалро мо аз байни мардуми Қобул,

Қундуз, Бадахшон ва ҷойҳои дигар дар шакли зерин сабт намудем: «Бача бодом, навоса мағзи бодом».

Маъмулан, падару модар ба таври ҳамеша барои тарбияи фарзанд тавачҷуҳ менамоёнд ва мунтазам пайгири парвариши вай ҳастанд. Нисбат ба фарзанд дар Афғонистон бештар калимаи «ҷӯҷа», «фарзанд» ва «авлод»-ро ба кор мебаранд. Калимаи «авлод» нисбат ба «фарзанд» тақрибан дар тамоми кишвар роиҷ аст. Аз рӯзҳои нахустини таваллуди «авлод» ба тарбияи вай машғул мешаванд. Мардум дар бораи тарбия ва хислатҳои фарзанд мушоҳидаҳои худро дар зарбулмасалҳои зерин ба ин тарик ифода намудаанд: «Авлод меваи зиндагист», «Авлод агар азиз аст, адабаш азизтар аст», «Авлоди хуб боғи дил аст, авлоди бад доғи дил аст», «Авлоди худро бо санг бизанӣ, сангро гирифта меояд, авлоди дигаронро бо гул бизанӣ, гулро гирифта меравад» ва «Авлоди худро бо санг бизанӣ, сангро гирифта меояд, авлоди бегоноро бо гул бизанӣ, бар намегардад» [Шаҳронӣ 1998, с.68].

Оид ба ин мавзӯ мисолҳои зиёд метавон овард, вале мо бо ҳамин намунаҳо иктифо менамоем, ки дар ҳаёти мардуми Афғонистон одобу ахлоқи фарзанд аз таваллуд то парвариш ёфтани вай муҳим аст. Ба ин далел мардум барои тарбияи фарзанди худ аз бозӣ, хушгуфторӣ, афсона, суруду тарона, чистон ва ҳамчунин зарбулмасал истифода менамоёнд.

2.2.3. Ахлоқи одоб

Ахлоқи одоби инсонӣ, барои ҳамаи синну сол хеле муҳим буда, яке аз масъалаҳои густурдаи фарҳанги мардуми кишвар аст. Маҳз азиз будани «адаб» барои инсон аҳамият дорад, ки дар Афғонистон чун суннати мардумӣ ба он тавачҷуҳи вижа қоилад. Зарбулмасалҳои ҳастанд, ки роҷеъ ба ҳамин адаби одамӣ гуфта шудаанд: «Адаб хуррамӣ надорад, вале ҳама чизро меҳарад», «Адабро аз кӣ омӯхтӣ? Аз беадабон» (халқ ва Саъдӣ), «Адаб оби ҳаёти ошноист», «Адабро аз беадаб омӯз»,

«Адаб соябони тан аст» [Раҳмон 1984, с. 22; Шаҳронӣ 1998, с.41; Барзинмеҳр 1379, с.14].

Ягон масъалаи рафтору амали инсонӣ нест, ки аз назари мардум дур монда бошад. Аз ин рӯ, мардум ба воситаи афсона, хикоят, ривоят, бовар, панд ва минҷумла зарбулмасалҳо онҳоро ба роҳи дуруст хидоят месозанд. Ё ки хислатҳои неки ононро ситоиш ва рафтори номақбули онҳоро мазаммат менамоянд. Аз фикру андеша, хушгуфторӣ, каломи нек, меҳрубонӣ оғоз намуда, то беодобӣ, нодонӣ, аблаҳӣ ва амсоли ин дар зарбулмасалҳо инъикос ёфтааст. Масалан, оид ба андешаву панду салому калому омӯзишу варзишу хӯрдану гаштан зарбулмасалҳои зерин вирди забони мардум аст: «Аввал андеша – баъд гуфтор», «Аввал бубин чои худ, баъд бимон пои худ», «Аввал фикр куну баъд гап зан», «Аввал накардӣ фикр, ҳолӣ мекунӣ зикр», «Аввал панд, он гоҳ банд», «Аввал салом, баъд калом», «Аввал сӯзанро ба чони худ бизан, баъд ҷуволдӯзро ба чони дигарон», «Аввал таъом, баъд калом», «Аввал иштихора, баъд истихора». Бо ин матнҳо мардум огоҳ намудан мецоҳанд, ки дар ҳама кор инсон бояд боандеша бошад. Дар матнҳои зерин ҳамон фикрҳо ба таври дигар ба воситаи образи бадеӣ ифода шудааст: «Аввал фил пайдо куну баъдан филхона бисоз», «Аввал хонаро пури арзан кун, боз фикри зан кун», яъне инсон барои иҷрои ҳар кор фикр бояд намояд [Раҳмон 1984, с. 49; Шаҳронӣ 1998, с.68; Барзинмеҳр 1379, с.37].

Дар назм низ масоили ҷавкуззикри зарбулмасалҳо ба мушоҳида мерасад ва аз шароит ва вазъияти мардум хикоят мекунанд, мардум аз чунин масалҳои манзум баҳраманд мегарданд:

Чома бошад зи ду тан сарбаланд,
Марди низомиву зани хушманд.
Марди низомӣ бикашад теғи тез,
Бар руҳи аъдои ватан дар ситез.
Лек занон хидмати фардо кунанд,
Отияй чома зебо кунанд.
Нахли хирадманд ба бор оваранд,

Насли қавидаст ба кор оваранд.

Дасти занон аст то субҳидам

Риштаи гахвора кашад дам ба дам.

Мард агар дафъ зи шар мекунад,

Ин дигар ибқои башар мекунад.

Зан чу бувад бо хунари олия,

Бачаи бохуш кунад тарбия [Барзинмехр, А. Амсолу ҳикам дар шеъри Халилӣ, 2013, с. 93]

Тавре ишора намудем, мардум хислатҳои аблаҳонаи одамонро сарзаниш намуда, зарбулмасалҳое офаридаанд, ки барои одамони оқил рафтори шахсони бемаънӣ намунаи ибрат шавад. Дар бораи одамони аблаҳ чунин зарбулмасалҳо маъмул аст: «Аблаҳ худа гум ка(р)д, вакили хонаи мардум ка(р)д», «Аблаҳ диду ахмак бовар кард», ё «Аблаҳ гуфту девона бовар кард», «Аблаҳ то дар ҷаҳон боқист, муфлис дарнамемонад», «Аблаҳе бошад, ки худро гум кунад, Кадхудои хонаи мардум кунад», «Аблаҳро як кисаи зар надех, як бод бидех» [Раҳмон 1984, с. 21; Шаҳронӣ 1998, с.40; Барзинмехр 1379, с.13].

Агар мавзӯро бо ҷузъиёт пайгирӣ намоем, маълум мешавад, ки дар бораи хислатҳои худпарастӣ, танбалӣ, дурӯғ, номехрубонӣ, дилозорӣ, ғоратгарӣ, чоплусӣ, беадолатӣ, бахилӣ, инсоф ва монанди ин зарбулмасалҳо гуфта шудаанд.

2.2.4. Ростӣ ва дурустӣ

Яке аз мавзӯҳои муҳимми ахлоқи ҳамидаи одамӣ ин рост гуфтан, дурӯғ нагуфтан ва ба мардум некӣ намудан аст, ки ин масъала ҳанӯз аз даврони оини зардуштӣ то замони мо расидааст. Дар китоби ниёғони мо «Авесто» ростӣ ситоиш шудааст ва дурӯғ сарзаниш. Ин аст, ки дар ин китоб «Эзади Рашн» ҳамчун парҳезкор росткирдори талқин менамояд. Тибқи тавзеҳи Ҷалили Дӯстхоҳ, дар «Авесто» «номи ин эзад ғолибан бо

сифати «рост» ё «<< росттарин» ҳамроҳ меояд» [ниг.: Авесто 2001, с. 692-693].

Аз ҳамон замонҳои бостон то рӯзгори мо мардум ин гуфтори авестоиро дар ёд доранд: «Пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек». Ба гуфти муҳаққиқон, аз рӯи тахминҳо, зодгоҳи Зардушт ва падид омадани китоби «Авесто» дар яке аз манотиқи Афғонистон, дар Балх будааст [ниг.: Авесто 2001]. Ба ин далел метавон гуфт, ки аз он замонҳои қадим то замони мо андарзҳо, пандҳо, яъне зарбулмасалҳо сина ба синаи мардум то рӯзгори мо расидааст. Яке аз онҳо шояд ҳамин ташвиқу таблиғи рост гуфтан ва росткор будан бошад.

Дар бораи ростӣ, некӣ, ба ҳамдигар кумак намудан дар Афғонистон зарбулмасалҳои зиёде дида мешаванд. Мардуми Афғонистон ҳамеша талқингари ростӣ мебошанд. Аз ҷумла, дар зарбулмасалҳои «Рост то банди буташро баста мекунад, дурӯғ дунёро давра мекунад», «Рост гуфт, дар бало монд», «Ростӣ аз ту, зафар аз Кирдугор», «Ростӣ аз камон, қачӣ аз тир наояд», «Ростиро завол нест», «Ростӣ - растӣ», «Ростӣ кун, ки ба манзил нарасад қачрафтор», «Ростӣ кун, ки ростон растанд», «Ростӣ ба дурӯғ монад, мағӯй», «Ростӣ мучиби ризои Худост», «Рост аст, ки дурӯғ аз мост» [ниг.: Барзинмеҳр 1379, с. 148].

Барои муқоиса аз маҷмуаҳои дигар низ вариантҳо ва ё нусхаҳои ин матнро меорем, ки он дар байни мардум дар шаклҳои мухталиф густариш ёфтааст: «Рост аст, ки дурӯғ аз мост», «Рост гуфтан талх аст», «Рост худро гум намекунад», «Роста меандозем, чаппа меояд», «Ростӣ кун, ки ростон растанд, Дар ҷаҳон ростон, қавидастанд», «Ростиву росткорӣ сабаби эминӣ ва растагорист», «Ростиро аз тифли хурдсол бипурс», «Ростиро завол қай бошад?», «Ростӣ – растӣ», «Ростӣ аз камону қачӣ аз тир наояд», «Ростӣ аз ту, зафар аз Кирдигор», «Ростӣ завол надорад», «Ростӣ мучиби ризои Худост, Қас надидам, ки гум шуд аз роҳи рост», «Ростӣ овар, ки шавӣ растагор», «Ростӣ, ки ба дурӯғ монад,

магӯй», «Росткорист растагорист», «Ростон растаанд рӯзи шумор», «Росту дурӯғ ба гардани ровӣ» [ниг.: Шахронӣ 1998, с. 177].

Роҷеъ ба ҳамин мавзӯ метавон ба маҷмуаҳои Р.Раҳмонӣ, Д.Обидов, Муҳаммадҷавод Ховарӣ, ки дар солҳои мухталиф аз Афғонистон зарбулмасал ҷамъ оварда, нашр намудаанд, метавон мурочиат кард. Вариантҳои ин матнҳо дар маҷмуаҳои онҳо низ оварда шудааст [ниг.: Раҳмон, 1984-85, с. 135; Обидов 2011, с. 63; Ховарӣ 1380, с.337-338].

Ду зарбулмасал бо лаҳҷаи ҳазорагӣ меорем, ки варианти онро дар боло овардем, ки аввалӣ дар шакли зерин аст: «Ростӣ завол надара» [rosti zavol nadara]. Муҳаққиқ Муҳаммадҷавод Ховарӣ ин матнро шарҳ дода гуфтааст, ки «ростӣ зарар ва зиён надорад, пас салоҳ дар ростӣ ва ростгӯӣ аст». Матни дуввум дар шакли зерин дар байни мардуми ҳазора машҳур аст: «Рос да роя, қалб да чоя» [ros da roya, qalb da choya]. М.Ховарӣ ин зарбулмасалро ин гуна шарҳ додааст: «Рост дар роҳи рост аст, мутақаллиб дар чоҳ аст; ростӣ боиси растагорӣ ва тавфиқ аст, кажӣ боиси нокомӣ ва гумроҳӣ аст. Вақте бихоҳанд касеро ба ростӣ тарғиб кунанд, ин масалро гӯянд». Ховарӣ байти зерини Саъдии Шерозӣ ва Масъуди Саъдро овардааст:

Ростӣ мояи ризои Худост,

Кас надидам, ки гум шуд аз раҳи рост. (Саъдӣ)

Ростӣ кун хама, ки дар ду ҷаҳон,

Ба ҷуз аз роҳи ростет нараҳонад. (Масъуди Саъд)

[ниг.: Ховарӣ 1380, с.337-338].

Ин аст, ки ростӣ аз замони оини зардуштӣ ва баъдҳо дар сарчашмаҳои даврони Сосониён, дар адабиёти классикӣ ва ҳамчунин дар зарбулмасалҳои халқӣ талқин мешавад.

2.2.5. Дурӯғ ва дурӯғгӯй

Чӣ тавре ки мардум тарафдори адолату инсофу ростӣ ҳастанд, ҳамон қадар кизбу дурӯғу фитнаро бад мебинанд ва тавассути зарбулмасал бар зидди онҳо мубориза бурдаанд: «Дурӯғ бефурӯғ аст», «Дурӯғ бигӯ, ки ба рост баробар бошад», «Дурӯғ боли нодон аст», «Дурӯғ гуфтан захми шамшерро дорад, ки агар захм бишавад, нишонаш бимонад», «Дурӯғ мероси падари касе нест», «Дурӯғ одамиро кунад шармсор», «Дурӯғ поя надорад», «Дурӯғ фурӯғ надорад», «Дурӯғ чун поғундаи барф аст. ҳарчи лул дода шуд, калонтар мешавад», «Дурӯғ, эй бародар магу зинҳор, Ки козиб бувад хору безътибор», «Дурӯғгӯ бошу ваъдахилоф не», «Дурӯғгӯ дар ҳар кучо хору залил аст», «Дурӯғгӯ душмани Худост», «Дурӯғгӯ хофиза надорад», «Дурӯғгӯён дурӯғ гӯянд, оқилон тамиз кунанд», «Дурӯғгӯй торикии имон аст», «Дурӯғи маслиҳатомез беҳ аз ростӣ фитнаангез» (Саъдӣ), «Дурӯғгӯ агар гуфт: «шир сафед аст», бигӯ: «рӯят сиёҳ» ва ғайра [ниг.: Раҳмон 1984; Шаҳронӣ 1998; Барзинмеҳр 1379].

Аз ин мисолҳо маълум мешавад, ки мардум дурӯғу дурӯғгӯиро бо образҳои барҷаста, ба воситаи санъатҳои бадеӣ аз тариқи зарбулмасалҳо сарзаниш намудаанд.

2.2.6. Зан, модар ва духтар

Яке аз мавзӯҳои муҳимме, ки дар зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон тасвири худро ёфтааст, ин муносибати мухталифи аҳли хонавода ба хусус, занону духтарон мебошад. Ин мавзӯ тибқи мушоҳидаҳои инсон дар тули қарнҳо таваччуҳи мардонро ба худ кашидааст. Бархе аз зарбулмасалҳо дар ситоиши зану духтар аст, вале ботаассуф, дар сарзаниши онон аст, ки ин ҳама таҷриба ва мушоҳидаи одамон мебошад. Маълум аст, ки дар хонавода нақши зан арзишманд аст. Ҳамчунин мард низ муҳтоҷи тарбияи зан аст. Зан, ки пеш аз ҳама

модар аст, дар бораи $\bar{y}$ зарбулмасалҳои арзишманде гуфта шудааст: «Модару падар меваи камёб аст», «Модар ризо ҳама ризо». Хислатҳои модар, муносибати фарзанду модар, модарандар ва ҳамчунин баъзе модарҳои номехрубон дар зарбулмасалҳои зерин тасвир ёфтааст: «Модар ба номи бача, мехӯрад қанду кулча», «Модар дар чӣ хиёлу фалак дар чӣ хиёл аст», «Модар насӯхт, модарандар сӯхт», «Модар чӣ хабар дорад, ки духтар чӣ ҳунар дорад», «Модар, ки нест бо зани падар бояд сохт», «Модара бибӣ, духтара бигӣ» ё «Модарашро бубину духтарашро бигир», «Модари бад бачаро ба хоб наметавонад бинад», «Модар, Оллоҳёр, хабар бубар, хабар биёр», «Модармурдаро шеван маёмӯз» ё «Модармурдаро гиря кардан ёд медиҳӣ», «Модарро дил сӯзаду дояро доман», «Модархато бошию падархато не» [ниг.: Раҳмон 1984, с. 190-191; Шаҳронӣ 1998, с.269; Барзинмеҳр 1379, с.245].

Дар асл бидуни зан инсон вучуд надорад. Хонаводаи бидуни занро мардум ба дӯзах баробар кардаанд: «Хонаи безан дӯзах аст» [Шаҳронӣ, с. 154].

Зарбулмасалҳои зиёде ҳастанд, ки дар онҳо ҳам симои зан, ҳам модару духтар тасвир ёфтаанд. Дар ҷомеаи Афғонистон аз замонҳои гузашта то имрӯз ба зан ва духтар ҳам бо нигоҳи эҳтиром менигаранд ва ботаассуф, ҳам бо таҳқир, ки дар зарбулмасалҳо ҳар ду дида мешавад: «Зани нек мардро тоҷ бар сар мекунад», «Зани ҳарқора кулли қораш нимқора», «Зани пир дарахти ҳазон, Зани ҷавон мояи ишқ», «Зану шавҳар ҷанг кунанд, аблаҳон бовар», «Зани хуб агар миёни лашқар равад, бар доманаш гарде нанишинад», «Зани хуби фармонбари порсо, Кунад марди дарवेशро подшо», «Занмурдаро зан бидех, занталоқро санг», «Зан сандуқчаи номуси мард аст», «Зан то назояд, бегона аст», «Зан хонадорӣ мекунад, мард ноноварӣ», «Зан шинохтан, дунё шинохтан», «Зан агар сари бом буд, нагӯ фалонӣ мурда», «Зан аз сӯхбати марду сабза аз об сер намешавад», «Зан балои Худо аст, Худо ҳеҷ хонаро бебало накунад», «Зан қор қунад, мард лоф занад», «Зан надорӣ, ғам надорӣ», «Зан ноқисулақл аст», «Занат шарикӣ бошад, молат не», «Зане,

ки шуштанро дӯст дорад, ҳамеша обро пайдо карда метавонад», «Зани асил бигиру кулоҳа кач бимон», «Зани бад агар дар шиша маҳбус гардад, кори худро мекунад», «Зани бад балои хона аст», «Зани бад дар сарои марди наку, Андар ин олам аст дӯзахи ӯ», «Зани беавлод монанди дарахти бесамар аст», «Зани бобем ҳамранги нанем», «Зани деҳқон аз кӣ пинҳон», «Зани кӯча бошию зани бача не», «Зани наву мояи ғӯза, пули ҳаммуми ҳаррӯза» (Ҳиротӣ), «Занонро ба кори мардон чӣ», «Занро ба тир зан, агар бимирад, дигар зан; агар намирад, дигар зан», «Занро ваъдаву мардро қавл аст», «Зану аспу шамшер вафо надорад» [ниг.: Шаҳронӣ 1998, с. 188-189; Барзинмеҳр 1379, с. 160-163].

Ҳар падидаи чолибе, ки одамон ба мушохида гирифтаанд ва дар чомеа назаррас аст, вай хатман аз тариқи мардум мавриди қазоват қарор мегирад. Агар он падида хуб бошад, ситоиш мешавад ва агар номуносиб бошад, сарзаниш. Ба ин чихат, барои зани афгон надоштани фарзанд ин гуноҳи азим аст, ки ин падида дар зарбулмасалҳо низ инъикоси худро ёфтааст: «Зани беавлод монанди дарахти бесамар аст» [Раҳмон 1984, с. 141].

Дар байни мардуми Афғонистон духтар чойгоҳи худро дорад. Аз ин рӯ, бо истифодаи калимаи духтар ва ҳамчунин дар бораи шахсияти духтар зарбулмасалҳои зиёде мавҷуд аст. Дар бархе матнҳо духтар ситоиш шудааст, дар бархе сарзаниш. Вале ҳамаи ин зарбулмасалҳо як навъ мушохидаи одамони гуногун дар тули таърих аст, ки дар зехни мардум ҷо гирифтааст. Метавон дар бораи ҳар кадоме назари худро гуфт, ки чӣ боис шуда, ки зарбулмасале пайдо шавад. Албатта, ин кори оянда аст. Ҳамчун намуна зарбулмасалҳои зеринро меорем: «Духтар ба ту мегум, суну (арус, келин, синҳор) ту бишнава», «Духтар гуфта: «то се рӯз касе маро накушад, баъд аз он ғами худро меҳӯрам», «Духтари дари хона хилминӣ», «Духтар қавши модара мепӯша» (Ҳиротӣ), «Духтар моли мардум аст», «Духтар намуди дару хона аст», «Духтар, Оллоҳ ёр, хабар бубар хабар биёр», «Духтар санги палаҳмон аст», «Духтар тухми таратезак аст», «Духтар тухми шайтон аст», «Духтар хаамири турша»

(Ҳиротӣ), «Духтар хонаи гул аст, зан хонаи пул аст», «Духтар чун тухми сабзипалак аст», «Духтари шоҳӣ, зани моҳӣ», «Духтар, ки ба дастмол сараш задию наафтид, ба шавҳар бидех», «Духтаре, ки хонадор бошад, матлуб аст», «Духтари коко беникоҳ раво», «Духтари мардро як шавҳар бас аст», «Духтари ҳамсоя биниаш пучук аст», «Духтари пошна таркида, аз мо чӣ чизҳо талбида», «Духтари сиёл (хеш, лоик) гирифтани мушкил аст - нигоҳ карданиаш осон» [ниг.: Шаҳронӣ 1998, с. 152; Барзинмеҳр 1379, с. 121].

Зан, ки фарзанд ба дунё меоварад, падару модар ҳамеша барои ба вучуд овардани писар тавачҷуҳ менамоянд. Албатта, ин амал аз замони қадим бозмондааст. Чунки писар барои хифзи қабила, мубориза бо душманони атроф мавқеъ дошт. Ба ин ҷиҳат, дар хонавода ба таваллуди писар тавачҷуҳ бештар аст, на духтар. Духтарро ҳамчун меҳмони хона мепиндоранд. Чунки вай пас аз шавҳар карданиаш хонаи падару модарро тарк мекунад, то хонаводаи худро барқарор намояд: «Духтар моли мардум аст» [Шаҳронӣ 1998, с. 152].

Бархе зарбулмасалҳои ҳастанд, ки дар бораи ҳислатҳои неки занҳо буда, дар байни мардум хеле машҳуранд. Ин гуна зарбулмасалҳо дорои ривоят ва ё афсона ҳастанд, ки як навъ панди зиндагист. Масалан зарбулмасали зерин: «Мардро агар мард ҳам кунад, зан мекунад, агар номард ҳам кунад, зан мекунад» [Барзинмеҳр 1379, с. 252].

Яке аз унвонҳои афсонаҳои мардумӣ, ки дар байни даризабонон ва ҳамчунин Тоҷикистон густариш ёфтааст, ҳамин зарбулмасал аст. Р.Раҳмонӣ чанд варианти яке аз ин афсонаҳо дар китоб худ овардааст, ки ҳамин зарбулмасал унвони он матн мебошад [ниг.: Раҳмони 1998, с. 56-97].

Мутаассифона, дар ҷомеаи Афғонистон, нисбат ба зан афкори манфӣ низ дида мешавад. Гоҳе ба зарбулмасалҳои дучор мешавем, ки дар онҳо ба зан бо назари бад нигариста шудааст. Ҳамчун мисол зарбулмасали зеринро меорем: «Ҳар чой дидӣ пирзан, дасташ бигӣ

гардан бизан, хар чой дидӣ пирмард, дасташ бигӣ давраш бигард» [Раҳмон 1984-1985, с. 212].

Ҳол он ки зан ҳамдами ҳамешаи мард аст. Аз нахустин лаҳзаҳои зиндагӣ шарики корҳои хонавода аст, бахусус дар тарбияи фарзандон нақши зан бештар мебошад. Албатта, ин ҳама мушоҳидаҳои аз рӯзгори гузаштаи мардум буда, боиси ба вуҷуд омадани зарбулмасале шудааст.

2.2.7. Ихтилофи табақоти синфӣ

Дар байни мардуми Афғонистон аз замонҳои қадим дар байни заҳматкашон ва табақаи ҳуқуқом тазод ва ихтилофот дида мешаванд. Синфи ҳоким ҳамеша табақаи мазлумро қор фармуда, соҳиби сарвату давлату салтанат шудааст. Дар айни замон ин давлатмардон аз заҳмати заҳматкашон розӣ нестанд. Ин тазоди табақотиро дар ҳамаи анвои матнҳои адабиёти шифоҳӣ метавон дид. Аз ҷумла, ин тазоди табақотӣ дар зарбулмасалҳо низ ба назар мерасад, ки чанд намунаи онро ҳуди мо сабт кардем: «Одами муҳтоҷ тобеъ аст», «Сар аз бодор, мол аз қарздор», «Аз пешрӯи омиру аз пушти қотир магузар».

Зарбулмасалҳои зиёде ҳаст, ки дар онҳо муносибати табақоти ҷомеа тасвир ёфтааст. Аз ҷумла, дар зарбулмасали «Дасташро дар дарёи Атак шустасту очор дар пушти сараш намебинад» муносибати қишри поёни ҷомеа ва муллои фиребгар инъикос ёфтааст [Раҳмонӣ 1993, с. 96-100].

Рафтори ношоистаи муллоҳоро мардум дар зарбулмасалҳои худ инъикос намудаанд: «Мулло ба кӯҳ боло намешавад, хирс аз кӯҳ поён намешавад», «Мулло нест, балост», «Мулло ношуда ба минбар мебарояд», «Мулло шудан осон, одам шудан мушқил», «Муллои хуб дар такрор маълум мешавад ва гови хуб дар шудёр», «Муллоро ба гуфтораш бин, ба кирдораш на», «Муллоро ба деҳ намонанд, мегӯяд ҷоямро ба хонаи малик андоз», «Мулло нагӯ, бало бигӯ» [ниг.: Раҳмон 1984; Шаҳронӣ 1998; Барзинмехр 1379; Обидов 2011].

Ҳамчуни, зарбулмасалҳое ҳастанд, ки дар онҳо зулми шох, султон, ҳоким, қозӣ, шайх, бой ва муллоҳои фиребгар дида мешаванд: «Лутфи султон фиреби гурба аст ба мушон», «Шиками бой анбори Худост», «Шайха хунар нест, хонақо танг», «Мулло қорӯби дастархон», «Ҳалвора ҳаким хӯрад, калтака ятим», «Худо биёмурзад кафанкаши қадимро», «Давлат ба харон додӣ, неъмат ба сагон», [ниг.: Раҳмон 1984; Норматов 1974; Шаҳронӣ 1998; Барзинмеҳр 1379].

Маъмулан, мардум аз қозӣ адолату инсофро интизоранд, вале баръакси онро мебинанд: «Дузде, ки рафиқи қозӣ шуд, фотехаи қонун хонда мешавад», «Қозӣ дигаронро панд медиҳад, худаш шароб меҳӯрад», «Шароби муфтро қозӣ меҳӯрад», «Қозии ришватхӯр қабл аз марг девона мешавад», «Ма розӣ, ту розӣ, гӯри падари қозӣ» [ниг.: Шаҳронӣ 1998; Барзинмеҳр 1379].

Дар зиндагӣ зиёд мушоҳида шудааст, ки зимомдорон ба доди мардуми бечора намерасанд. Мардум норизоияти хешро ба мушоҳида гирифта, аз тариқи зарбулмасал ба таври зерин инъикос намудаанд: «Об аз сар гилолуд аст», «Ҳукумат чашм дораду гӯш не», «Зулми ҳоким боиси вайронии мулк шавад», «Ҳокими беадолат хайр надорад» ва ғ. [ниг.: Раҳмон 1984; Шаҳронӣ 1998; Барзинмеҳр 1379].

Аз замони қадим байни шохон мубориза будааст. Зарбулмасалҳое ҳастанд, ки дар онҳо қудрати шох, салтанати вай, зӯри ӯ нишон дода шудааст: «Ду подшоҳ дар як кишвар намегунҷад», «То шох пушти сари туст, аз лашкар натарс», «Қудрат бародари бузурги Худост», «Зӯр аз сад ҳарфи ҳисоб беҳтар аст», «Салтанати якрӯза ҳам салтанат аст» [ниг.: Шаҳронӣ 1998; Барзинмеҳр 1379].

Маъмулан, мардум нисбат ба зулм ором нестанд. Бо ҳар роҳ бар зидди зулму истибдод мубориза мебаранд. Аз тариқи зарбулмасал худро тасалло дода мегӯянд: «Даврони золим бақо надорад», «Аз паси ҳар гиря ханда ҳаст», «Зулми золим решақан мешавад», «Реша дар об аст, самаре ҳаст», «Зар ба чаҳаннам барад» [ниг.: Шаҳронӣ 1998; Барзинмеҳр 1379].

Аммо маълум аст, ки мардум дар замонҳои пеш ба подшоҳи одил бовар доштанд. Шоҳро ба адолатпарварӣ даъват менамуданд, ки ин масъала дар афсонаҳо ва дигар жанрҳои фолклорӣ низ тасвир ёфтааст. Дар зарбулмасалҳо низ дида мешавад: «Абр агар аз қибла хезад, саҳт борон мешавад, Шоҳ агар одил набошад, мулк вайрон мешавад».

Ҳолатҳои зиёде мешавад, ки мардум ба сарнавишти худ тан медиханд. Ба он зулму истибдоде, ки аз ҷониби золимон, мулкдорон, амирон, султонҳо, бойҳо, қозиён мерасад, сабр мекунанд. Илочи воқеаро пайдо карда наметавонанд ва худро тасалло медиханд. Чунин ҳолатҳо дар зарбулмасалҳо низ тасвир шудаанд, ки чанд намунаи онро ҳуди мо аз манотиқи гуногун сабт намудаеҷ: «Сабар талх аст, вале бари ширин дорад», «Сабр кунӣ, аз ғӯра ҳалво мепазад», «Замин саҳту осмон баланд».

Дар зарбулмасалҳо таърихи мардум, фалсафаи он, руҳи равони инсон низ тасвир ёфтааст. Матнҳои ҳастанд, ки онҳо таърихи гузаштаи мардум ва кишварро ба ёд меоранд, тибқи таҷоруб ба воқеаҳо ва ҳаводис далолат менамоянд: «Ин дунё аз сари ҳама мемонад», «Дунё ба як қарор нест», «Мусулмонӣ бо шикамсарӣ», «Аввал нон, баъд имон» ва ғайра [ниг.: Шаҳронӣ 1998; Барзинмеҳр 1379].

Инъикоси рӯзгори моддии мардум дар зарбулмасалҳо зиёд ба назар мерасад. Қолиб аст, ки мардум ҳар он чизеро, ки дар раванди зиндагии худ ба мушоҳида гирифтаанд ва он барои рӯзгори онҳо муҳим будааст ё зери таъсири он қарор гирифтаанд, зарбулмасале сохтаанд. Яъне, он чизҳое, ки барои ҳаёти моддӣ ва маънавии мардум ва дигаргуниҳои иҷтимоӣ вобаста аст, дар зарбулмасалҳо тасвир ёфтааст.

Дар солҳои 60 қарни XX фолклоршиноси тоҷик С.Норматов ба ҳайси мутарҷим дар Афғонистон буда, матнҳои зиёди фолклориро бо равиши илмӣ бо лаҳҷа гирд овардааст. Ӯ дар китоби худ «Фолклори тоҷикони Афғонистон» (2009) роҷеъ ба зарбулмасалҳо низ назари ҳешро баён намуда, аз номи як муҳаққиқи англис чунин ишора менамояд: «Паремологи англис Э.Тейлор бо тамоми зарбулмасал ва мақолҳои

форсӣ шинос шуда ва ба ҳамин хулоса омадааст, ки бисёре аз ин зарбулмасалҳо маъно, маврид ва маҳали истифодаи худро аз даст додаанд. Ҳоло маънои ин зарбулмасалҳоро фаҳмида намешавад ва дар бораи онҳо ба хулосае омадан душвор аст» [Норматов 2009, с.239].

Эшон ба китоби Э.Тейлор «Первобытная культура» (М., 1939) ишора менамояд, вале саҳифаи ин гуфтаро дар китоб нишон намедихад. Ба назари мо, ҳангоми мутолиаи асарҳои илмӣ дар ин ҷо иштибоҳ рух додааст. Дар китоби номбурдаи Э.Тейлор чунин назар вучуд надорад. Аммо ба таҳқиқи зарбулмасалҳо олими дигари ҳамнасаби ӯ Арчер Тейлор (1890-1973) машғул шудааст. Эшон дар китоби худ «The Proverb and An Index to «The Proverb». Introduction and Bibliography by Wolfgang Mieder» индекси зарбулмасалҳои бархе аз кишварҳои ҷаҳонро таҳия намудааст [ниг.: Taylor 1985].

Ба гуфти С.Норматов зарбулмасали «Як одами бекор ақли чил вазирро дорад», мавриди истифодаи худро гум кардааст. Эшон назари худро ба таври зерин баён намуда: «Одами бекор дар як ҷо менишинад, ҳам барои худ ва ҳам барои ҷомеа ғоидае намерасонад. Ӯ танбал, меҳнатгурез ва муфтхӯр аст. Аз ӯ Худо ҳам безор мебошад. Пас сабаб чист, ки ӯ ақли чил вазирро доштааст» [Норматов 2009, с.239-240].

Ба иллати он ки ин зарбулмасал то ба имрӯз дар байни мардуми Афғонистон машҳур аст ва имрӯзҳо низ мавриди истифода қарор мегирад, дар бораи он мушоҳидаи худро мегӯем. Ба ин васила мо китоби Э.Тейлорро аз назар гузаронидем. Маълум шуд, ки Э.Тейлор роҷеъ ба зарбулмасалҳои форсӣ сухан нагуфтааст. Ин зарбулмасал дар шаклҳои зерин дар маҷмуаҳои зарбулмасалҳо низ сабт шудааст: «Одами бекор ақли чил вазирро дорад» [Асадуллоев 1963, с.30], «Сайлбин (тамошобин) ақли чил вазирро дорад» [Раҳмон 1363, с.152], «Сайлбин ақли чихил вазира дора» [Шаҳронӣ 1998, с.205], «Одами бекор ақли сад вазирро дорад» [Барзинмеҳр 1379, с.5] ва ғайра.

Дар ин матн кинояи қолибе аст, ки одами бекори маҳмаддоно худро чунон водор месозад, ки гӯё ақли зиёд дорад ва хама чизро

медонад. Муҳаммадҷавод Ховарӣ аз байни мардуми ҳазора ин зарбулмасалро дар шакли зерин сабт намудааст: «Одама петевшӣ акле чил вазира дара» (Odam-e petewshi aql-e chil vazira dara): Одами бекори офтобнишин акли чил вазирро дорад. Касе, ки бо мардум нишасту бархост дорад, иттилооташ зиёд аст ва аз ҳар чиз сар дар меоварад. «Петев» маҳали офтобгирӣ аст, ки зимистонҳо мардум он ҷо ҷамъ мешаванд ва аз ҳар даре сухан мегӯянд. Ба афроде, ки он ҷо ҷамъ мешаванд, «петевшӣ» гӯянд. Петевшӣ киноя аз одами бекор ва танбал низ мебошад. Назири: «Сайлбин акли чил вазира дора». Дар Кобул гӯянд: «Кунӣ шишта ҳунар ёфт, кунӣ гашта хабар ёфт» [Ховарӣ 1380, с. 34].

Ин зарбулмасал дар байни ҳамзабонони эронӣ низ дар шакли зерин маъруф аст: «Одами танбал акли чихил вазирро дорад» [Озарлӣ 1370, с.13]. Қариб дар ҳамаи маҷмуаҳои зарбулмасалҳои дар Эрон интишорёфта зарбулмасали мазкур дида мешавад.

Шахсан худи мо мушоҳида намудем, ки ин зарбулмасал имрӯзҳо ҳам дар байни мардуми Афғонистон ва ҳамчунин Эрон роиҷ аст, ки борҳо шунидаем ва сабт намудем.

Дар ин ҷо боз ба як нуктаи муҳим ишора менамоем. Ин он аст, ки бо таҳқиқи зарбулмасалҳои миллатҳои кишварҳои гуногуни олам зарбулмасалшиносии машҳури амрикоӣ Арчер Тейлор (1890-1973) машғул шудааст. Аз ҷиҳати типологӣ ва муқоисавӣ омӯхтани зарбулмасалҳо кори ҷудогона аст, ки мо вориди ин баҳс нахоҳем шуд.

Дар зарбулмасалҳо метавон воқеа ва ҳаводисии зиндагии моддӣ ва маънавии одамонро ба мушоҳида гирифт. Дар онҳо аксари рӯзгори моддӣ ва маънавии мардум ба мисли либос, сохтмон, ашёи рӯзгор, ҳайвоноти хонагӣ ва ваҳшӣ, парандаҳо, ҳашарот, ашёи зироат кишоварзӣ, меваҳо, касбу кор ва василаи кор, ашёи маъданӣ, қалам, китоб, масҷид, намоз, мазор ва ғайра инъикос ёфтаанд, ки агар ҳар кадоме ба таври ҷудогона таҳқиқ шаванд, таърихи пешин ва рӯзгори пурталотуми мардум ба пеши назар чилвагар хоҳад гашт.

2.3. Муқоисаи зарбулмасалҳои ҳамзабонон

Тибқи мутолиа ва мушохидаҳо маълум шуд, ки аксари зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон дар он кишварҳое, ки форисзабонон зиндагонӣ мекунанд, низ ба назар мерасанд. Маълум аст, ки имрӯзҳо дар кишварҳои Афғонистон, Тоҷикистон, Эрон, Ёзбекистон, Қазоқистон ва Қирғизистон форсизабонон (дарӣ, форсӣ, тоҷикӣ) умр ба сар мебаранд. Намунаҳои зарбулмасалҳо аз ин кишварҳо гирдоварӣ шудааст ва аз тариқи маҷмуаҳо ба нашр расидааст. Агарчи маводи ҳамзабонон аз кишварҳои Қирғизистон ва Қазоқистон ба таври ҷудогона дастрас нест, вале мо дар тули чандин соли таҳсили худ дар Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ ва дар натиҷаи муошират, пурсиш ва мушохидаҳо бо тоҷикони ин кишварҳо шохиди он гардидем, ки зарбулмасалҳои машхури даризабонон дар байни он кишварҳо низ дида мешавад. Мисол, матнҳои «Аввал таом, баъд калом», «Ба як даст ду харбуза бардошта намешавад», «Гӯсолаи рихин подара меолонанд», «Об аз сар лой», «Ҷӯянда ёбанд аст» ва амсоли ин, бо варианте, дар тамоми кишварҳое, ки ба забони форсӣ (дарӣ, тоҷикӣ) ҳарф мезананд, ба назар мерасад.

Ҳоло мо дар ин ҷо дар асоси маводи се кишвари форсизабон – Афғонистон, Тоҷикистон ва Эрон, ки дар он ҷо маҷмуаҳои зарбулмасалҳо нашр шудаанд, оид ба умумияти зарбулмасалҳои ҳамзабонон ҳарф мезанем ва ин мушохидаи худро бо мисолҳо таъйид менамоем. Чунки дар илм муҳаққиқ бояд фикри худро дар асоси сандаҳои илмӣ бигӯяд ва бидуни далел андешаи илмӣ поя надорад.

Агарчи такрор шавад ҳам, ёдовар мешавем, ки аввалин касе, ки хангоми гирдоварии зарбулмасалҳо ба вариантҳои дар Афғонистон ва дар байни тоҷикони Осиёи Миёна роиҷ будаи он ишора намудааст, С.Асадуллоев мебошад. Тавре ки дар боби боло ёдовар шудем, соли 1963 маҷмуаи «Намунаи зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикон ва ёзбекони вилояти Қатағани Афғонистон» чоп шуд, ки гирдоваранда С.Асадуллоев

аст. Чанд мисол аз ин маҷмуа меорем, ки ин матнҳо дар байни ҳамзабонон дар кадом шакл гуфта шудаанд. Зарбулмасали аввал чунин аст, ки дар Афғонистон машҳур мебошад:

Абр агар аз қибла хезад, саҳт борон мешавад,
Шоҳ агар одил набошад, мулк вайрон мешавад

[Асадуллоев 1963, с.7].

С.Асадуллоев варианти тоҷикистониини ин зарбулмасалро наовардааст. Аммо Б.Тилавов нишон медиҳад, ки ин зарбулмасал аслан як байти Аҳмад Қомӣ буда, аз байни тоҷикон 21 маротиба сабт гардидааст [Зарбулмасалҳои машҳур 1983, 25; Куллииёти фолклори тоҷик, ҷ.4, 1986, с. 160; Куллииёти фолклори тоҷик, ҷ.5, 1992, с.117-118].

Ин матн, ки дар минтақаи Хуросони Эрон низ дида мешавад, дар «Амсолу ҳикам»-и Деххудо ва дигар маҷмуаҳои эронӣ вучуд надорад. Шояд аз сабаби ба Аҳмади Қомӣ мансуб будани ин байт муҳаққиқони эронӣ ба он ишора накардаанд. Дигар ин ки М.Фозилов дар маҷмуаи «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои форсию тоҷикӣ» ба ин матн ишора намудааст. Эшон аз С.Айнӣ ва Р.Ҷалил низ мисоле овардааст, ки онҳо дар осори худ ба қор бурдаанд [Фозилов 1975, с.23-24].

Матни дуюме, ки С.Асадуллоев меорад, чунин аст: «Аввал, андеша баъд гуфтор» [Асадуллоев 1963, с.7]. Эшон ба варианти тоҷикистониини ин матн низ ишора накардааст. Аз матнҳои нашршуда маълум аст, ки ин матн низ аз байни тоҷикони Осиёи Миёна 18 маротиба сабт шудааст [Тилавов 1983, с.17; Куллииёти фолклори тоҷик, ҷ.4, 1986, с. 168].

Матни мазкурро Деххудо низ дар китоби худ овардааст. Маълум мешавад, ки дар Эрон низ ин зарбулмасал машҳур будааст [Деххудо 2537, с.314]. Ҳамин матнро М.Фозилов бо мисолҳо овардааст ва аз мисолҳои эшон маълум мешавад, ки ин матн дар адабиёти классикӣ зиёд ба қор рафтааст [ниг.: Фозилов 1975, с. 25-26].

Матни сеюмро С.Асадуллоев ба ин шакл сабт намудааст: «Аввал сӯзанро ба чони худ бизан, баъд чуволдӯзро ба чони дигарон». Тоҷикони

Иттиҳоди Шуравӣ мегӯянд: «Корда аввал ба худат зан, дард накунад, ба каси дигар зан» [Асадуллоев 1963, с.7; Тилавов 1983, с.24].

Дар ин ҷо бояд ишорат намоем, ки С.Асадуллоев ин маҷмуаро соли 1963 нашр намудааст. Вале таҳқиқоти муфассали зарбулмасалҳои тоҷикӣ аз ҷониби Б.Тилавов (соли 1967) ва шогирдонаш дар солҳои 70-90 садаи ХХ ба анҷом расида, бархе аз он дар рисолаҳо ба нашр расид.

Нишон додани зарбулмасалҳои муштаракӣ форисзабонон заҳмати зиёдро тақозо менамояд. Худи ин кор дар оянда як таҳқиқи муфассали ҷудогона аст. Аз сабаби он ки дар Афғонистон корҳои илмӣ ҷиддӣ оид ба шинохти зарбулмасал сурат нагирифтааст, мо лозим донистем, ин муқоисаро дар асоси корҳои зарбулмасалшиносии Тоҷикистон анҷом бидиҳем. Ба ин васила, дар ин таҳқиқ барои нишон додани умумияти зарбулмасалҳои ҳамзабонон ба чунин равиш ба ҷилав рафтем. Аввал, китоби «Зарбулмасалҳои машҳур»-и Б.Тилавовро, ки соли 1983 ҷоп шудааст, дастрас намуда, ба мутолиа пардохтем. Дар ин китоб 807 зарбулмасали машҳур ба алифбои имрӯзи тоҷикӣ ва хатти форсӣ оварда шудааст, ки ҳар кадоме мустанад аст. Зимнан, муҳаққиқ номи ҷамъкунандаҳо, гӯяндаҳо, луғати алифбоии калимоти калидӣ, нусхаи маъруф, картограмма, хронограмма, сотсиограмма, луғати мотивҳо аз рӯи калимаҳои асосиро овардааст. Баъдан, ин зарбулмасалҳои машҳур ба таври муфассал бо тарҷумаи русӣ, англисӣ, алифбои форсӣ дар ҷилди чоруми «Куллияти фолклори тоҷик» (1986) ҷоп шудааст. Дар ҷилди панҷуми «Куллияти фолклори тоҷик» (1992) рӯйхати муқаммали зарбулмасалҳои серистеъмоли тоҷикӣ оварда шудааст. Аз мутолиаи ҷилди панҷуми «Куллияти фолклори тоҷик» маълум мешавад, ки зарбулмасали «Нафси бад балои ҷон» аз байни мардум 53 маротиба сабт шуда, макон, замон, гӯянда ва соли гирдовардани матн низ дақиқ аст.

Ин гуна таҳқиқ дар кишварҳои ҳамзабони Афғонистон ва Эрон то ба ҳол сурат нагирифтааст. Қариб дар ҳамаи маҷмуаҳои дар Афғонистон ва Эрон нашр шуда, номи гӯяндаи матн, гирдоварандаи он, замону макони сабти зарбулмасал вучуд надорад. Зарбулмасали «Нафси бад

балои чон» дар байни даризабонони Афғонистон низ дар шакли «Пур хӯрдан офати чон аст» вучуд дорад, вале матнро айнан дар ҳамин шакли «Нафси бад балои чон», ки дар Бадахшони Афғонистон роиҷ аст, муҳаққиқон сабт накардаанд. А.Барзинмехр варианти ин матнро дар шакли зерин сабт кардааст: «Нафси бадро ҳар кӣ сераш мекунад, Баргунаҳ кардан далераш мекунад» [Барзинмехр 1379, с. 273].

Вариантҳои ин зарбулмасал дар шакли дигар дар байни даризабонон роиҷ аст, ки ҳамон сарзаниши нафси бад, яъне пурхӯрӣ аст. Онро ҳам И.Шаҳронӣ ва ҳам А.Барзинмехр дар шакли зерин сабт намудаанд: «Пур хӯрдӣ, дам кардӣ, ризки худро кам кардӣ», «Пурхӯр сӯфӣ, бадном бангӣ», «Пурхӯр мулло, бадном бангӣ» [Барзинмехр 1379, с. 73].

Зарбулмасали «Аз одами бекор – ҳама безор»-ро аз назар мегузаронем [Тилавов 1983, с.23]. Б.Тилавов 42 нусхаи ин матнро таҳқиқ намудааст, ки ҳама мустанаданд. Дар Афғонистон шакли дигари он сабт шудааст: «Аз одами бекор, Худо безор» [Раҳмон 1984-1985, с.23]. Ин матнро дар ин шакл аз маҷмуаҳои дар Эрон нашршуда пайдо накардем.

Мутолиа ва мушоҳидаҳо нишон дод, ки зарбулмасалҳои зиёде ҳастанд, ки дар байни мардуми форсизабон айнан ё ба андаке тафовут ё бо варианти лаҳҷа дида мешавад. Роҷеъ ба ин масъала метавон мисолҳои зиёд овард. Бо вучуди нашри маҷмуаҳои зиёд дар кишварҳои Эрон ва Афғонистон, қорҳое бо равиши илмии байналмилалӣ анҷом напазируфтааст. Яъне, матнҳо аз кӣ, аз кучо, дар қадом вақт сабт шудааст, дар ягон маҷмуаи зарбулмасалҳои дар Афғонистон чопшуда дида намешавад. Ҳамчунин, дар кишвари мо баррасиҳои муқоисавӣ, микдорӣ, ҷуғрофӣ, типологӣ, сотсиологӣ то ба ҳол оғоз нашудааст.

Яке аз муҳаққиқони зарбулмасалшиноси эронӣ Аббоси Қанбарии Удавӣ, ки солҳо зарбулмасалҳои мардуми бахтиёрро чамъ меовард, онҳоро таҳти унвони «Амсолу ҳаками бахтиёрӣ» ба нашр расондааст [Қанбарӣ 1380]. Эшон баъдан соли 2009 таҳти унвони «Баррасии матншиносӣ ва типологии зарбулмасалҳои китобӣ ва шифоии қавми

бахтиёрии Эрон» рисолаи илмии худро дифоъ кард [ниг.: Ганбариадави 2009]. Пас аз муддате ин муҳаққиқ маҷмуаи «Зарбулмасалҳои машҳур»-и Б.Тилавовро бо тавзеҳоти муфассал зери унвони «Зарбулмасалҳои тоҷикӣ» ба нашр расонид [Қанбарӣ 1391].

Аз лиҳози он ки алифбои Афғонистон низ форсӣ аст, бо ин асари илмии арзишманд, ки бо равиши байналмилалӣ таҳқиқ гардидааст, на фақат муҳаққиқони эронӣ, балки муҳаққиқони зарбулмасалшиноси афғонистонӣ низ ошно шуданд.

Аз мутолиаи мо, ки чандин сол дар Тоҷикистон ҳастем, маълум гардид, ки оид ба таҳқиқи зарбулмасал дар ин ҷо корҳои шоистаи илмӣ ба анҷом расидааст. Ба идомаи таҳқиқи худ, ҳамчун намуна, бо таъя ба корҳои зарбулмасалшиносони тоҷик, чанд матнро ба таври муқоисавӣ нишон медиҳем. Барои он ки пажӯҳандагони афғонистонӣ низ бо чунин равиш ошно шаванд, мисоле аз кори илмии фолклоршиноси тоҷик Б.Тилавов ва шогирдонаш оварда, он матнро дар кишварҳои ҳамзабон аз назар мегузаронем.

Дар ҷилди 4-и «Куллияти фолклори тоҷик» зарбулмасалҳои машҳури тоҷикӣ таҳқиқ ва таҳлили муфассал шудааст. Ин матнҳо, ки 807 адад мебошанд, ба забонҳои русӣ ва англисӣ тарҷума ва ба алифбои форсӣ низ оварда шудааст. Ҳамин 807 матн бо номи гӯяндагон, сабткунандагон, синну соли онҳо, соли сабт, манотиқи сабт, густариш матн дар маҳалҳо, мазмуну муҳтавои матнҳо, бадеияти матнҳо, мотивҳо ва амсоли ин мавриди баррасии муфассал қарор гирифтааст. Ин корҳо чӣ гуна амалӣ шудааст?

Дар ин ҷо ба таври мухтасар оид ба фаъолияти кори фолклоршиносони Шуъбаи фолклори Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии АМИТ иттилоъ медиҳем, то аз ин равиши кори илмӣ дар кишварҳои ҳамзабон низ истифода шавад. Аввал, дар шуъбаи мазкур маводи фаровон гирдоварӣ шудааст. Дар солҳои шастуми қарни XX фонди фолклори тоҷик танзим гардидааст. Ҳар як матн сигнатураи худро гирифтааст. Дар ин бора Б.Тилавов дар мақолаи худ «Доир ба

таърих ва аҳаммияти илмии феҳрасти зарбулмасалу мақолҳои халқии тоҷикӣ» иттилои дақиқ дода, аз ҷумла роҷеъ ба сигнатура (мушаххасот) гуфтааст: «Сигнатура доир ба он маълумот медиҳад, ки асари мазкур дар кадом фонд, кадом қисм, кадом саҳифа, зери кадом рақам /№.../ ҷой гирифтааст, аз кадом квадрат, кадом район, кадом деҳа /ё шаҳр/, кай навишта гирифта шудааст, кӣ навишта гирифтааст, аз кӣ навишта гирифта шудааст, маълумот дар бораи гӯянда /зодгоҳ, истиқоматгоҳ, синну сол, касбу кор/, гӯянда асарро аз кӣ шунида ёд гирифтааст, асар ба кадом жанр мансуб аст» [Тилавов 1973, с.117].

Сипас Б.Тилавов дар бораи раванди кори муҳаққиқон, ки заҳмати зиёд кашида, матнҳои мавҷудро ба як низоми дақиқи муайян даровардаанд, иттилоъ дода, ёдовар мешавад: «Маълум шуд, ки фонди дастанависҳои фолклори тоҷик зиёда аз 100.000 нусха асарҳои халқӣ ё воҳиди фолклориро дар бар мегирад, ки аз ҷумла зиёда аз 25.000-ро коллексияи рубоӣ ва 20.160-ро зарбулмасал, мақол ва афоризмҳо ташкил медиҳанд... Дар назди сектори фолклори тоҷик аз рӯи дастури И.Г.Левин бо қувваи коллективи сектори фолклор солҳои 1966-1967 феҳрасти рубоӣёт ва солҳои 1968-1969 феҳрасти зарбулмасалу мақолҳои халқии тоҷикӣ ба вуҷуд оварда шуд» [Тилавов 1973, с.118-119].

Ҳамин тавр, муҳаққиқон 20.160 матни зарбулмасалҳоро, ки 18.335 адади он матнҳо ба забони тоҷикӣ аст, дар картотекаи алоҳида бознависӣ кардаанд. Ҳар як матнро тибқи калидвожаҳои асосӣ чанд адад навишта, онҳоро ба баргдонҳо ҷобачо намудаанд, ки дар натиҷа феҳрасти зарбулмасалҳо ба вуҷуд омад. Дар асоси он матни лозимро зуд пайдо кардан мумкин аст. Мисол:

Чоҳкан зери чоҳ

ФФ II: 1620, 18 Ткб, собиқ райони Совет, 59, М.Холов, <Остонаев
Одина, 38-сола, зодгоҳаш қ.Чантоқлӣ, маълумоташ олий.

Ин матн дар асоси ду калимаи асосӣ «чоҳкан» ва «чоҳ» ду маротиба навишта шуда, тибқи алифбо дар феҳраст ҷобачо шудааст [ниг.: Тилавов 1973, с.118-137].

Ҳамин тавр, муҳаққиқон кори муҳиммеро анҷом додаанд. Албатта, дар фаъолияти кори онҳо чанд амали дигар низ сурат гирифтааст, ки хамаи онро дар ин ҷо намеоварем. Фақат дар асоси ҳамин картотека ёдовар мешавем, ки кош, зарбулмасалҳои мардуми Афғонистон низ ба ҳамин равиш дар бойгоние нигоҳдорӣ мегардид. Афсӯс, ки дар Афғонистони ҷангзада ин корҳо амалӣ нашудааст.

Дар асоси ҳамин корҳо аз 18.335 матн, баъдан дар ҷилди 5 «Куллииёти фолклори тоҷик», ки соли 1992 ҷоп шудааст, 807 матн бо санадҳои илмӣ ба нашр расидааст. Акнун ҳамчун аёният мо фақат яке аз ин матнҳоро аз назар мегузaronем. Ин матн «Девол муш дорад, муш гӯш дорад» аст. Матни мазкур аз байни тоҷикони Осиёи Миёна 41 маротиба дар шаклҳои зерин ба таври мустанад бо лаҳҷаи мардум сабт шудааст:

1. Девор муш дора, муш гӯш дора.
2. Девор муш дора, муш гӯш дора.
3. Девор муш дорад, бутта гӯш.
4. Девор муш дора, муши ӯ гӯш.
5. Девол гуш дорад, ҷангал чашм.
6. Ҷангал гуш дораву девол чашм.
7. Девол муш дорад, муш гӯш.
8. Девол муш дорад, сархор чашм.
9. Девол муш дораду муш гӯш.
10. Девор муш дорад, муш гӯш дорад.
11. Девор муш дорад, сархор чашм дорад.
12. Девор муш дорад, муш гӯш дорад.
13. Деволанда муш, мушанда гӯш.
14. Девори мо муш дораду муши мо гӯш.
15. Девол муш дорад, муш гӯш.
16. Девол муш дорад, муш гӯш дорад.
17. Девол муш дорад, муш гӯш дорад.
18. Девор чашм дорад, сархор гӯш.

19. Девол гӯш, сархор чашм.
20. Дар зери чархи ахзар ҳар кас, ки ҳуш дорад,
21. Аз гуфтугӯи мардум худро ҳамӯш дорад.
22. Аз пири солхӯрда бишнидам ин ҳикоят:
23. Сархор чашм дорад, девор гӯш дорад.
24. Дара пӯш, девола гӯш.
25. Девол тешук дорад, тешук муш.
26. Девол муш дорад, муш гӯш дорад.
27. Девол гӯш дорад, сархор чашм дорад.
28. Дара пӯш, девора гӯш.
29. Дара пӯш, девора гӯш.
30. Девор гӯш дорад, сархор чашм.
31. Сахро чашм дорад, девол гуш дорад.
32. Девол муш, гӯш дорад.
33. Девол муш дорад, муш гӯш.
34. Девол муш дорад, оқибашба гӯш дорад.
35. Девол муш дорад, муш гӯш дорад.
36. Девор муш дора, муш гӯш.
37. Теға чишм дора, бута гӯш.
38. Чағораҳо чашм дорад, деворҳо гӯш дорад.
39. Девол муш дорад, муш гӯш.
40. Девор сархор дорад, дег сарпӯш.
41. Девол муш дора, муш гӯш дора.
42. Девол муш дорад, муш гӯш дорад.
43. Девол муш дорад, муш гӯш дорад.
44. Девор муш дорад, сархор гӯш дорад

[Куллииёти фолклори тоҷик, ҷ.5, 1992, с.11-12]

Маълум мешавад, ки матни мазкур бори аввал соли 1950 ва бори охир соли 1964 сабт шудааст. Дар китоб тамоми иттилоот дар бораи матн оварда шудааст. То имрӯз зарбулмасалҳои Афғонистон ва Эрон, ки

хамзабон ҳастанд, бо ин равиш таҳқиқ нашудааст. Агар зарбулмасалҳои Афғонистон низ ба ҳамин равиш сабт мешуд, он мувохисаи тезутунде, ки дар байни муҳаққиқон А.Барзинмеҳр, И.Шаҳронӣ ва Турхон ба вуҷуд омад, сурат намегирифт. Агар онҳо равиши гирдоварии дақиқи илмиро ба қор мебарданд ва ҳар матн дар маҷмуаи илмӣ бо номи ғӯянда, маҳали сабт, соли сабт нашр мешуд, ҳоҷат ба баҳсҳои беҳуда наменонд [ниг.: Барзинмеҳр 1381; Турхон 1381].

Акнун аз назар мегузаронем, ки ин матн дар Афғонистон чӣ вариантҳои дорад. Дар маҷмуаи И.Шаҳронӣ дар шакли зерин нашр шудааст: «Девори мо муш дорад, муши мо ғӯш дорад», «Девор муш дора, муш ғӯш дора» [Шаҳронӣ 1998, с. 174]. Р.Раҳмон варианти зеринро сабт намудааст: «Девол сӯрохҳо дора, сӯрохҳо муш дора» [Раҳмон 1984, с. 132]. Ин матнро А.Барзинмеҳр дар шакли зерин сабт намудааст: «Девор муш дорад, муш ғӯш» [Барзинмеҳр 1379, с. 146].

Муҳаммадҷавод Ховарӣ низ аз байни мардуми ҳазора ин зарбулмасалро сабт намудааст. Матн бо ғӯиши ҳазорагӣ дар шакли зерин аст: «Девол муш дара, муш ғӯш дара» [devol mush dara, mush gysh dara]. Сипас, М.Ховарӣ аз осори шоирони классик низ байтҳои овардааст, ки дар онҳо ин матн моҳирона ба қор рафтааст [Ховарӣ 1380, с. 335].

Муҳаққиқи тоҷик Д.Обидов низ варианти зеринро аз Афғонистон сабт намудааст: «Девори мо муш дорад, мушҳои мо ғӯш дорад» [Обидов 2011, с. 33].

Агарчи ин матн дар Афғонистон машҳур аст, вале аз мутолиаи ҳамаи маҷмуаҳо маълум нест, ки ин зарбулмасал ба таври дақиқ аз қадом манотиқи ин кишвар сабт гардидааст. Ҳатто дар пешгуфтори ин маҷмуаҳо ишора нашудааст, ки дар бораи ғӯяндагони матнҳо дар бойгонии шахсии онҳо иттилоо ҳаст ё на?

Мо таҳқиқи худро идома дода, мушоҳида намудем, ки дар воқеъ, зарбулмасали фавқ дар ҳар се кишвари форсизабон машҳур аст. Аз Кобул, Парвон, Мазори Шариф, Қундуз ва ҷойҳои дигар аз одамони

зиёд пурсон шудем, ки оё ин матнро дар ёд доранд? Маълум шуд, ки қариб аксари бузургсолони Афғонистон ин матнро дар ёд доранд. Тақрибан беш аз 50 матнро бо номи гӯяндагон ва манотик сабт намудем. Ҳамаи матнҳо, агар лаҳҷаро ба назар нагирем, қариб ҳамгун аст. Ин мушоҳида ва таҳқиқи маводи худро, ки холо идома дорад, ба фурсати дигар мегузорем.

Аммо ба нуктаи дигаре ишора намуданро муносиб медонем, ки зарбулмасали «Девор муш дорад, муш ҳам гӯш дорад» тибқи сарчашмаҳои навишторӣ таърихи беш аз ҳазорсола доштааст, ки дар байни мардуми форсизабон маълум будааст, ки ин гуфтаи моро осори навишторӣ тасдиқ менамоянд. Аз ҷумла, зарбулмасали мазкур дар маҷмуаи «Амсолу ҳикам»-и Деххудо ба ин шакл омадааст: «Девор муш дорад, муш ҳам гӯш дорад» [Деххудо 2532, с. 851]. Эшон ҳамчунин аз шоирони классик Фирдавсӣ, Фаррухӣ, Низомӣ байтҳое меорад, ки дар онҳо ин зарбулмасал мавриди истифода қарор гирифтааст. Аз ҷумла аз Фирдавсӣ байти зеринро овардааст:

Чӣ гуфт он сухангӯи посухнийуш,

Ки девор дорад, ба гуфтор гӯш. [Деххудо 2532, с. 851].

Дар маҷмуаи «Зарбулмасалҳои машҳури Эрон» ин зарбулмасал дар шакли зерин омадааст: «Девор муш дорад, муш ҳам гӯш дорад» [Озарлӣ 1370, с. 179]. Меҳдии Сухайлӣ дар маҷмуаи «Зарбулмасалҳои маъруфи Эрон» ин матнро дар шакли зерин овардааст: «Девор муш дора, муш ҳам гӯш дора» [Сухайлӣ 1373].

Муҳаққиқи дигар Аббос Қанбарӣ Удавӣ низ аз байни мардуми бахтиёрӣ ин матнро дар шакл зерин сабт намудааст: «Девор шишак дора, шишак ҳам гӯш» ва онро шарҳ додааст: «Масале аст барои огоҳ қардани сухангӯе, ки фарди номаҳрам ва мазохим ин ҷост, то гуфтори худро бо андеша ва тафаккури бештаре баён кунад». А.Қанбарӣ пас аз ин шарҳи мухтасар ин шакли зерини зарбулмасалро овардааст: «Девор муш дорад, муш ҳам гӯш» [Қанбарӣ 1380, с. 392].

Муҳаққиқи зарбулмасалшиноси тоҷик М.Фозилов ин зарбулмасалро дар се шакл аз осори адибон овардааст: «Девор гӯш дорад», «Девор дорад ба гуфтор гӯш», «Девор муш дорад, муш гӯш». Барои ҳар се матн аз Абулқосим Фирдавсӣ, Фаридадини Аттор, Камоли Хучандӣ, Ғании Кашмирӣ, Нахлии Бухорӣ, Низомии Ганҷавӣ, Хусрави Дехлавӣ, Ҳамиди Кашмирӣ, Садриддин Айнӣ, Файзулло Ансорӣ мисолҳо овардааст [ниг.: Фозилов 1977, с. 8-10].

Ҳамин тавр, маълум мешавад, ки ҳар зарбулмасал таърихи дуру дароз дошта, бо рӯзгори моддӣ ва маънави мардуми кишварҳои форсизабон иртибот доштааст. Дар оянда метавон дар бораи ҳар матн рисолаи илмӣ ҷудоғона навишта, мавқеи онро дар забони мардум ва адабиёти дарию форсии тоҷикӣ нишон дод.

БОБИ Ш

СОХТОР, БАДЕИЯТ, ЗАБОН ВА УСЛУБИ БАЁНИ ЗАРБУЛМАСАЛҲОИ ДАРИЗАБОНОНИ АФҒОНИСТОН

3.1. Сохтор, вазн, қофия, радиф ва сачъ дар зарбулмасалҳо

Дар бархе аз кишварҳои дунё (бахусус Русия, Аврупо, Амрико) муҳаққиқон зарбулмасалҳоро гирд оварда, онҳоро бо ҷузъиёт ба тартиб даровардаанд ва табақабандӣ кардаанд. Баъд дар асоси матнҳои бадастомада мақола ва рисолаҳои илмӣ таълиф намудаанд. Аммо дар Афғонистон гирдоварӣ ва нашри маҷмуаҳо воқеъ шуда, вале ҳанӯз чунин корҳои илмӣ сурат нагирифтааст. Яъне, матни зарбулмасалҳо фақат дар маҷмуа, рӯзнома ва маҷаллаҳо ҷоп шудаасту ҳалос. Дар Афғонистон ҳанӯз як бойгонии мутамарказ, ки ҳамаи зарбулмасалҳоро ба як тартиби муайян нигоҳ медошта бошад, вучуд надорад. Албатта, ин кори осон нест ва умед дорем, ки дар оянда муҳаққиқон ба ин кор машғул мешаванд.

Бо вучуди ин, таълифи асарҳои илмӣ роҷеъ ба ин ё он матнҳои адабиёти шифоҳӣ идома дорад. Тавре ки дар боло дидем, роҷеъ ба ин ё он масъалаи зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон низ муҳаққиқон дар мақола ва пешгуфтору ҳатто рисолаҳои илмӣ худ назари ҳешро баён намудаанд. Аммо то ҳол тавачҷуҳи муҳаққиқонро сохтор, бадеият, махсусияти сабку баён, воситаҳои тасвири бадеии зарбулмасалҳои даризабонон ба таври бояду шояд ҷалб накардааст, ки дар ин ҷо ба баъзе нуқтаҳои назарраси он суҳан хоҳем гуфт.

3.1.1. Сохтор

Зарбулмасалҳо дорои сохтори махсус мебошанд, ки аз жанрҳои дигари адабиёти шифоҳӣ, бахусус аз анвои дигари паремиологӣ, тафовут

доранд. Сохтори зарбулмасалҳо мухталиф буда, ҳам ба наср ва ҳам бо назм гуфта шудаанд. Дигар ин ки дар бахше аз матнҳо санъати сачъ низ ба мушохида мерасад.

Чанд вижагии назарраси сохтори зарбулмасалро ба ёд меорем. Якум, ин аст, ки аксари зарбулмасалҳо аз як чумла иборат буда, муъҷаз ва мухтасар мебошанд ва ҳамчунон, ин матнҳо дар тули қарнҳо сайқал ёфтаву суфта шудаанд. Дуюм, ин нуктаро ҳам дар сохтор ва ҳам дар сабки баёни он метавон дид. Севвум, бо гузашти замон баъзе афсона, ҳикоят ва ривоятҳо суфта шуда, ба зарбулмасал табдил ёфтаанд. Инсон дар раванди зиндагӣ ҳамчун таҷрибаи тулонии ҳаёти худ матнро кӯтоҳ намудааст. То ба имрӯз матнҳои ҳастанд, ки агар ҳикояти он баён нашавад, дарки он мушкил аст.

Зарбулмасал, ки аз ҷиҳати сохтор мухтасар аст, ба ин ҷиҳат дар байни мардум хеле маъмулу машҳур мебошад. Аксари зарбулмасалҳои машҳур ё айнан ё андаке бо тағйироти лаҳҷавӣ дар манотиқи мухталифи Афғонистон дида мешаванд. Сабаби ин густариши зарбулмасалҳо дар он аст, ки онҳо хусусияти панду андарзӣ доранд. Мардум дар мавориди зарурат ҳангоми гуфтори худ ҳамчун мисол барои насихат ва таъсири сухани хеш ба зарбулмасал така менамоянд. Гоҳе чунин мешавад, ки таъсири як зарбулмасал нисбат ба як матн насрии тулонӣ бештар аст. Бо гузашти замон зарбулмасалҳо аз ҷиҳати шакл мухтасар шуда, ба чумлаҳои пандомез, мисраъҳои хушоҳанг, байтҳои шеърӣ табдил ёфтаанд. Ҳатто баъзе мисраъ ва ё байти шоирон низ бо мурури вақт ба зарбулмасал табдил гардидаанд. Ҳамчунин, оятҳои аз «Қуръон»-и мачид, ҳадисҳои аз Пайғамбари ислом (с), суханони бузургони дину мазоҳиб низ дар байни мардум чун зарбулмасал густариш ёфтаанд, ки ҳар кадоме дорои як навъ оҳанге мебошанд.

Ба ин ҷиҳат, бахше аз зарбулмасалҳо дар қолаби ин ё он вазн мувофиқ меоянд, ки дар ин бора дар поён бо мисолҳо назари ҳудро хоҳем гуфт. Барои тасдиқи фикри худ аз мачмуаҳои нашршуда ва аз он маводе, ки худӣ мо аз байни мардум сабт намудаем, така менамоем.

Зарбулмасалҳои мансур. Аксари зарбулмасалҳои даризабонон дар шакли мансур гуфта шудаандва аз як ҷумлаи кӯтоҳ ё тулонӣ иборатанд. Ин навъ матнҳоро метавон ба ду даста чудо кард:

Аввал, зарбулмасалҳое ҳастанд, ки хеле мухтасар, мавзун, хушоҳанг, ба мисли шеър садо медиҳанд. Дар онҳо санъати сачъ низ дида мешавад. Ин навъ матнҳо дар ҳамон лаҳҷаҳо дилнишину гӯшнавозанд. Мисол: «Аз ту чон, аз диго (дигарон) бодимчон», «Аз рӯи дӯст, ки сагаш накуст», «Аз шумии шум, сӯхт шори (шаҳри) Рум», «Биядар биядар, хисобаш баробар», «Аз хирсон чӣ пурсон, аз (х)айвон чӣ тавон», «Данг-данг, дунё (х)ама якранг» ва ғ. [ниг.: Норматов 1974, с. 253].

Баъзе зарбулмасалҳо то ҳадде кӯтоҳу қофиядор шудаанд, ки аз ду калима иборатанд. Масалан, ин зарбулмасал дар гуфтори мардум дар шаклҳои гуногун дучор мегардад. Вобаста ба нутқи инсон гоҳе тулонӣ ва гоҳе мухтасар мешавад. Мисол: «Ҷӯянда бошӣ, ёбанда ҳастӣ», «Ҷӯянда ёбанда аст», «Ҷӯянда – ёбанда». Аз ин мисол дида мешавад, ки матн дар мавридҳое иборат аст аз ду калима: «Ҷӯянда – ёбанда». Ин вариантҳо, агарчи дар маҷмуаҳои зарбулмасалҳо ҳастанд, вале мо низ аз Қундуз, Кобул, Парвон, Бомиён сабт намудем.

Бархе аз зарбулмасалҳо аз як ҷумлаи кӯтоҳ, аз ду ё 3-4 калима иборатанд. Мисол: «Аз кам баракат», «Аз доя чӣ ҷои пинҳон», «Аз нодон ҳама гурезон», «Аз ош карда, коса гармтар» ва ғайра.

Дуввум, зарбулмасалҳои зиёде ҳастанд, ки аз як ҷумлаи тулонӣ иборатанд. Онҳо панҷ калима ё беш аз онро дар бар мегиранд. Мисол: «Аблаҳ диду девона бовар кард», «Абре, ки раъду барқи зиёд дорад, камтар меборад», «Аввал сӯзанро ба ҷони худ бизан, баъд ҷуволдӯзро ба ҷони дигарон», «Аввал фил пайдо куну баъдан филхона бисоз», «Авлоди худро бо санг бизанӣ, сангро гирифта меояд, авлоди бегонаро бо гул бизанӣ барнамегардад», «Ба осмон равӣ, аз поҳоят мекапам, ба замин равӣ, аз гӯшҳоят» ва ғайра [ниг.: Шаҳронӣ 1998; Барзинмеҳр 1379].

Ин навъ матнҳо дорои авзон нестанд ва дар онҳо аносири шеърӣ низ дида намешавад. Зарбулмасалҳои мансур, ки аз ҷумлаи тулонӣ иборат мебошанд, чун матни ҷаззоб дар раванди нутқи гӯянда ба кор рафта, суҳанро таъсирбахш месозанд. Дар онҳо мафҳум то ҳадде ошкортар ифода мегардад, ки дар асоси таҷрибаи инсон ба вучуд омадаанд.

Зарбулмасалҳои манзум. Бахше аз зарбулмасалҳо дар қолаби назм гуфта шуда, аз ду мисраъ иборатанд. Табиӣ аст, ки бархе аз ин навъ зарбулмасалҳоро ашхоси босалиқа гуфтаанд, баъд вирди забони мардум шудааст. Мисол: «Бадии ҳамсоҷро ҳамсоҷа донад». Ҳамин матн дар байни мардум дар қолаби мавзун низ мавҷуд аст, ки онро ҳатман як шахси шоиртабъ ё шоир хушнавоатар кардааст: «Бадии ҳамсоҷро ҳамсоҷа донад / Мизочи тифли бад худ доя донад» [Шаҳронӣ 1998, с.80].

Гоҳе ба байти машҳури шоире дучор мешавем, ки бо гузашти замон ба зарбулмасал табдил ёфта, мардум гӯяндаи онро фаромӯш кардаанд, ё аҳли савод гӯяндаи матнро медонанд: «Баду нек ҳар ду зи Яздон бувад / Лаби мард бояд, ки хандон бувад» (Фирдавсӣ), «Бадгуҳарро илму фан омӯхтан / Додани тегест ба дасти роҳзан» (Мавлавӣ), «Бар чароғи рӯз ҳаргиз ҷонфишон парвона нест / Ҳусн агар бепарда бошад, ишқ аз ӯ бегона нест» (Калими Ҳамадонӣ) [ниг.: Шаҳронӣ 1998; Барзинмеҳр 1379 ва сабти муаллиф].

Ё ки шоир зарбулмасали машҳурро ба қолаби назм даровардааст, ки баъдан он дар шакли манзум вирди забон гаштааст. Зарбулмасали «Одами камтолера сари шутур мор мегаза» дар байни мардуми Афғонистон дар шаклҳои гуногун машҳур аст. Ҳамин матнро Саъдӣ ба шакли зерин ба қолаби назм даровардааст, ки он ҳам вирди забон аст: «Бахти бад бо кас, ки ёр бувад, Сағ газад, гар шутурсавор бувад» (Саъдӣ). Дар байни мардуми Афғонистон ҷӣ хосу ҷӣ ом зарбулмасалҳои манзум зиёд дида мешаванд.

3.1.2. Вазн

Ба ин васила бояд ёдовар шуд, ки зарбулмасалҳои даризабонон дорои оҳанг, санъати сачъ ва вазн мебошанд. Роҷеъ ба масъалаи вазни зарбулмасалҳои даризабонон муҳаққиқон ба таври муфассал изҳори назар накардаанд, ки дар ин бора дар оянда метавон таҳқиқ намуд. Аммо ба чанд нуктаи назаррас, ки вобаста ба вазну оҳанги зарбулмасалҳост, ишора менамоем.

Муҳаққиқон ёдовар шудаанд, ки матнҳои манзуми мардуми даризабони тоисломӣ оҳанги хос дошта, онҳо бар асоси ҳичо гуфта шудаанд ва ҳамчунин як навъ муסיқият доштаанд. Баъд аз ислом дар ашъори шифоӣ ва зарбулмасалҳои манзум ин авзон вучуд дошт. Онро то имрӯз дар сурудаҳои мардумӣ метавон дид. Дар зарбулмасалҳои даризабонон, ки аз байни мардум гирдоварӣ ва нашр шудааст, ҳамин ду навъ вазро – ҳам ҳичоӣ ва ҳам арузро метавон мушоҳида кард. Масалан, зарбулмасали зеринро аз назар мегузаронем, ки машҳур аст:

Аввал ба хеш,

Боз ба дарвеш [Шаҳронӣ 1998, с.68].

Ҳар сатри ин матн аз чор ҳичо иборат аст. Шакли мухтсаршудаи ин зарбулмасалро А.Барзинмеҳр чунин сабт намудааст аст, ки ҳар сатри он аз се ҳичо иборат мебошад, чамъан шаш ҳичо аст:

Аввал хеш,

Баъд дарвеш [Барзинмеҳр 1379, с.37].

Зарбулмасали дигарро аз назар мегузаронем, ки он низ ба мисли матни қаблӣ дар тамоми Афғонистон мавриди истифода қарор дорад. Ҳар сатри ин матн аз шаш ҳичо иборат мебошад:

Аввал бин чоята,

Боз бимон поята [Барзинмеҳр, 1379, с.37].

Ин матнро И.Шаҳронӣ дар ду шакл сабт намудааст, ки аввал таҳти шумораи 743 ба ин гуна аст:

Аввал бубин чойро,
Боз бинех пойро [Шахронӣ 1998, с.68].
Баъдан тахти шумораи 744 ба ин навъ аст:
Аввал бин чоята,
Боз бимон поята [Шахронӣ 1998, с.68].

Дар ин чо ба як нукта бояд ишора намоем. Маълум аст, ки зарбулмасалҳо асосан дар чараёни нутқи одамон ба кор бурда мешавад. Ба ин чихат, ҳар гӯяндаи матн мувофиқи завқу саликаи хеш ҳичоҳо ё калимаҳои матнро зиёду кам месозад. Ё дар чараёни гуфтор ягон калимае аз худ изофа менамояд. Ба ин далел, гоҳе ҳичои сатрҳо тафовут пайдо менамоянд, ки инро дар ҳамин зарбулмасали болоӣ метавон мушоҳида кард.

Хурдтарин ҳичо дар зарбулмасалҳои даризабонон ду ҳичо аст, ки онро дар матни зерин метавон ба мушоҳида гирифт, ки муҳаққиқон аз гӯшаву канори Афғонистон дар шаклҳои зерин, қариб ҳамгун сабт намудаанд:

Ростӣ,
Ростӣ [Барзинмеҳр 1379, с. 148].
Ростӣ,
Расти [Шахронӣ 1998, с. 177; Обидов 2011, с. 63].

Матнҳои «Адо ба адо, савдо ба ризо», «Аз даҳан гап бадар шавад, кулли шаҳр хабар шавад», «Аз зиндаат накунам ёд / аз мурдаат занам фарёд» ва ғайраро ба ду сатр чудо намуда, талаффуз намоем, ҳичоҳои он гоҳе каму зиёд мешаванд. Ин навъ матнҳо хушнаво буда, зуд дар хотирҳо менишинад. Чунин мисолҳо зиёд аст, ки матнҳо дар қолаби ҳичоӣ буда, аммо баъзе аз ин мантҳоро дар авзони аруз низ санҷем, мувофиқ меояд. Агар дар оянда ин масъала бо мисолҳо, бодикқат дар асоси матнҳои аксари манотиқи Афғонистон ва ҳамчунин бо муқоиса бо зарбулмасалҳои ҳамзабонон омӯхта шавад, нуктаҳои зарифи дигар низ дар пеши назар чилвагар хоҳад шуд.

Хушоҳанг будан, ритми махсус доштан бахусус, дорои қофия будани зарбулмасалҳо дар лаҳҷаҳои мардуми Афғонистон низ дида мешавад, ки мисолҳои зиёд овардан мумкин аст. Ҳамчун намунае бо лаҳҷаи ҳазорагӣ мисоле меорем, ки ин матн ҳам ҳичоӣ аст ва ҳам оҳангину дорои калимаҳои қофиядор низ мебошад. Мисол:

Рос да роя,
қалб да чоя
[ros da roya,
qalb da choya] [Ховарӣ 1380, с.337].

Маънии зарбулмасал ин аст, ки «одами рост дар роҳи дуруст аст, вале одами қалб (қалбкор, маккор, нодурусткор) дар чоҳ аст». Ҳар сатри ин матн дорои чор ҳичо аст. Дар маҷмӯъ, аз 8 ҳичо иборат мебошад. Бинед, дар ин матн калимаҳо бо лаҳҷа чӣ гуна хушоҳанг шудаанд. Агар матнро ба забони адабӣ баргардон намоем, он хушоҳангӣ ва авзони матн коста мегардад.

Матни зеринро аз назар мегузаронем: «Ростӣ аз камону қачӣ аз тир наояд» [Шаҳронӣ 1998, с.177]. Ин матнро дар шаклҳои зерин низ борҳо аз мардум шунидаем, ки ҳуди мардум низ онро шарҳ медиҳанд: «Ростӣ аз камон наояд, қачӣ аз тир наояд». Дар ин ҳолат радифи «наояд» ду бор такрор мешавад. Вале бештари мурдум ин матнро дар ҳамон шакли мухтасару муъҷаз, бидуни ду бор такрор кардани «наояд» овардаанд: «Ростӣ аз камону қачӣ аз тир наояд». Тибқи мушоҳидаи мо, ҳатто гоҳе радифи «наояд»-ро умуман ба қор намебаранд: «Ростӣ аз камону қачӣ аз тир».

Баҳши зиёди зарбулмасалҳои даризабонон аз ду мисраъ иборат мебошанд ё баъзе байтҳои шоирон бо мурури замон ба зарбулмасал табдил ёфтаанд. Ин навъ матнҳо қомилан дар қолаби вазни аруз гуфта шудаанд. Мисол:

Зиндагӣ дар меҳнату дар заҳмат аст,
Оби хайвон дар даруни зулмат аст [Барзинмеҳр 1379, с. 1].
– У – – / – У – / – – – (фоилотун / фоилотун / фаӯлун)

Зарбулмасали дигареро аз назар мегузаронем, ки машхур аст. Дар ин матн дарозӣ ва кӯтоҳии ҳичоҳо дар қолаби арӯз гуфта шудааст. Тибқи кавоиди арӯз ин байт дар баҳри чадида мусаддаси махбуни мактӯъ омадааст, ки чунин аст:

Мард бояд ки ҳаросон нашавад,
Мушкиле нест, ки осон нашавад.

[Шаҳронӣ 1998, с.275; Барзинмехр 1379, с.252]

– У – – / УУ – – / У – – (фоилотун / файлотун / фаӯлун)

– У – – / УУ – – / У – – (фоилотун / файлотун / фаӯлун)

Аксари матнҳои манзум ба авзони аруз мувофиқ аст. Фақат гоҳе гӯяндае ба он чизе илова ва ё чизе кам карда, авзони матнро хароб месозад. Метавон мисолҳои зиёд овард, вале ёдовар бояд шуд, ки масъалаи таҳқиқи авзони зарбулмасалҳо хеле ҷолиб буда, ба назари мо беҳтар аст, ки он бояд ба таври муфассал дар рисолаи ҷудогона сурат бигирад.

3.1.3. Қофия

Аксари зарбулмасалҳо дорои қофия мебошанд, ки аз замонҳои қадим, дар матнҳои пешазисломӣ низ маъмул будааст. Дар он зарбулмасалҳое, ки дар осори хаттӣ сабт шудааст, қофия дида мешавад. Қофия гурӯҳи калимаҳои ҳамоханге мебошад, ки дар ду мисраъ ё байт омада, овозҳои наздики он матнро оҳандор месозад. Хатто дар баъзе зарбулмасалҳои кӯтоҳтарин қофия дида мешавад: «Ростӣ, растӣ», «Ҷӯянда-ёбанда», «Меҳнат-роҳат».

Табиӣ аст, ки қофия дар матнҳои манзуми адабиёти шифоҳӣ аз тариқи савтиёт ва оҳанги гуфтор сурат мегирад. Дар сохтани қофия маъмулан ҳарфҳои, ки садояшон ба ҳамдигар наздиканд, иштирок менамоянд. Масалан, дар ин зарбулмасалҳо калимаҳои «падару писар», «палангу маланг», «зиндаю ганда» ҳамқофия шудаанд: «То накунад падар, ҳеҷ накунад писар», «Шаб палангу рӯз маланг», «Зинда бошу

ганда не». Ин зарбулмасалҳои мансур дорои қофияҳои ҳастанд, ки шунидани онҳо хушоҳанг ва таъсирбахш аст.

Зарбулмасалҳои манзум бидуни қофия намешаванд. Дар онҳо қофия нақши махсус дорад. Бо шунидани ин гуна матнҳо шунаванда ҳаловат мебарад. Қофия таъсири матнро бештар менамояд. Ин гуна матн зуд дар ёдҳо хоҳад монд. Мисол:

Аз як даҳон гап бадар шавад,

Кулли шаҳр хабар шавад.

*****

Баҳти аввал бӯи мушк аст,

Баҳти дуввум чӯби хушк аст

Ҳам дар зарбулмасалҳои мансур ва ҳам манзум қофия дида мешавад, ки он ҳамохангии гӯшнавозеро ба вучуд оварда, зарбулмасалро таъсирбахш менамояд.

3.1.4. Радиф

Ҳамчунин зарбулмасалҳои зиёди манзуме мавҷуданд, ки пас аз қофия дар онҳо радиф омадааст. Радиф калимаҳои такрорӣ буда, матнро хушнаво ва пуртаъсир месозад. Маъмулан, радиф як чӯзи ҷудонопазири осори манзум аст. Зарбулмасалҳо, ки ҳам бо назм ва ҳам бо наср гуфта шудаанд, дар онҳо барои таъсирбахш шудани сухани гӯянда радиф омадааст. Ҳамон зарбулмасали фавқро аз назар мегузаронем: «Аз як даҳон гап бадар шавад, / Кулли шаҳр хабар шавад».

Дар ин зарбулмасал калимаҳои «бадар» ва «хабар» ҳамқофия шудаанд. Вале калимаи «шавад» чун радиф омадааст. Дар зарбулмасали дигаре, ки дар боло овардем: «Баҳти аввал бӯи мушк аст, / Баҳти дуввум чӯби хушк аст» калимаҳои «мушк» ва «хушк» ҳамқофия шудаанд ва калимаи «аст» радиф буда, шунидани матнро гуворотар намудааст.

Радиф бо такрор шуданаш зарбулмасалро неруи тоза мебахшад: «Ба танг **ой**, ба чанг **ой**», «То ба нон **расид**, ба чон **расид**», «То гӯсола гов

шавад, дили соҳиб ов **шавад**». Дар ин зарбулмасалҳо радиф вазифаи пайвасти калимаҳоро дорад. Агар дар зарбулмасалҳои фавқ радифро канор гузорем, маънои матн гум шуда, он бетаъсир мемонад. Зарбулмасалҳои манзумро низ радиф хушнаво месозад ва онро таъсирбахш мегардонад:

То назояд, дилбар **аст**,
Чун бизояд, модар **аст**.

*****

Тифл ҳар қадар зишт **бошад**,
Дар чашми модар бихишт **бошад**.

Дар зарбулмасалҳои фавқ калимаҳои «аст» ва «бошад» радиф буда, матро комил ва хушнаво сохтаанд. Гоҳе чунин мешавад, ки гӯянда барои обдор шудани зарбулмасалаш радифро бештар ба қор мебарад.

Ҳамин тавр, радиф як навъ калимаи такрор буда, он дорои зади мантиқӣ мебошад ва ба зарбулмасалҳо аз забони гуфтори мардум гузаштааст.

3.1.5. Сачъ

Сачъ маъмулан дар ҷумлаҳои мансур меояд. Он хушоҳангии калимаҳо буда, дар ибора, ҷумла ё як мисраъ ё як байти шеър ба пораҳо тақсим шуда меояд. Агар дар охири ибора, ҷумла калимаҳое омада, қофиядор ва дар баъзе мавридҳо дорои вазн бошанд, сачъ мебошанд. Сачъ дар зарбулмасалҳои даризабонон зиёд ба назар расида, анвои гуногун дорад ва матро хушнаво месозад: «Олими беамал дарахти **бесамар** асту зоҳиди беғам хонаи **бедар**». Дар ин зарбулмасал калимаҳои «бесамар» ва «бедар» бо ҳамдигар ҳамқофия шуда, вазифаи сачъро иҷро намудаанд. Зарбулмасалҳои зеринро санъати сачъ оҳангдор ва хушнаво намудааст: «Ош то **қом**, қочӣ то **қом**, фатирӣ то **шом**», «Ошноии **бача**, зуғоли ҷӯби **арча**», «Сад задани **заргар**, як задани **оҳангар**». Маълум

мешавад, ки дар аксари зарбулмасалҳои мансур сачъ нақши ҷаззоб дошта, ба шунаванда таъсир мерасонад.

3.2. Воситаҳои тасвири бадеӣ

Ба мисли халқҳои дигари олам дар зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон низ санъатҳои бадеӣ нақши арзишмандеро доро мебошанд. Маҳз тавассути бадеият, суханҳои пуробуранги дорои воситаҳои тасвири бадеӣ зарбулмасал таъсирбахш мегардад. Ҳамин пуробуранг будани онҳост, ки ин навъи адабиёти шифоҳӣ дар байни мардум хеле густурда аст. Ҳам дар зарбулмасалҳои мансур ва ҳам манзум, бадеият мавқеи махсус дорад. Воситаи тасвири бадеиро ҳам дар сохтори зарбулмасал ва ҳам дар мазмуну мухтавои он метавон дид. Зарбулмасалҳо дар тули ҳазорон сол аз даҳон ба даҳон, аз насл ба насл гузашта, мухтасару муъҷаз гардида, то рӯзгори мо расидаанд. Мардум ҳамчун андарзномаи зиндагии ҳаррӯзаи худ, чун афкори фалсафӣ ва равонӣ дар ҳар маврид аз зарбулмасалаҳо истифода менамоянд. Табиӣ аст, ки дар миёни мардум на ҳар матн боқӣ мемонад. Фақат матнҳое, ки барои рӯзгори онҳо арзишманд аст, ба наслҳои баъдӣ мегузаранд. Зарбулмасалҳое ҳастанд, ки ҳам дар осори хаттӣ роҳ ёфтаанд ва ҳам то замони мо расидаанд.

Аз ин рӯ, дар зарбулмасалҳо воситаҳои тасвири бадеӣ, ки суханро таъсирбахш, омӯзанда, зебо ва пероста месозанд ва ҳам дар шакл ва ҳам дар мазмун ҷойгоҳи махсусро дороянд, чунки зарбулмасалҳо бештар дар раванди нутқи инсон ба кор мераванд ва гуфтори шахсро таъсирбахш месозанд. Дар айни замон зарбулмасалҳои зиёде аз тариқи осори хаттӣ ба мо расидаанд ва онҳо ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ дар таълифоти адибон ба кор рафтаанд.

Дар ин ҷо ба як нукта ишора намуданро мувофиқ меҳисобем, ки на ҳамаи зарбулмасалҳо дорои воситаҳои тасвири бадеӣ ҳастанд. Масалан, баъзе матнҳо бидуни воситаҳои тасвири бадеӣ, ҳамчун мушоҳида, тачриба ва панди зиндагӣ гуфта шудаанд. Намунаи барҷастаи он

«Чӯянда ёбанда аст». Ин матн дар байни даризабонон хеле машхур буда, дар миёни тоҷикони Осиёи Миёна низ роиҷ аст.

Зарбулмасал низ дорои образҳои махсуси худ аст, ки аз тариқи воситаи тасвири бадеӣ инъикос меёбад. Ҳамин воситаҳои тасвири бадеӣ бунёди аслии поэтикаи зарбулмасалҳо мебошанд. Ҳар матн маҳз тавассути образи бадеӣ дорои шакл ва мазмуни махсуси худ мегардад. Зарбулмасалҳо низ ба мисли афсона, қисса, ривоят, чистон, суруд, дубайтӣ, рубоӣёт ва ғайра анвои матнҳои шифохӣ дорои унсурҳои рангоранги таъсирбахши бадеӣ мебошанд. Бадеияти зарбулмасалҳо бо роҳи равиши мухталиф сурат гирифтааст. Аз сабаби он ки он ҳамеша дар раванди гуфтор мавриди истифода қарор мегирад, дар муҳити муносибу мувофиқ гуфта мешавад, суҳанро таъсирнок месозад. Нишонаи аслии матн шифохӣ ин гуфтан, баён намудан, яъне аз тариқи гӯш шунда пазируфтани он аст. Дар ин ҳолат сабти нақли гӯяндаи матн низ арзишманд аст, ки он дар кадом ҳолат гуфта шудааст.

Дар воқеъ, образи бадеӣ, ки аз тариқи воситаҳои тасвири бадеӣ чилвагар мешавад, дар зарбулмасалҳо чунон моҳирона ба қор рафтааст, ки мазмуни онро рангинтар ва матнро таъсирбахштар намудааст. Маълум аст, ки образи зарбулмасалҳо дар тули қарнҳо дар натиҷаи мушоҳидаи инсон ба муҳити табиӣ ва иҷтимоӣ пайдо шудааст. Инсон дар асоси дида ва таҷрибаҳо аз тариқи образи бадеӣ матнро ба самъи шунаванда расонидааст.

Ҳар як матнро ба таври ҷудогона аз назар гузаронем, мебинем, ки он дар асоси мушоҳидаҳо дар раванди зиндагӣ ба вучуд омадааст. Яъне, образи зарбулмасалҳо аз воқеияти зиндагӣ, ҳодисаҳо, додугирифтҳо ва дигар мушоҳидаҳои инсонӣ пайдо шудааст. Аз мушоҳидаҳои бевоситаи мо, мутолиаи маҷмуаҳо маълум гардид, ки дар зарбулмасалҳои даризабонон хусусияти миллии мардуми Афғонистон хуб чилвагар аст. Ҳар матн бо ин ё он воқеаи зиндагии мардум пайванд буда, беҳуда ба вучуд наомадааст. Агар ба таври мисол мо ба он образҳое, ки дар матнҳо мавриди истифода қарор гирифтаанд, назар намоем, мебинем, ки ҳама ба

гуфти устод Рӯдакӣ «Бирав зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир», таҷрибае аст аз рӯзгори мардум.

Ҳамчун воситаи образи бадеӣ дар зарбулмасалҳо ашъи зиндагӣ, чизҳои табиӣ, воқеаҳо ва амсоли ин мавриди истифода қарор гирифтаанд. Масалан, калимаҳои гуногун, ба мисли Худо, абр, борон, раъду барқ, чашм, офтоб, дарвеш, қассоб, сӯзан, чуволдӯз, фил, арзан, чароғ, гил, қабр, нон, шир, устухон, сағ, бурут, хона, кӯҳ, кӯр, себ, масҷид, намоз, мулло, салла, сайёд, мурғобӣ, машк, дӯғ, дандон, гург, хирс, деҳқон, рӯбоҳ, рӯған, шабуш, гӯшвора, дарё, девор, Рустам, Рахш, Сулаймон, Мӯсо, Алӣ, Ибни Сино, Маҳмуд ва ғайра, ки бо рӯзгори манотиқи мухталифи мардуми Афғонистон дар пайванд аст, ҳамчун образи бадеӣ дар зарбулмасалҳои Афғонистон дида мешаванд. Ҳар кадоме аз ин номҳо дар алоҳидагӣ дар ҳар матн мавқеи худро доранд.

Мутаассифона, образҳои бадеии осори шифоҳии даризабонони Афғонистон, аз ҷумла, зарбулмасалҳо то ба имрӯз ба таври ҷудогона мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст. Дар зарбулмасалҳои даризабонон баъзе образҳои дида мешаванд, ки онҳо дар адабиёти гузашта низ мавҷуданд. Ҳамчунин, образҳои ҳастанд, ки онҳо ҳоси ин ё он манотик мебошанд. Барои он ки гуфтаҳои худро ба таври мантиқӣ таъйид намоем, бархе аз ин образҳои бадеиро, ки аз тариқи воситаҳои тасвири бадеӣ инъикос ёфтаанд, аз назар мегузаронем.

3.2.1. Тавсиф

Тавсиф яке аз воситаҳои тасвири бадеии машҳуртарин дар матнҳои шифоҳӣ мебошад. Яъне, дар ҳар маврид овардани сифати неку бади инсон ва муҳити зиндагии вай аз тариқи санъати тавсиф инъикос меёбад. Нутқи инсонро бидуни тавсиф тасаввур кардан маҳол аст. Инсон ҳамеша дар ин ё он маврид тавсифро ба кор мебарад. Дар матнҳои адабиёти шифоҳӣ, ки аз даҳон ба даҳон интиқол меёбанд, тавсиф фаровон ба кор рафтааст.

Дар зарбулмасалҳо низ санъати тавсиф зиёд дида мешавад. Масалан, дар матнҳои зерин калимаҳои ширин, сиёҳ, дароз, нодон, бадӣ, бадкирдор, бадандеш, бадкуниш, бадрузӣ, дурӯғгӯй ва теги забон, ин ё он сифати шахсро ё ба таври мусбат ва ё манфӣ нишон додааст: «Авлод душмани ширин аст», «Агар бидихад, ними рӯят сиёҳ ва агар надихад, кулли рӯят», «Аз абри сиёҳ битарсу аз риши дароз», «Аз шахси нодон хама гурезон», «Бадиро бадӣ сахл бошад чазо», «Бадӣ кардӣ, хабардор бош», «Бадкирдор бадандеш бошад», «Бадкуниш бад ба ҷои худ кунад», «Бадрузӣ ҳам рӯзӣ мехӯраду некрӯзӣ ҳам рӯзӣ», «Бадтарин дӯст дурӯғгӯй аст», «Бадтарин мардумон касест, ки дили донишмандон ба теги забон мачруҳ мекунад» [ниг.: Шаҳронӣ 1998].

Тавсифҳои фавқ матро таъсирбахш намудаанд. Дар зарбулмасалҳои дарӣ тавсиф бештар тавассути калимаҳои сода ва ба мардум фаҳмо тасвир ёфтааст. Ин ҳам далел дорад ва далел он аст, ки мухотаби фикри худро ба шунавандааш бояд мухтасар, кӯтоҳ, муъҷаз, фаҳмо ва нишонрас ибраз намояд. Ба ин ҷиҳат, дар зарбулмасалҳо тавсифҳои хеле сода ба кор бурда шуда, маъмулан калимаҳои оммафаҳм ба кор рафтаанд. Масалан, ба зарбулмасалҳои зерин назар менамоем, ки тавсифҳои дар онҳо ба мисли «авлод мева...», «чашми кӯр», «писари нохалаф», «забони хуш», «солеҳон», «гадои нексаранҷом», «подшоҳи бадфарҷом», «гандападар», «гандамодадар», «гӯсолаи ало», «гӯшти ганда», «дили танг», «аблаҳ», «аҳмак», «дузди мохир», «дузди нодон», «саги зард» ба кор рафта, ба ҳар фарди ҷомеа фаҳмо аст. Мисолҳо: «Авлод (фарзанд) меваи зиндагист», «Агар дил бисӯзад, аз чашми кӯр об меояд», «Аз писари нохалаф, духтар беҳтар», «Бо забони хуш мор аз сӯроҳ мебарояд», «Бо солеҳон нишин, ки солеҳ шавӣ», «Гадои нексаранҷом, беҳ аз подшоҳи бадфарҷом», «Гандападар бошиву гандамодадар не», «Гӯсолаи ало аз пояш маълум аст», «Гӯшти ганда ба гардани қассоб», «Дил танг набошад, ҷой танг нест», «Аблаҳ диду аҳмак бовар кард», «Дузди мохир сурмаро аз чашм мепаронад», «Дузди нодон ба коҳдон медарояд», «Саги зард бародари шағол» ва ғайра [ниг.: Шаҳронӣ 1998].

Бояд ёдовар бишавем, ки тавсиф яке аз саноеи бадеии маъмултарин мебошад, ки дар зарбулмасалҳо зиёд ба кор бурда шудааст. Мо дар ин ҷо ба таври намуна чанд мисол овардем. Дар раванди гуфтор мардум тавсифро бо кадом тарзҳо, дар кадом ҳолат ба кор мебаранд, дар оянда метавон дар кори ҷудоғона таҳқиқ кард.

3.2.2. Ташбех

Ташбех, яъне монанд кардан, низ дар зарбулмасал зиёд дида мешавад. Ҳатто баъзеҳо чунин мегӯянд, ки ташбех чизеро ба чизе монанд карда, гуфтан аст. Гӯяндаи зарбулмасал барои пуртаъсир ва рӯшан баён намудани фикри худ чизеро ба чизе монанд месозад.

Ашхосе ё ашъе, ки ба чизе ва ё ба шахсе монанд карда мешавад, ташбехшаванда ё монандшаванда аст. Ҳамчунин, ашхос ё ашъе, ки чизеро ба худ монанд менамояд, монандкунанда ё ташбехкунанда меноманд. Дар байни ташбехшаванда ва ташбехкунанда воситае аст, ки он ёридиҳанда буда, онро адоти (ё вачҳи) ташбех мегӯянд. Ҳангоми ба кор бурдани ташбех бояд дар миёни ташбехшаванда ва ташбехкунанда кадом шабоҳате бошад. Мисоле меорем, ки дар он ҳамаи аносири ташбех ба назар мерасад.

Чун теша ба сӯи хеш доим матарош,

Чун ранда ба сӯи ғайр пошанда мабош

[Барзинмехр 1379, с.101].

Дар ин ҷо шахсияти ташбехшаванда, ки шахси дуҷуми танҳост, айнан наомадааст. Тасаввур мешавад, ки ӯ дар назди гӯяндаи зарбулмасал аст. Ба ташбехшаванда, ки шахси дуҷум аст, ин гӯянда насихат менамояд, ки «ту одами хуб бош, мисли теша ҳар гапро ба сӯи худ мақаш, ҳамчунин эҳтиёт бошу чун ранда ба сӯи дигарон мағӯ».

Дар ин матн «ту» ташбехшаванда, «теша ва ранда» ташбехкунанда, «чун» пайвандак, воситаи ёридиҳанда аст. Нишонаи

ташбехшавандаро ба таври комил биоварем ин «ба сӯи хеш доим матарош, ба сӯи ғайр пошанда мабош» аст.

Бинед, мардум чӣ қадар зебо он чи дар зиндагии худ мушоҳида намудаанд, онро ҳамчун насихат нисбат ба дигарон ба кор бурдаанд, то шунаванда бо ин мисоли дақиқ панд гирифта, хислати бечои хешро ислоҳ намояд. Аммо бояд ёдовар шуд, ки ин гуна ташбеҳи комил дар зарбулмасалҳо хеле кам аст.

Дар зарбулмасали зерин тибқи мушоҳидаҳои тулонии хеш, инсон зиндагии худро, ки бо табиат дар пайванд аст, ҳамчун мисол аз тариқи зарбулмасал, зимнан ба воситаи ташбеҳ маънидод намудааст: «Об аз пушти чӯю зан аз пушти шӯй» [Раҳмон 1984, с.9]. Дар ин зарбулмасал «об аз пушти чӯй» ташбеҳшаванда буда, «зан аз пушти шӯй» ташбеҳкунанда мебошад. Ба таври ҷузъитар баррасӣ намоем, дар ин ҷо «об» ташбеҳшавандаи «зан» аст. Ба воситаи тасвири образи бадеӣ дар матн фалсафаи зиндагӣ пуртаъсир ифода ёфтааст. Яъне, дар ҳаёт ба мисли он ки оби равон аз тариқи чӯй рафта, заминро обод менамояд, зан ҳам бояд ҳамдами шавҳари хеш бошад, то ки хонаводаи худро обод намояд.

Дар зарбулмасалҳои зерин, ки муҳаккикон дар солҳои мухталиф бо лаҳча гирд овардаанд, ташбеҳҳои рангин тибқи таҷоруби рӯзгор ба кор рафтааст: «Одами бедӯст-дарахти бешох», «Одами беилм-ғӯли биёбон», «Одами бекор ё ғар шава ё бемор», «Дами ғарибу хари аблах», «Аз мурчу занҷафил сардӣ талаб макун», «Акка ба тика намераса, лукма ба бача» (хангоми чизи камро байни ҳамдигар тақсим кардан ба кор меравад) [Норматов 1974, с.141, 142, 143, 145].

Зарбулмасалҳои зиёде ҳастанд, ки ба воситаи адоти ташбеҳ гуфта шудаанд. Адоти ташбеҳ ба мисли «чу, чун», «монанди», «ба мисли» ва ғ. дар зарбулмасалҳо бештар дучор мешавад. Мисол: «Мисли мош як тараф лӯл мехӯрад», «Мисли гули арзақ ба ҳар дару бом мерӯяд», «Мисли сутаи хофиз (чӯби нобино), ки ба ҳар ҷо хӯрад», «Чу анқоро баланд аст ошӯна, Қаноат кун, ба тухми мурғи хона», «Чу куфр аз Каъба бархезад, кучо монад мусулмонӣ» ва ғ. [ниг.: Шаҳронӣ 1998]

Тибқи мушоҳидаҳо дар зарбулмасалҳо бештар ташбеҳи пӯшида ба назар мерасад, ки ин навъ ташбеҳ бидуни кумаки адоти ташбеҳ гуфта мешавад. Албатта, ин навъ ташбеҳ анвои мухталиф дошта, бояд ба таври чудоғона таҳқиқ шавад, ки мо вориди ҷузъиёти бештар нахоҳем шуд.

3.2.3. Истиора

Яке аз санъатҳои бадеӣ буда, ба маъноӣ маҷозӣ омадани калима аст. Ба ташбеҳ монанд аст, вале дар истиора калимаи ташбеҳшаванда зикр намешавад. Истиора аз ташбеҳи пӯшида ҳосил мешавад [ниг.: Муслех 1394; Кадканӣ 1366;

Шафеии Кадканӣ дар китоби худ «Сувари хаёл дар шеърӣ форсӣ» дар бораи истиора изҳори назар намуда, пайдоиши масалро як навъ истиораи мураккаб мешуморад: «Ҳар истиораи тамсилӣ ё мураккаб, ки шуҳрат пайдо кунад, ба гунаи масал дармеояд» [Кадканӣ 1366, с. 117]. Аммо бо диққат назар намоем, на ҳар истиора тамсил ва ё зарбулмасал шуда метавонад. Ин гуна назарҳо дар оянда бо мисолҳо бояд мавриди таҳқиқ қарор гиранд.

Тавре ки ишора шуд, истиора аз ташбеҳ ба вучуд меояд. Дар зарбулмасалҳо истиора зиёд ба қор рафтааст. Аз тариқи истиора дар зарбулмасалҳо воқеаҳои замони пеш, ҳислатҳои табақаи зулмкунанда мазаммат шудааст. Образҳои ҳайвоноту ҳашарот ба мисли гов, паланг, рӯбоҳ, хар, маймун, ғӯсола, гурба, зоғ, гунчишк, пашша, кайк ва ғайра дар зарбулмасалҳо ба ҳайси истиора мавриди истифода қарор гирифтаанд. Дар зарбулмасалҳои зерин, ки И.Шаҳронӣ чанд варианти онҳоро сабт намудааст, гунчишк, будана, каргас, кабк ба ҳайси истиора ба қор рафтааст: «Арзан ба нӯли гунчишк, чӯба хӯрда будана», «Арзанро будана мехӯрад, бадном каргас», «Арзанро кабк мехӯраду латро будана» [Шаҳронӣ 1998, с. 42].

Дар баъзе зарбулмасалҳо «хар, сағ, гов, ғӯсола, шутур» ба ҳайси истиора омада, маъниҳои гуногун, яъне ҳислату хулқу атвори одамонро,

ифода намудааст: «Хар ба задан асп намешавад», «Саги зард бародари шағол», «Гов омаду гӯсола чунбид», «Шутур дар хоб бинад пумбадона» [ниг.: Шахронӣ 1998; Барзинмехр 1379].

Зарбулмасалҳое ҳастанд, ки на танҳо калимаҳои чудоғона ба ҳайси истиора омадаанд, балки ибораҳо ва ҷумлаҳо низ ҳамчун истиора ба кор рафтаанд. Мисол: «Кӯза ҳар рӯз намешикана, як рӯз мешикана» (ё «Кӯза як бор мешиканад») [Раҳмон 1984, с.179; Шахронӣ 1998, с. 252]. Ин зарбулмасал ба таври комил ба ҳайси истиора ба кор рафтааст.

3.2.4. Киноя

Маънои киноя ё киноят бар зид ё хилоф гап задан аст. Яъне, мақсади гӯянда акси гуфтаи ўст. Агар гӯянда дар бораи хубӣ суҳбат мекарда бошад, дар сухани вай мафҳуми бадиро дорад ё баръакс, дар бораи бадӣ ишора намуда бошад, ҳадафи ў киноятomez хубӣ мебошад. Киноя яке аз маъмултарин санъати бадеӣ дар сухани шифоҳии мардум аст. Масалан, зарбулмасали «Дами табара намад гирифта» [Шахронӣ 1998, с. 168], ба таври киноя ба маънии он омадааст, ки чилави кори мушкилро ба тавассути сармоя ё тухфа ё сухани ширин метавон гирифт. Зарбулмасали машҳуре аст: «Ҳамон ошу ҳамон коса» [Обидов 2011, с. 85]. Ин матн кинояе аст аз амале, ки якранг аст ё бо гузашти замон дигар нашудани шахс.

3.2.5. Мувозина

Мувозина, ки дар доираи саноеи лафзӣ ҳамвазн гуфта мешавад, дар луғат ба маънои муқоиса, санчиш ва эҷоди тавозун дар ду тарафи як чиз ва дар истилоҳи бадеъ, навъе аз сачъи мутавозин буда, ба калимот дар ду тарафи ду мисраъ гуфта мешавад, ё кулли калимаҳо қаринаи ду тараф ва ё аксарияташон бо ҳам ҳамвазн бошанд, монанди:

Туй махчур ман ранчури ишқам,

Туй ранчур ман мансури ишқам (Дивони каёнӣ ..., 78)

Дар ин байт калимаҳои «туй» бо «туй», «махчур» бо «ранчур», «ман» бо «ман», «ранчур» бо «мансур» ва калимаи «ишқам» бо «ишқам» ҳамвазнанд ва ҳатто чобачоии ин ду мисраъ ҳам наметавонад вазнашонро аз байн бибарад. Ё ин мисол:

Назар дорӣ ба мо чонона ё на?

Гузар кардӣ ту дар майхона ё на? [Аҳмаднажод 1382, 113]

Дар ин ҷо ҳам калимаҳои «назар» бо «гузар», «дорӣ» бо «кардӣ», «ба» бо «ту», «мо» бо «дар», «чонона» бо «майхона» ва «ё на» бо «ё на» ҳамвазн дида мешавад ва ба ҳамин гуна мисолҳои бисёре низ дар миёни маҷмуаҳои зарбулмасалҳои манзум ва мансур ба мушоҳида мерасад. Мавозина яке аз санъатҳои серистифода ва бо қорбурди баланд аст, ки дар зарбулмасалҳои манзум ва мансури форсӣ зиёд дида мешаванд, ин санъат дар расоӣ ва равонӣ муфид ва арзанда аст. Ин гуна санъатҳои илми бадеъ боиси афзоиши арзиш ва устувори фарҳанги мардум дар кишвар мегарданд. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки ин санъат дар танаввуъ низ муфид аст.

3.2.6. Тачнис

Тачнис, ки ҳамчун буданро ифода мекунад, аз санъатҳои лафзӣ ба шумор меояд ва ба ду калимаи шабех бо ҳам гуфта мешавад, ки дар талаффуз ва нигориш як, аммо дар маънӣ мухталиф бошад. Ин санъат ва шакли мухталифи он, дар зарбулмасалҳои манзум ва мансур зиёд дида мешавад. Ин ҷо танҳо ба ду навъи он (таҷниси том ва таҷниси зоида) ишора менамоем.

Таҷниси том. Ин таҷнис муташаккил аз ду калима аз назари ҳарф ва ҳаракот комилан яксон мебошад, аммо аз назари маънӣ ва мафҳум тафовут дорад. Чунончи:

Кори поконро киёс аз худ магир,

Гарчи бошад дар навиштан шер шир.

Дар мисраи дуом, миёни ду калимаи «шир» ва «шир» таҷниси том вучуд дорад ва яке ба маънои шери даранда аст ва дигаре ба маънои шири нӯшиданӣ мебошад.

Таҷниси зойд. Ин таҷнисе аст, ки дар он яке аз ду калима як ё чанд харф бештар аз калимаи дигар дорад. Ҳарфи зойд гоҳе дар охири калима мебошад. Чунончи:

Биё, ки касри амал сахт сустбунёд аст,

Биёр бода, ки бунёди умр барбод аст.

Миёни калимаҳои «биё» ва «биёр», «бода» ва «бод» таҷниси зойд аст [Аҳмаднажод 1382, 117].

Санъати таҷнис аз ҷумлаи санъати бадеӣ аст, ки илова бар зебоофаринӣ ва ороиши ҷумлаҳо дар равонсозӣ ва осонсозии зарбулмасалҳо кӯмак мекунад.

3.2.7. Таносуб

Таносуб яке аз санъатҳои маънавист, ки ду ва ё чанд калимаи бо ҳам мувофиқ ва калимаҳои ба ҳам алоқаманд, дар як мисраъ ва ё як байт мебошад. Риояти таносуб ва корбурди санъати мурутунназир, ки аз назари шуаро ва адибон аҳаммияти фаровон дар ороиши сухан дорад, бештар дар зарбулмасалҳои назмӣ дида мешавад ва дар зарбулмасалҳои насрӣ низ камтар мебошад:

Дар хурдӣ пастӣ, дар ҷавони мастӣ,

Дар пирӣ сустӣ, Худоро кай парастӣ?

Вожаҳои «хурдиву пастӣ» ва «ҷавонию мастӣ» аз як сӯ ва «пирию сустӣ» аз сӯи дигар бо ҳам таносуб доранд [Аҳмаднажод 1382, 132 ва Шаҳронӣ 1382, 92].

Таносуб ҳам яке аз санъатҳои илми бадеӣ аст, ки дар зебоиофаринӣ ва маъниофаринии зарбулмасалҳои даризабонон серистифода буда, ба арзиши он арзиш илова менамояд. Ҳамин вижагиҳо аст, ки зарбулмасалҳо алоқамандони зиёд дар байни мардум ва табақаҳои ҷомеа дорад.

3.2.8.Талмех

Талмех ишора ба достон ё қисса ё оят ва ҳадис аст, ки дар зарбулмасалҳо баъд аз ташбеҳ бештарин қорбурдро дорад. Талмех аз ҷумлаи саноеи бадеӣ аст, дар зарбулмасалҳои манзум ва мансур истифодаи фаровон дорад ва аз назари динӣ низ бо ишораи оёт ва ҳадис ҳамчунон достон ва қисса мепардозад.

Масалан, дар адабиёти навишторӣ чунин омадааст:

Юсуфи гумгашта боз ояд ба Канъон, ғам махӯр,

Кулбаи эҳзон шавад рӯзе гулистон, ғам махӯр.

Ин ишора ба достони маъруфи ҳазрати Юсуф ва ҳазрати Яъқуб менамояд.

Бар мочарои Хусраву Ширин калам кашад,

Шӯриё, ки дар миёни ман асту миёни дӯст.

[Аҳмаднаҷод 1382, 135]

Ин байтҳо дар миёни мардум то дараҷае маъмуланд, ки хонанда фикр мекунад, ки онҳо моли халқанд.

Мисоли дигар:

На ҳар кӣ чехра барафрӯхт, дилбарӣ донад,

На ҳар кӣ оина созад, Сикандарӣ донад.

Ин байт ҳам зарбулмасали машҳур буда, марбут ба оинасозии Искандар аст.

3.2.9. Муболиға

Албатта, дар мавриди иғрок, муболиға ва ғулув аз гузаштаҳои дур дар миёни донишмандон тафовути назар вучуд дорад, яъне ин ки ҳар кадомро ба таври чудоғона таъриф надодаанд, вале ба ҳар яки он ҷойгоҳи хос додаанд. Аммо теъдоди зиёди донишмандон бар ин назаранд, ки ҳар сеи ин вожаҳо як қорбурди иғрокро доранд, ки иғрок ҳамон зиёдаравӣ дар баёни ҳолати васфӣ аст. Ҳолатро аз он чи ки аст ё бузург нишон дода шавад ва ё ин ки кӯчак баён гардад ва пазируфтани он аз назари ақл, амал ва одат душвор бошад.

Зи суми сутурон дар он паҳндашт,

Замин шуд шашу осмон гашт ҳашт.

Мақсади зарбулмасал ин аст, ки аз шиддати кӯфтани суми аспон ва зиёд будани саворон, як табақа аз ҳафт табақаи замин ба сурати гард ба осмон рафт ва дар натиҷа, замин шаш табақа шуд ва осмон ҳашт табақа гардид.

Шавад кӯҳи оҳан чу дарёи об,

Агар бишнавад номи Афросиёб [Аҳмаднаҷод 1382, 136].

Иғрок дар ашъори форсӣ нисбат ба ашъори араб бештар ба қор рафтааст. Агар дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ нигоҳ кунем, дида мешавад, ки аз санъати иғрок бештар истифода бурда шудааст, албатта, дар зарбулмасал мутафовит аст, ба хусус дар зарбулмасалҳои насрӣ.

3.2.10. Муламмаъ

Ин санъат ҳамчунин дар зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон зиёд ба мушоҳида мерасад. Албатта, муламмаъ дар зарбулмасалҳои манзум бештар истифода мешавад. Қобили ёдоварӣ аст, ки ин санъатро илова бар форсизабонон аъроб ҳамчунон бо лаҳҷаҳои гуногун мавриди истифода қарор медиханд:

Ало ё айюҳассокӣ, адир каъсан ва новилҳо,
Ки ишқ осон намуд аввал, вале афтод мушкилҳо.

[Аҳмаднажд 1382, 131]

Зарбулмасалҳои зерин ҳамчун намунаи аслии санъати мазкур дар зарбулмасалҳои даризабони Афғонистон мавриди таваҷҷуҳанд: “Ало билло, дар гардани мулло”, “Ал - маънӣ - фил батни шоир”, “Ал – интизору ашаду миналқатл” ва ғайра.

Чунончи маълум аст, адабиёти Хуросон баъд аз қарнҳои 2 ва 3-и ҳиҷрии шамсӣ бо омадани дини ислом аз забони арабӣ бештар мутаассир шуда, дар ин замина дар ашъори адибон ҷумлаҳои арабӣ зиёд дида мешавад. Муламмаъ низ аз ҷумлаи санъате аст, ки боиси танаввуъи зарбулмасал гардидааст.

3.2.11.Иҳом

Иҳом дар илми бадеъ он аст, ки гӯянда хангоми қор бурдани як калима, ду маънии наздик ва дури он калимаро дар назар мегирад, ки мақсуди ӯ маънии дури он калима бошад. Чунончи:

Ба бӯйи нофае, қ-охир сабо з-он турра бикшоёд,
Зи тоби чаъди мушкинаш чӣ хун афтод дар дилҳо.

[Аҳмаднажд 1382, 133].

Дар зарбулмасалҳои насрӣ ҳамчунон иҳом ба гунаи фаровон дида мешавад. Монанди: “Духтари хона гул аст, зани хона пул аст”. Дар ин зарбулмасал (гул) ба маънии буттаҳои тасвирдор, хушранг, атрдор аст, аммо маънии дигари он барои зебоии духтарон низ истифода бурда мешавад. Пул ҳам ду маънӣ дорад: 1-ваҷҳ, ройи кишвар (пайса, эътибор, сум) ва маънии дигари он гузаргоҳ ё кӯпрӯк мебошад. Мақсад дар зарбулмасали мазкур аз зебоӣ ва ҳусну ҷамоли духтар аст ва дар баҳши дуҷум матлаб васлқунанда аст.

Масали дигар: “Дах дарвеш дар гилеме бихуспанд, ду подшоҳ дар икклиме нағунчанд”. 1. Дар ин зарбулмасал мебинем, ки маънои гилем фарш аст ва дар ин ҷо маънои андозаи ҷойро мақсад дорад. 2. Маънои икклим обу хаво мебошад, дар ин ҷо мақсад аз зарбулмасал ҷуғрофиё (минтақа) аст, яъне ду подшоҳ дар як минтақа наметавонанд бошанд.

Мисоли дигар: “Рост гуфтан талх аст”. Дар ин зарбулмасал талх ду маънӣ дорад: 1. Таъми тунду тезро маъно медиҳад, аммо мафҳуми дигари он эҳсоси норухатӣ, ғам, андух мебошад [Шаҳронӣ 1382, 92].

Ҳамон тавре ки санъати ихом ба дигар соҳаҳои адабиёт мавриди истифода қарор мегирад, дар фолклор низ аз он истифодаи зиёд бурда мешавад, бавижа, дар жанри зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон. Санъати мазкур ба шеваи ва расоии ашъор ва андешаҳо кумак карда, пояи илмии зарбулмасалро таҳким ва устувор намуда, дилчаспии бештарро ёр мешавад.

3.2.12.Тазод

Тазод ба маънии зид омадани калимаҳо аст, ба монанди рости дурӯғ, хубу хароб, зиёду кам, обу оташ, донову нодон, золиму мазлум, сахиву бахил, девонаву хушёр, шабу рӯз ва ғайра.

Барои мисол:

Сахиён зи амволу бар хӯранд,

Бахилон ғаму симу зар хӯранд.

Дар ин зарбулмасал калимаи «сахӣ» ва «бахил» дар тазод қарор гирифтааст. Мисли дигар: Чизе ки дӯст мегӯяд, душман намегӯяд. Дар ин зарбулмасал дида мешавад, ки калимаи «дӯст»-у «душман» мутазод омадааст [Шаҳронӣ 1382, 48]

Ё дар масали дигар: “Бо кухнаи худ бисоз, ки нави дигарон гарон аст”. Дар зарбулмасали зикршуда калимаҳои «кухна» ва «нав» муттазод омадааст.

Мисоли дигар: Пизишк бояд солхӯрда ва козӣ бояд чавон бошад. Дар ин чо калимаҳои «солхӯрда» ва «чавон» муттазод мебошанд. Поёни шаби сияҳ (торик) сапед (равшан) аст. Дар ин зарбулмасал калимаҳои «сафед»-у «сиёҳ» (торику равшан) муттазод мебошад [Асади Сайфуллоҳ 1392, ...].

Санъати тазод дар зарбулмасалҳо зиёд корбурд мегардад ва шукуфоии зеҳно меафзояд. Санъати мазкур барои хуб фаҳмондани матлаб барои атфол ва навҷавонон дар китобҳои дарсии мактаб ва омӯзишгоҳҳои Афғонистон ба таври фаровон оварда шудааст.

3.2.13.Илтифот

Ба маънии таваччуҳи гӯянда дар хангоми сухбат ба шунаванда аст, ё баръакси он. Ин санъати бадеӣ дар зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон зиёд қобили истифода мебошад, монанди ин зарбулмасал:

Дар оина дубора намоён шуд,
Бо абри гесувонаш дар бод.

Дар ин чо иборай «бо абри гесувонаш дар бод» илтифот мебошад, яъне таваччуҳ ба шунаванда шудааст. Ё дар мисоли дигар:

“Чунон бо мардумон хӯ кун, ки баъд аз мурданат, урфӣ,
Мусалмонат ба замзам шӯяду ҳинду бисӯзонад”.

Дар ин зарбулмасали маъруф калимаҳои «мусалмон» -у «ҳинду» илтифот мебошанд.

Ё дар ин масал: “Боғу бустон лоики дӯстон”, калимаҳои «лоики дӯстон» илтифот ҳастанд. [Аҳмаднажод 1382, 137 ва Асади Сайфуллоҳ 1392, 123].

Мисолҳои дигар “Дар туро мегӯм, девор ту бишнава”, “Зӯраш ба хар намерасад, ба полонаш мезанад” ё ки “Ба ҳоли он кас бибояд гирифт, ки дахлаш бувад нуздаҳу харчаш бист”. Дар ин зарбулмасалҳо мухотаб ғайриҳозирро қарор медиҳанд, вале ба ҳозир таъкид мекунанд.

3.2.14. Ирсол - ул - масал

Ирсол – ул - масал ба маънии он аст, ки зарбулмасали маъруфро, ки масали сойрипайдо кунад. Ин санъат дар зарбулмасалҳои даризабони Афғонистон корбурди зиёд дорад. Масалан:

Он дам, ки дил ба ишқ диҳӣ, хуш даме бувад

Дар кори хайр хочати ҳеч истиҳола нест.

Дар зарбулмасали мазкур банди дуҷум масали сойра аст.

Мисоли дигар: “Бо моҳ нишинӣ, моҳ шавӣ, бо дег нишинӣ, сиёҳ шавӣ”. Дар масали ғавқ «бо дег нишинӣ, сиёҳ шавӣ» масали сойра аст [Аҳмаднажод 1382, 138].

Санъати ирсол-ул- масали зарбулмасалҳои мардуми даризабонони Афғонистон, хусусан хангоми суҳбатҳои инфиродӣ ва гурӯҳӣ ҳамеша истифода мегардад, ки мардум аз гуфтори ин гуна зарбулмасалҳо лаззат мебаранд ва он боиси шодӣ ва хурсандии онҳо мегардад.

3.2.15. Хусни таълил

Ин ки бо мавзуи сухан таносуб дошта бошад, дар истилоҳи илми бадеъ он аст, ки гӯянда барои исботи матлабе мегӯяд, далели дилчасп ва мантиқӣ меоварад, ки мутобиқи шарҳи воқеа нест, аммо суханро зебӣ мебахшад.

Аҷаб нест, аз хок агар гул шукуфт,

Ки чандин гуландом дар хок хуфт.

Ибораҳои «рӯидани гулҳо дар хок» ва «хуфтани гуландомон» хусни таълил аст.

“Фил боми худро дида наметавонад, пашша боми дигаронро мебинад”. Дар ин ҷо калимаҳои “боми худ” ва “боми дигарон” хусни таълил мебошанд [Аҳмаднажод 1382, 137].

Корбурди ин санъат дар зарбулмасалҳо боиси дилчаспии гӯянда ва шунаванда шуда, шунаванда ё мухотабро муттавеч месозад. Ин санъат наздик ба санъати ихом буда, ба зарбулмасалҳои даризабонон зебоии маънавӣ мебахшад.

3.2.16. Лаффу нашр

Дар луғат ба маънии печидан ва густурдан мебошад, дар истилоҳи илми бадеъ он аст, ки нахуст чанд чиз ёд шавад (лаф) ва чанд чизи дигар, ки бо ҳам вобаста бошанд (нашр) гуфта мешаванд, ки ҳарду якҷо шуда лаффу нашрро ташкил медиҳанд. Масалан:

Ба рӯзи набард он яли арҷманд,

Ба теғу ба ханчар, ба гурзу каманд.

Буриду дариду шикасту баст,

Ялонро сару синаву пову даст [Аҳмаднажод 1382, 139].

Аз масали боло маълум мешавад, ки калимаҳои «набард», «ял» ва «арҷманд» лаф буда, калимаҳои «теғ», «ханчар», «гурз» ва «каманд» нашранд. Дар байти дуҷум калимаҳои «бурид», «дарид», «шикаст» ва «баст» лаф буда, калимаҳои «ялон», «сар», «сина», «по» ва «даст» нашр мебошад.

Ин санъат дар зарбулмасалҳо зиёд дида мешавад ва корбурди бештар дошта, барои танаввуъ ва дилчаспии зиёди мардум истифода мешавад. Ин дилчаспӣ ва гувориш боиси густариш ва интишори бештар қарор гирифта, сабаби пойдории фарҳанг дар ҷомеа мегардад.

3.2.17. Мувозӣ

Мувозӣ як навъ муқоисае аст, ки онро параллелизм низ меноманд. Яъне, дар матн фикр ба таври қиёс ё муқобила баён мегардад. Дар зарбулмасалҳо ин навъ муқоиса зиёд дида мешавад. Мувозӣ то ҳақде

ташбехро ба ёд меорад. Аммо шакли ин навъ зарбулмасалҳо ба ду бахш чудо мешаванд. Агар ба ин навъ матнҳо бодикқат таваччуҳ намоем, мушоҳида мегардад, ки як қисмати он бевосита ба фаъолияти рӯзгори инсон марбут аст. Онҳо воқеа ва ҳодисаҳоеро, ки бевосита ба ҳаёт алоқаманд мебошанд, дар бар мегиранд. Қисмати дигари он аз ҳаводис, воқеот ба таври кулӣ аз муҳити табиӣ гирифта шуда, қисмати аввалро тақвият мебахшанд. Ҳар ду қисмати ин навъ зарбулмасалҳо як навъ мувозӣ (параллел) мебошанд, ки яке дигареро комил сохта, ҳангоми нутқи инсон ба шунаванда таъсир мерасонанд. Мисол, зарбулмасали машҳуреро меорем, ки он на танҳо дар Афғонистон, балки дар байни форсизабонони Тоҷикистону Эрон низ машҳур аст ва дар он мувозеъ дида мешавад:

Абр агар аз қибла хезад, саҳт борон мешавад,

Шоҳ агар одил набошад, мулк вайрон мешавад.

Ин байт, ки ҳамчун зарбулмасал хеле машҳур аст ва онро дар ҳар гӯшаву канори кишварҳои форсизабон медонанд, марбути шоири хиротӣ Аҳмади Қомӣ (тақрибан 1049 – 1141) аст. Тибқи мушоҳидаи мардум дар воқеъ, «Абр агар аз қибла хезад, саҳт борон мешавад». Ин матн дар шаклҳои зерин низ ба назар мерасад: «Бод агар аз қибла хезад, чангу тӯфон мешавад, Шоҳ агар одил набошад, мулк вайрон мешавад». Табиӣ аст, ки Аҳмади Қомӣ мушоҳидаи мардумро дар қолаби назм овардааст ва баъдан байти ӯ дар шакли хушнавотар вирди забони мардум гардида, то имрӯз роиҷ шудааст.

Тибқи санъати мувозӣ (параллел) мисраи аввали ин зарбулмасал аз табиат гирифта шудааст, ки як навъ мушоҳидаи мардум мебошад. Мисраи дуюм ба шоҳи ноодиле ишора намудааст, ки агар дуруст амал накунад, оқибат мулкро вайрон месозад.

Дар зарбулмасалҳои зерин, ки дар аксари маҷмуаҳои нашршуда дида мешаванд, мувозӣ (параллел) дорои мавқеи хос аст: «Ёр дар хонаву мо гирди ҷаҳон мегардем, Об дар кӯзаву мо ташналабон мегардем», «Зани беавлод монанди дарахти бесамар аст», «Олими беамал дарахти

бесамар асту зоҳиди беғам хонаи бедар» ва ғайра [ниг.: Раҳмон 1984; Шаҳронӣ 1998; Бехрӯзиён 1379; Обидов 2011].

Боз як махсусияти бадеии зарбулмасалҳо дар он аст, ки баъзе аз онҳо фикрро ба мисли чистон дар худ пинҳон менамоянд. Яъне, асли мақсад дар матн ба таври пӯшида гуфта мешавад. Агарчи дар онҳо нишонаҳои киноя, истиора ва ташбеҳ мавҷуд аст, вале мақсад пинҳон буда, тавассути образҳои бадеӣ инъикос меёбад. Мисол: «Дави буз ба як занҷир», «Ҳамон ошу ҳамон коса», «Ҳамон деғу ҳамон кафлез» [ниг.: Шаҳронӣ 1998].

Бояд ёдовар шуд, ки дар зарбулмасалҳо санъатҳои бадеии дигар, ба монанди талмех, ташхис, муболиға, такрор, тазод ва ғайра дида мешаванд, ки мо дар ин ҷо ба ҷузъиёти бештари он напардохтем. Чунки инъикоси санъатҳои бадеӣ дар зарбулмасалҳоро метавон дар як рисолаи ҷудогона мавриди таҳқиқ қарор дод.

Ҳамин тавр, дар аксари зарбулмасалҳо ҳам ба воситаи санъатҳои бадеӣ ва ҳам бидуни он як навъ ҳадафи пандомез ниҳон аст, ки нозуқиҳои махсуси худро дорад. Агар дар оянда санъатҳои бадеии зарбулмасалҳо, ки аз тарафи мардум хеле моҳирона ба қор рафтааст, алоҳида таҳқиқ шаванд, он гоҳ аз ин тариқ ҷихати фалсафӣ, моҳияти тарбиявӣ, таъсири раванӣ ва зебоиҳои онҳо бештар дар пеши назар ҷилвагар мешаванд.

3.3. Зарбулмасалҳо дар контекст

Маъмулан, ҳамаи зарбулмасалҳо дар ҷараёни нутқи инсон гуфта мешаванд. Гӯяндаи матн дар ин ҷо он маврид тибқи ҳамон воқеа ва ҳодисаи зиндагӣ зарбулмасали ба ҳамон лаҳза муносибро ба қор мебарад. Ба ин далел, барои дарки комили ҳар матни сода ва ё мураккаб дар қадом муҳит ӯ контекст ба қор бурдани онро доништан муҳим аст. Дар маҷмуае, ки аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ, ба мисли И.Шаҳронӣ, А.Барзинмехр мураттаб гардидаанд, зарбулмасал дар

контекст нашр нашудааст. Баъзе муҳаққикон, аз ҷумла М.Ховарӣ матни зарбулмасалро оварда, мафҳуми онро шарҳ додааст ва ҳамчунин, аз ашъори шоирон мисолҳо овардааст, ки онҳо матнро ба чӣ тарзе ба кор бурдаанд.

Аммо муҳаққикони тоҷикистонӣ, ки бо гирдоварии зарбулмасалҳои даризабонон машғул шудаанд, бархе аз матнҳоро дар контекст сабт кардаанд. Аз ҷумла, С.Норматов матнро айнан бо лаҳча сабт намуда, шарҳи онро аз худи гӯяндаи матн сабт намудааст. Мисол: «Ака ба тика намерасад, лукма ба бача» (хангоми ки каси биход ба нафари дигарӣ чангу даъво кунад, барои исботи қуввати худ онро ба кор мебарад ва (х)ам вақте ба кор мебарад, ки чинси камро бихоҳад байни чанд нафар тақсим кунад)» [Норматов 1974, с.141]. Ё матни зерин: «Ами замин мифома, ке сариш оташ месуза» (Да ваҳти, ки каси дар ғам мубтало боша ва шахси дигарӣ ғаме ўро эҳсос накуна, гуфта мешава) [Норматов 1974, с.141]. Боз мисоли дигар: «Аз ош када, коса гармас» (Фарзан, ду кас мебоша. Якиш изофатар боша ихтиёҷиш, каси дигеш кам ихтиёҷ дора, аммо азу када изофатар кушиш мекуна, пасон ҳамира мегуян бариш) [Норматов 1974, с.142]. Боз намунаи дигар: «Гиреҳи даста ба дандон боз маку» (Як мушкила ба ибтидо ҳал кун, боз ки тол (кашол) хурд, саҳт меша)» [Норматов 1974, с.143].

Дар ин ҷо ба як нуқтаи махсус бояд ишора намуд, ки С.Норматов аксари матнҳои гирдовардаи худро бевосита дар раванди истифодаи зарбулмасал (текстро дар контекст) гирд овардааст. Тавре ки дар боло чанд мисол овардем, аз ҳар гӯяндаи матн тавзеҳи онро низ сабт намудааст, ки ин амали ў барои дақиқ донишдони мавқеи зарбулмасал дар байни мардум муҳим аст. С.Норматов дар маҷмуаи худ аз 140 матн 16 адади онро дар контексти ҳикояту ривоятҳо ва боқимондари бо ташреҳи гӯяндагон овардааст [Норматов 1974, с.130-148]. Дигар ин ки агар зарбулмасал ҳикояте ё ривояте дошта бошад, онро низ бо лаҳча сабт кардааст. Дар воқеъ, эшон тибқи равиши илми фолклоршиносӣ амал намудааст.

Муҳаққиқ Д.Обидов низ дар охири маҷмуаи худ 92 матнро дар бозгӯи шоирон, 24 зарбулмасалро дар контекст овардааст [ниг.: Обидов 2011, с.93-128].

Р.Раҳмон (Раҳмонӣ) матнҳои зиёдеро дар контекст ба воситаи забти савт забт намудааст. Ҳатто эшон дар пешгуфтори маҷмуаи «Сухани бузургон чашми ақл аст: зарбулмасалҳо» (1984), таҳти унвони «Илм чароғи ақл аст» пешгуфторе навишта, ҳикоят, ривоят ва афсона доштани зарбулмасалҳоро бо мисолҳо нишон додааст [Раҳмон 1364, с. 1-8]. Зимнан бояд ёдовар шуд, ки дар маҷмуаи дигари худ «Афсонаҳои дарӣ» дар афсонаи «Фолбини базӯракӣ» чӣ гуна ба қор рафтани зарбулмасали «Малаҳак як бор частӣ, ду бор частӣ, охир ба дастӣ»-ро нишон додааст, ки аз назари мо қолиб аст [ниг.: Раҳмон 1364а, с. 230-239; Раҳмонӣ 1377, с. 486-498].

Барои он ки моҳияти дар контекст сабт намудани зарбулмасалро хубтар дарк намоем, як сабти Р.Раҳмонро, ки ба воситаи забти савт (магнитофон) забт гардидааст, ба таври мухтасар меорем. Зарбулмасали «Дастатро ба дарёи Атак шустӣ, очор болои сарат надидӣ?»-ро Р.Раҳмон соли 1983 дар бозор шунида, сабт менамояд. Баъдтар шакли дигари ин матнро мешунавад: «Шумо мисли ҳамон муллоӣ, ки дасташро ба дарёи Атак шуста, очор болои сараш намебинад, ҳастед». Тавре ки эшон дар соли 1993 дар маҷаллаи «Мардумгӣ» навиштааст: «Пас аз чанд муддат аз шахсе бо номи Муҳаммад Осифи Санъатқор, бори сеvvум ин зарбулмасалро шунидем ва аз ӯ шарҳи онро мепурсем. Муҳаммад Осиф бо завқ дар ҷавоб мегӯяд, ки ин як ҳикоят дорад ва он ҳикоятро нақл мекунад. Мо он ҳикоятро дар магнитофон забт намудем, ки дар поён айнан меорем» [Раҳмонӣ 1993, с.96]. Пас аз тавзеҳ, эшон ин матнро, ки дар қадом муҳит, дар қадом ҳолат мавриди истифода қарор гирифтааст, меорад.

Зарбулмасал дар асл нисбат ба шахси донотарош гуфта шудааст. Вале чаро «даст», «мулло», «дарёи Атак», «очор», «пушти сар» дар ин

матн ба кор рафтааст? Ин навъ матнҳоро бидуни контекст фаҳмидан мушкил аст, мо он ҳикоятро ба таври мухтасар меорем:

«Як нафар буд. Пире, ки муридои зиёд дошт. Аслан мардума фиреб меод, ки «ман пир ҳастам, мушкилатона рафъа мекунам, охиратона хуб мекунам». Дар ҳоле, ки ин як одами ишкамбу ва тазохуркор буд. Яке аз рӯзҳои сарди замистон и(н) рафт дар ҷойҳо ҳило-ҳило гашту дар соқихонаҳо рафту чилам кашид, ки дар собиқ чилам, чарсу и(н) чизо буд. Баъд у ба хотири пур кардани шиками худ, омад тарафи шаҳр. Тарафи шаҳр, ки расид шом шуд, хуфтан шуд. Шаб бисёр новахт буд... Да наздикии амӣ роҳ кӯчае пайдо кард, дарвозаи азира зад. Фомида буд, ки да и(н) хона касе мешина, ӯро фиреб дода метонум. Дарвоза во шуду мардак фавран пира диду салому эҳтирому дастойи азира бӯсиданӣ шуду гуфт: «Да ин ваҳти шав читур шумо да ин дони (дахани) кӯчаи мо...». Гуфт: «Ин гапора фаромӯш кун ма омадум, ки тура баъзе гуноҳота дуо кунум, ки баҳшида шаваду пулдор шавию тамоми мушкилотата рафъа кунум». Ин одам гуфт: «Бифармоен, бисёр хушҳол ҳастум, ки туворӣ (мисли ту) одамеро Худо бари ма(н) фиристод, ки ҳоли аз ту пазиройӣ мекунам»... У одам бисёр ғариб буд... Фавран дар кавшкан истода ба аёли худ гуфт: «Барой, ки пирум омада, ту биру як ҷойи дигар кати авлодот, пирум қор (қаҳр) наша.... Зани бечора дид, ки ҷӣ бигӯя ба и(н) шӯйи нодони худ...

Хуб, пир, ки дар сандалӣ шишт, як камеворӣ хастагеш рафъ шуд. Барои муреди худ гуфт: «Ҷӣ дорӣ хӯрданӣ, у мардака!» Пир, ки бисёр гурусна шуда буд, ба хотири азӣ, ки гашта буду ба истило чарс кашида буду фикр мекард, ки як чизи фареймон боша, ки ман бухурум, гуфт: «Як шӯлайи хуб бари ма ага боша»... Амӣ мардак фавран зани бечорайи ҳуда гуфт: «Фавран пухта ку и(н) пири ма қор меша...».

Нон (хӯрок) пухта шуд. Дар ройи (роҳи) зина баройи пир гуфт: «Пир сойиб, бе заҳмат дами кавшкан баройен, дастойтона бишӯйед». Пир дид, ки валло да и сармо «ҳоло ага ма бароюм, дистойи ҳуда бишӯюм як таклиф аст, хунук аст» ба худ фикр мекард. Гуфт: «Бачем, ма

ху пир (х)астум, каромат дорум. Каромат итур як корест, ки ман хаминча, ки да хонии худит будум дистойим рафт аз бадани ман ба дайройи Атак, да(р) Покистон, дистойим шуста шуд, омад. Дистойма олий (ҳоло) ма(н) дар рӯйи сандалӣ, катӣ дасмоли худ хушк кадум, ҳеч хочати шуштан нест, дига»...

Синара сари сандалӣ монду пир сойиб, як болиштам ба зери пойи худ монд, каме баландтар шава, сари амӣ ғурии шула хуб устувор боша. Он қадаре хӯрд, ки хаста шуд аз хӯрдан, магар хирси азира ичоза надод, ки бас куна, иту бо худ фикр кард, ки «Валло, ага шава, ки амӣ шулара олий (ҳоло) ага(р) бигирум бубарум... бия ира як тартибе бихӯрум... Садо кард ба муриди худ: «У бача, як хурдани дигайе мисли амӣ қурма ё очор, як чизе нест дамича». Мардака гуфт: «Бубахшед, мо очор доштем, амӣ зани ма нодон аст...». Фавран гуфт: «Аму очора бияр! Кати шула бихӯран». Да кавшкан баромад, дид, ки нест касе.

И гапи ази пира, шунид хонуми азӣ, қораш омад, гуфт: «Бубӣ пештар, ки гуфтем дисти худа бишуя, ин аз сардӣ тарсид, худа ба танбалӣ зад, магар баҳона сохт, ки дастама да дарӣойи Атак шуштем. И агар пири дуруст аст, очор худаму хона, дамуболо, да сари раф мондем, хамин гапам мефомид»...

Ху омад ами зани худа як, ду, се лагат зад, кутак зад, гуфт: «Магар намефаҳмӣ, ки амӣ шула кати чӣ хӯрда шава? Очора чаро аз вахт барам надодӣ?! Зани бечора, ки бисёр ба таклиф шуда буд, атфолояш катиш бисёр хунук хӯрда буд, хаста шуда буд, гуфт, ки: «Лаънат ба пират! Пират пири дурӯғист, ту мардака чоҳил астӣ, аҳмақ астӣ, ки бозӣ хӯрдӣ, фиреб хӯрдӣ, у агар хушёр мебуд, «дасташро, ки ба дарӣои Атак шушт, очора болойи сараш мезд»... [Раҳмонӣ 1993, с. 96-100].

Бубинед, дар асоси баёни ҳикоят мафҳуми ин зарбулмасал ва асли масъала чӣ гуна ошкор шуд. Чӣ панди бузурге дар матн вучуд дорад, ки онро фақат хангоми нақли комили ҳикоят метавон дарк кард.

Ба ҳамин тариқ, дар контекст овардани зарбулмасал аз чанд ҷиҳат арзишманд аст: 1) Асли ҳадафи зарбулмасал ошкор мегардад. 2) Ҷиғуна таъсир намудани зарбулмасал ба шунаванда маълум мешавад. 3) Он ҳикоят, ривоят ё афсонае, ки боиси пайдо шудани зарбулмасал шудааст, низ чун матни мустақили адабиёти шифоӣ ба қор меравад.

Дар ҳамин ҷо, ба як нуқтаи дигар ишора карданро мувофиқ медонем. Ин нуқта он аст, ки агар муҳаққиқони Афғонистон И.Шаҳронӣ ва А.Барзинмеҳр матнҳоро бо ин равиш ва бо сабти номи ғӯянда, маҳал, лаҳҷа, муҳити иҷро сабт менамуданд, он мувоҳисае, ки дар байни ин ду муҳаққиқ рух дод ва ҳар ду бо нияти неқ қор кардаанд, ба вуҷуд намеомад. Дигар ин ки Турхон, ки худ аз илми зарбулмасалшиносӣ огоҳ нест, бо тавҳину таҳқир вориди мувоҳиса намегардид.

Хулоса, масъалаи матнро дар муҳит, ба истилоҳи фолклоршиносӣ бигӯем, текстро дар контекст омӯхтан яке аз проблемаҳои муҳимми шинохти зарбулмасалҳо аст, ки инро метавон дар оянда ба таври ҷудоғона мавриди баррасӣ қарор дод.

3.4. Хусусияти забонӣ ва услубии зарбулмасалҳо

Агарчи забони адабиёти шифоӣ даризабонони Афғонистон то ба ҳол таҳқиқ нашудааст, вале ба бархе масъалаҳои умдатарини он Равон Фарҳодӣ дар рисолаи илмӣ худ «Забони омиёнаи форсии Афғонистон» ва Б.Я.Островский рӯҷеъ ба баъзе нуқтаҳо дар китоби дарсиаш «Учебник языка дари» (Дастури забони дарӣ) суҳан гуфтааст [ниг.: Фарҳади 1974; Островский 1994].

Равон Фарҳодӣ яке аз аввалинҳо буд, ки ба лаҳҷаи мардуми Қобул тавачҷуҳ намуда, онро мавриди таҳқиқ қарор дод. Ҳанӯз соли 1955 эшон ба забони фаронсавӣ рисолаи илмӣ хешро таҳти унвони «Забони омиёнаи форсии Афғонистон» ба нашр расонид. Ин асар соли 1974 ба

забони русӣ низ тарҷума шуд [ниг.: Фарҳади 1974]. Ў ёдовар мешавад, ки матнҳои адабиёти шифоҳӣ асосан бо забони гуфторӣ баён мегарданд.

Дар воқеъ, таҳқиқи забони зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон барои дарки бештари хусусияти лаҳҷаҳои мухталифи манотиқи ин кишвар аҳаммияти вижаеро дорост. Яке аз махсусиятҳои зарбулмасалҳо дар он аст, ки дар раванди гуфтор, ҳамчун воситаи таъсирбахши нутқ аз ҷониби гӯянда ба шунаванда гуфта мешавад. Яъне, аксари зарбулмасалҳо ҳангоми сухан гуфтан вобаста дар ҳамон муҳит баён мегарданд.

Модоме ки чунин аст, ба забон ва услуби баёни зарбулмасалҳо таваҷҷуҳ бояд кард. Ба ин ҷиҳат, забон ва услуби зарбулмасалҳо ҳам дар матни ҷудогона ва ҳам дар рафти гуфтугӯ ва ҳам дар осори адибон вижагиҳои хоси худро дорад.

То ба имрӯз забон ва услуби матнҳои адабиёти шифоҳии мардуми даризабони Афғонистон аз ҷониби муҳаққиқон мавриди таҳқиқи ҷиддӣ қарор нагирифтааст. Дар осори адабиётшиносони афғонистонӣ низ ба ин масъала камтар таваҷҷуҳ шудааст. Зимнан, метавон ёдовар шуд, ки фақат дар китоби А.Барзинмехр «Нақде бар зарбулмасалҳои дарии Афғонистон» баъзе паҳлуҳои забон ва сабки баёни зарбулмасалҳо мавриди нақд қарор гирифтааст. Ин ҳам як асари танқидӣ буда, ба таври муфассал ба масоили забонӣ напардохтааст [ниг.: Барзинмехр 1381].

Ба далели он ки таҳқиқи забони зарбулмасалҳо муҳим аст ва бунёди аслии зарбулмасалҳост, ба таври мухтасар ба баъзе нуқтаҳои ишора менамоем, то дар оянда ба таври муфассал мавриди таҳқиқ қарор бигирад.

Агар матнҳои адабиёти шифоҳӣ ба равиши илмӣ гирдоварӣ шуда, баъдан бо ҳамон талаффузи омиёна нашр мешуд, ин кор барои таҳқиқи лаҳҷаҳои мухталифи Афғонистон низ муҳим буд. Хушбахтона, он муҳаққиқоне, ки маҷмуаҳои зарбулмасалҳоро ба нашр расонидаанд, тибқи ишораи худашон то ҳадди имкон ҳамон гуфтори омиёнаро нигоҳ доштаанд. Ба ин далел, дар баъзе маҷмуаҳо як матн ба чандин шакл

такрор шуда, аз забони шунавандагони мухталиф сабт гардидааст. Аксари матнҳои маҷмуаҳои нашршуда (ғайр аз ҳазорагӣ) маълум нест, ки ба кадом лаҳҷаи манотиқи Афғонистон гуфта шудааст.

Вожашиносӣ (Лексика). Зарбулмасалҳо низ аз вожа, ибора ва ҷумлаҳо иборат буда, ба истилоҳ сарфу нахв ё грамматикаи махсуси худро дороянд, ки аз жанрҳои дигари адабиёти шиғоҳӣ тафовут доранд. То ба ҳол мавзӯи вожашиносии (лексикаи) забони зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон, ки ҳар калима дар он ҷӣ мавқеъро дорост, мавриди ташреҳ ва тавзеҳ қарор нагирифтааст. Ба ин ҷиҳат, таҳқиқи лексикаи зарбулмасалҳо яке аз мубрамтарин масоил дар забоншиносӣ хоҳад буд.

Аз сабаби он ки калимаҳо дар зарбулмасалҳо мавқеи хос доранд, бо гузашти замон дар зарбулмасалҳо ҷойгоҳи худро пайдо намуда, суфтаву рехта мешаванд, то барои мардум фаҳмо шаванд. Ҳатто чунин аст, калимаҳо бо мурури замон ҷои худро иваз менамоянд. Агар кадом калимае дар зарбулмасале барои мардум нофаҳмо шавад, мардум ҷои онро бо калимаи дигар иваз менамоянд. Чунки зарбулмасал дар ҳар замон барои мардум бо образҳои мафҳуми бадеӣ умри бардавом дорад. Ҳамчунин, онҳо дар забони зиндаи мардум, дар лаҳҷаҳо шакли худро дигар карда, аз даҳон ба даҳон, аз насл ба насл интиқол меёбанд. Ба ин далел, дар забони зарбулмасалҳо пеш аз ҳама калимаҳои вобаста ба рӯзгори мардум, зиндагии иҷтимоии онҳо, муҳити табиӣ ва амсоли он ба кор мераванд.

Табиӣ аст, ки дар зарбулмасалҳо калимаҳои кӯхнашуда ва дар истеъмоли мардум маъмул дида мешаванд. Ин гуна калимаҳо бештар дар он зарбулмасалҳое мавҷуданд, ки аз тариқи осори хаттӣ ба мо расидаанд, ё дар кадом маҳале дар ҳофизаи мардум бозмондаанд. Масалан, дар зарбулмасали «Баробари дӯғаш поғунда» [Норматов 1974, с.137], калимаи «поғунда», ки маънои кулӯлаи пахтаро дорад, қариб аз байн рафтааст. Вале дар ин зарбулмасал, ки дар гузашта маъмул буд,

бозмондааст. Ҳоло ин калима асосан дар зехни калонсолон боқӣ мондааст.

Ба далели он ки даризабонони Афғонистон дорои лаҳҷаҳои мухталифанд, дар ҳар кадоме аз онҳо як матн дар шаклҳои мухталифи гуфтори ҳамон манотик ба назар мерасад. Ба ин далел, калимаҳо ва истилоҳоти хоси лаҳҷавӣ дар зарбулмасалҳо зиёданд. Мисол: «Ав дар зери пӯсташ давидас» (киноя аз фарбеҳӣ), «Ав сарболо мӯра, қурбоға шеър мӯхона» (ҳазорагӣ), «Агар гап ба бурут мебуд, пишак черенал буд», «Аз беқатиғӣ (бечурғотӣ) рӯғани зард ҳам қатиғ (чурғот) аст», «Арус, ки ба хона монда аз бекадифагия» (ҳиротӣ), «Аруси таърифии гӯзук берун меша» (Ҳиротӣ), «Ави дари хона гилаке (гилолуд)», «Ави зӯр сарбала мӯра» (Оби зӯр сарболо меравад, ҳазорагӣ) ва ғ. [ниг.: Норматов 1974; Раҳмон 1984; Шаҳронӣ 1998; Бехрӯзиён 1379].

Дар зарбулмасалҳо номи шахсиятҳои таърихӣ, асотирӣ, воқеӣ дида мешаванд, ки онҳо чун воситаи тасвири бадеӣ аз таҷоруби одамон ва мушохидаҳои онҳо вориди зарбулмасалҳо шудаанд: «Агар дунёра об бубарад, Хайрмуҳаммада хоб бубарад», «Аёз, қадри худро бишнос, ҳаму чамус, ҳаму дос», «Азбаски саҳт аст, чон ба Азроил намедихад», «Аз зери камони Рустам тир шуд», «Бепир марав дар харобот, харчанд ки Сикандари замонӣ», «Бо Оли Алӣ ҳар кӣ дарафтод, барафтод», «Бозори Мустафо, харидор Худо», «Бозори тахвилхона Хизр аст», «Исо ба дини худ, Мӯсо ба дини худ», «Кай расад дасти ниёзи мо ба пойи нози ту, Домани Лайлӣ баланду дасти Маҷнун норасост», «Манам Фотимаи нар, чӣ ба ман гӯӣ, чӣ ба дар», «Ба пурсон Маккаро ёфтан», «Ганҷ ба Қорун намонад, тахт ба Сулаймон» [ниг.: Шаҳронӣ 1998; Бехрӯзиён 1379; Обидов 2011].

Ин исмҳо ва исмҳои дигари зиёде ҳастанд, ки дар зарбулмасалҳои даризабонон мавқеи хос дошта, мардум онҳоро дар асоси таҷоруби рӯзгори худ вориди матн сохтаанд.

Дар зарбулмасалҳо номи ҳайвонот, сабзавот, макон ва ғайра низ зиёд ба назар мерасанд, ки инҳо ҳам дар раванди зиндагӣ ба ҳайси панди

мардум гардидаанд. Мисол: «Аввал фил пайдо куну баъдан филхона бисоз», «Асп агар оху бувад, камчӣ дар пахлу бувад», «Гӯсфанди танбал фикр мекунад, ки пӯсташ сангин аст», «Оқибат гургзода гург шавад, Гарчи бо одамӣ бузург шавад», «Хари сер бимирад, шаҳид аст», «Фил боми худро дида наметавонад, Пашшаи боми дигаронро мебинад», «Шутур бор мебаряду хор меҳӯрад», «Бодинчон арзон асту масрафаш зиёд аст», «Ин раҳ, ки меравӣ ба Туркистон аст, Тарсам нарасӣ ба Каъба эй аъробӣ», «Кӯри хонанишин аз Бағдод хабар аст», «Аз лақ-лақи сағ дарё мурдор намешавад» ва ғ. [ниг.: Раҳмон 1984; Шаҳронӣ 1998; Обидов 2011].

Мардум бо истифодаи калимаҳои ба худашон наздику ошно сухани худро таъсирбахш баён кардан мецоханд. Махз ба ҳамин далел онҳо дар зарбулмасалҳои, ки аз манотиқи мухталиф сабт шудааст, калимаҳои ба ҳамон муҳит ошноро ба кор мебаранд.

Зарбулмасалҳои хостанд, ки дар онҳо калимаҳои, ки садо ё савти чизеро ифода менамоянд, дида мешавад. Мардум бо гузашти замон ин калимаҳоро низ вориди зарбулмасал намудаанд Мисол: «Зиқ-зиқи бача охир ба гиря», «Шаф-шаф нагӯю шафтолу гӯй» [ниг.: Раҳмон 1984; Шаҳронӣ 1998].

Морфология (Сарф). Маълум аст, ки морфология истилоҳи байналмилалии забоншиносӣ буда, ҳиссаҳои нутқро мавриди таҳқиқ қарор медиҳад. Муҳаққиқони даризабон дар Афғонистон истилоҳи «сарф»-ро ба кор мебаранд. Дар аксари маврид «сарфу нахв», яъне ҳиссаҳои нутқ ва сохтори ибора ва ҷумлаҳоро якҷо қарор фармуда, мавриди баррасӣ қарор медиҳанд.

Ҳар ҳиссаи нутқ дар забону сабки баёни зарбулмасалҳо ба мисли исм, сифат, шумора, ҷонишин, феъл, зарф ва амсоли ин мавқеи хос доранд. Қариб ҳамаи ин анвои морфологӣ дар сохтори зарбулмасал ширкат намуда, барои таъсирбахш гардидани он нақши умдае мебозанд.

Масалан, дар зарбулмасалҳои исмҳои дар байни мардум машхуру маъмул бештар ба қарор мераванд: «Одамӣ мурғи бебол аст», «Олуҷа ба

олу нигарад, ранг барорад», «Офтоб ба зардӣ афтод, танбал ба чалдӣ афтод», «Ошиқ меҳрубонтар аз падар аст», «Падархато бошу модархато не», «Пайсаи об дар об, пайсаи шир дар шир» ва ғ. [ниг.: Шахронӣ 1998; Барзинмеҳр 1379; Обидов 2011].

Ҳиссаи дигари нутқ ин сифат, ки дар зарбулмасалҳо маъмулан ҳамчун санъати тавсиф мавриди истифода қарор мегиранд. Бештар он сифатҳои маъмулу машҳур ба кор мераванд, ки барои мардум ошно ҳастанд ва ба воситаи онҳо ин ё он ранг, хислату хӯи одамӣ, ашё ё чонварон нишон дода мешавад: «Агар бидихад, ними рӯят сиёҳ ва агар надихад, кулли рӯят», «Аз абри сафед битарсу аз кӯсамизоч», «Аз абри сиёҳ битарсу аз риши дароз», «Ба зоҳир гуле ҳастӣ, ки ба ботин хор», «Гови қисир душмани гӯсола», «Гови рихин подара рихин мекунад», «Забони сурх, сари сабз медиҳад барбод» ва ғайра.

Дар зарбулмасалҳо ҳам сифатҳои аслий ва сифатҳои нисбӣ дида мешаванд. Ҳамчунин, дараҷаҳои одӣ, қиёсӣ, олий ба кор рафта, дар онҳо пешвандҳо ва пасвандҳо мавқеи хос доранд.

Дар зарбулмасалҳо шумораҳо низ ба кор рафтаанд. Дар баъзе матнҳо шумораҳои аслий пеш аз чизе омада, теъдоди онҳоро мефаҳмонанд. Мисол: «Сад чина як бисмилло, сад зоға як ғазалак», «Панҷ ангуштро бар даҳон мекунад», «Сад рӯз дар бор, як рӯз даркор», «Зӯри ҳафт мулло ба як ҷавол сабӯс намерасад», «Ҳафт кӯхи сиёҳ дар миёна», «Пеши панҷ ҳам панҷ, пеши соҳиби панҷ ҳам панҷ». Чунин аст, ки гоҳе бархе калимаҳо чанд маъноро ифода менамоянд. Масалан, калимаи «аввал» ба маънои оғоз меояд, вале дар зарбулмасалҳои зерин ба маънои шумораи тартибии «якум» ё «нахуст» омадааст: «Аввал бин чоята, боз бимон поята», «Аввал бурд, хок бурд, охир бурд, пок бурд», «Аввал намоз ва он гоҳ ниёз», «Аввал панд, он гоҳ банд», «Аввал сӯзанро ба чони худ бизан, баъд ҷуволдӯзро ба чони дигарон» [ниг.: Раҳмон 1984; Шахронӣ 1998].

Дар зарбулмасалҳо ҷонишинҳои шахсии танҳо ва ҷамъ ба мисли ман, ту, вай, он, хеш, худ, моён, шумоён, онҳо фаровон ба кор рафтаанд:

«Аввал хеш, баъд дарвеш», «Агар бинӣ, ки нобинову чоҳ аст, ту гар хомӯш шинӣ, гуноҳ аст», «Дили ману хонаи мардум», «Дӯсти худ мадон онро, ки ки дӯсти душманони ту бошад», «Туро теша додам, ки ҳезум шикан, на девори масҷид бикан», «Худ махӯр, ба кас мадеҳ, ганда када ба сағ бидеҳ» ва ғ. Қонишинҳо дар раванди гуфтори гӯянда хангоми бар кор бурдани зарбулмасал бо роҳҳои мухталиф истифода шудаанд, то суҳан пуртаъсир шавад. Метавон ёдовар шуд, ки замири моликият (бандакқонишинҳо) ба мисли «-ам, -ат, -аш, -анд» низ дар зарбулмасал мохирона ва мувофиқ истифода шудааст: «Худаш мебураду худаш медӯзад» [ниг.: Шаҳронӣ 1998; Бехрӯзиён 1379].

Феъл аз ҳиссаҳои нутқи маъмултарин буда, дар зарбулмасал мавқеи намоён дорад. Машхуртарин феъле, ки дар зарбулмасал ба кор меравад, ин феълҳои кардан, будан, аст (ҳаст), намудан ва амсоли ин мебошад: «Аблаҳ диду аҳмақ бовар кард», «Агар дар хона кас ҳаст, як ҳарф бас аст», «Авлоди хуб боғи дил аст, авлоди бад доғи дил аст», «Агар дорӣ, тараб кун ва агар надорӣ, талаб кун» [ниг.: Раҳмон 1984; Шаҳронӣ 1998].

Дар зарбулмасалҳо шаклҳои мухталифи тасрифии феъл, масдар, сифати феълӣ, феъли ҳол ба назар мерасад. Албатта, барои ҳар навъи феъл мисолҳо овардан мумкин аст, вале ҳуди ин масъала бояд муфассал таҳқиқ шавад. Вазифаи мо фақат ишора намудан ба он нуқтаҳои забони зарбулмасал аст, ки дар оянда таваҷҷуҳ шавад.

Яке аз масоили зарифе, ки гоҳе дар зарбулмасалҳо дида мешаванд, ин муколама (диалог) дар матн аст. Маъмулан, муколамаҳои зарбулмасалҳо, мувофиқи сохтори онҳо хеле мухтасар ва муъҷаз мебошанд: «Аз гурусна пурсиданд, ки яку як чанд мешавад? Гуфт: «ду нон», «Аз дузд пурсиданд, кӣ хуб аст? Гуфт: «кисаи бар», «Шайтонро гуфтанд, ки: «ҳок мехӯрӣ?» Гуфт: «равған дорад?», «Қунғузак бачаашро гуфт: «нуқра бачем», «Мохино гуфтанд: «чаро гап намезанӣ?» Гуфт: «даханам пури об аст» ва ғайра [ниг.: Шаҳронӣ 1998; Бехрӯзиён 1379].

Ҳамин тавр, мушоҳда шуд, ки дар зарбулмасалҳо масдар, сифатҳои феълӣ, зарф, пешванду пасванд, нидо ва монанди ин ба назар мерасанд. Ҳар кадоми ин анвои хиссаҳои нутқ ва дигар калимаҳо ва ибораҳои муъҷаз, ки дар зарбулмасалҳо ҳастанд, чун воситаи тасвири бадеӣ ва пуртаъсир гардидани суҳан аз ҷониби гуянда ба шунаванда гуфта мешавад. Дигар ин ки аксари зарбулмасалҳо аз ҷумлаҳои сода, гоҳе мураккаб иборат буда, дар онҳо баъзан ҷумлаҳои хитобӣ ва саволӣ низ дида мешаванд. Таҳқиқи ҷиҳатҳои сарфу нахв (грамматикаи) зарбулмасалҳо ҷолиб аст. Тарзи ба кор бурдани ибораҳо, ҷумлаҳо, ба таври муъҷаз баён шудани суҳан, ки чӣ гуна ба шунаванда таъсир мерасонад, бояд дар оянда аз ҷониби забоншиносон таҳқиқ ва таҳлил гардад. Дар ин кор ба қисмати таҳқиқи ҷумлаҳои зарбулмасал намерардозем. Инро барои корҳои оянда волегузорем.

ХУЛОСА

Зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон агарчи аз замони қадим дар осори хаттӣ аз ҷониби адибон ва дигар фарҳангиён мавриди истифода қарор гирифта бошад ҳам, вале ғирдоварӣ, нашр ва таҳқиқи он, ба таври мустақим аз байни мардум, дар қарни XX оғоз гардидаанд. Аз ин таҳқиқи пешниҳодшуда маълум мегардад, ки муҳаққиқон то ҳадди имкон дар солҳои мухталиф қорҳои шоистаеро дар ғирдоварӣ ва нашри маҷмуаҳои зарбулмасалҳо анҷом додаанд.

Тибқи мушоҳида ва мусоҳибаҳои мо бо муҳаққиқони фолклоршинос, забоншинос, адабиётшинос, мардумшиносони Афғонистон ва хориҷ аз он маълум шуд, ки имрӯз ҳам кам-кам баъзеҳо бо ғирдоварӣ ва таҳқиқи зарбулмасалҳои мардуми Афғонистон машғул ҳастанд.

Аз баррасии муфассали маводи мавҷуд маълум шуд, ки то ба имрӯз роҷеъ ба зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон ғайр аз мақолаҳои ҷудоғона ва пешгуфторҳои маҷмуаҳо ва нақду баҳсҳои мухтасари илмӣ қори муфассали илмии монографӣ сурат нагирифтааст.

Ин диссертатсия, ки анҷом пазируфт, аввалин қори нисбатан куллӣ буда, барои таҳқиқ ва таҳлилу ҷузъиёти бештари зарбулмасалҳои даризабонон як навъ роҳнамо хоҳад буд. Вобаста ба пайғирӣ аз ҳадаф ва иҷрои вазифаҳои таҳқиқ, ду навъи натиҷа ба даст омад, ки хулосаи қорро фароҳам меоранд.

Яке аз натиҷаҳои қор ба таърихи ҷамъоварӣ, нашр ва таҳқиқи зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон иртибот дорад, ки барои ҳадафи асосии таҳқиқ чун муқаддима хизмат қарда, аз хулосаҳои зерин иборат мебошад:

1. Аз мутолиа ва таҳқиқ маълум гардид, ки зарбулмасалҳои тамоми ақвоми Афғонистон, аз ҷумла, даризабонони кишвар ба таври мунтазам ва системавӣ ғирдоварӣ ва нашр нашудааст. Ҳар чӣ ғирдоварӣ

ва нашр гардидааст, аз чониби муҳаққикон дар фурсатҳои муносиб, бидуни равиши илмӣ сабт ва нашр гардидааст [М-1].

2. Мутолиаи маҷмуаҳои нашршуда ва дигар маводи мавҷуди муҳаққикони Афғонистонӣ нишон доданд, ки ҳамаи онҳо ба шиносномаи матн ишора накардаанд. Яъне, тибқи равиши илми фолклоршиносӣ матро аз кӣ, кай, аз кучо забт намудаанд, қайд накардаанд. Баъзеҳо кӯшиш намудаанд, ки лаҳҷаи матро нигоҳ доранд, вале тавре ки дар диссертатсия ишора намудем, матни онҳо низ мустанад нест [М-2].

3. Фақат дар гирдоварӣ ва наشري зарбулмасалҳо, ки аз чониби муҳаққиқи тоҷик С.Норматов дар маҷмуаи «Фолклори даризабонони Афғонистон» сурат гирифтааст, дар охири китоб шиносномаи гӯяндагони матнҳо оварда шудааст. Ҳамчунин, дар ин маҷмуа баъзе аз матнҳо кай, аз кӣ, аз кадом минтақа бо лаҳҷа сабт гадидани он ишора шудааст [М-2].

4. Аз ҷустуҷӯ, пурсиш ва таҳқиқҳои мустақим маълум шуд, ки дар марказҳои илмии Афғонистон, ба мисли Пуҳантуни Кобул, Китобхонаи бузурги Кобул, Афғонистоншиносӣ, китобхонаи АУА, китобхонаи оммавӣ, Китобхонаи Ҳаким Носири Хусрави Балхӣ, Китобхонаи Ҳилоли Аҳмар, Фарҳангистони Афғонистон ва дигар донишгоҳҳои шахрҳо бойгонии мутамаркази маводи фолклори Афғонистон вучуд надорад ва агар дар бойгонии шахсияе бошад ҳам, мо пайдо карда натавонистем [М-1].

5. Дар мақола ва пешгуфторҳои маҷмуаҳои нашршуда дар бораи ҷузъиёти зарбулмасал суҳбати илмии муфассал дида намешавад. Аз таҳқиқ маълум гардид, ки аксари таълифот дар шакли мақола ва пешгуфтор як навъ такрори ҳамдигар аст [М-7].

6. Тибқи таҳқиқи мо маълум гардид, ки то ба ҳол диссертатсия дар бораи истифодаи зарбулмасалҳо дар осори адибони муосири даризабони Афғонистон сурат нагирифтааст. Ҳол он ки ин жанр ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ дар осори шоирон ва нависандагони муосири Афғонистон фаровон ва моҳирона ба кор рафтааст].

7. Ба ҳар ҳол то имрӯз маводи зиёди зарбулмасалҳои даризабонон гирдоварӣ ва дар маҷмуаҳо бо такрорҳо чоп шудааст ва кори гирдоварӣ идома дорад. Акнун фурсати он расидааст, ки дар асоси ин маводи фаровон ба таҳқиқи ҳамачониба ва амиқтари он машғул шавем. Ба назари мо, вақти он аст, ки таҳқиқи масъалаҳои таърихи инкишоф, мавзӯ, бадеият, забон, муқоисаи типҳо бо лаҳҷаҳо ва бо забонҳои дигар ҳар кадоме дар рисолаҳои алоҳида мавриди таҳқиқ қарор бигирад. Аз ин ҷиҳат, кори муаллифи диссертатсия оғози корҳои оянда буда, дар он ба таври қуллӣ роҷеъ ба масоили мавҷуди зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон суҳан гуфта шуд, то дар оянда барои таълифи диссертатсияҳои ҷудоғона роҳнамо бошад [М-7].

Натиҷаи дигари кор, ки аз пайгирии ҳадафи диссертатсия ва иҷрои вазифаҳои илмии он ба даст омад ва он маҳаки асосии таҳқику таҳлили моро ташкил медиҳад, ба хусусиятҳои поэтики зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон ва монандиву тафовути онҳо бо ҳамзабононашон дар Тоҷикистону Эрон иртибот дорад. Аз ҷумла, собит гардид, ки:

8. Собит шуд, ки зарбулмасал бо вижагиҳои худ, аз ҷумла «ачзо ва кӯтоҳӣ», «шуҳрат ва ривоч дар миёни мардум», «чанбаҳои панду андарзӣ», «рӯшанӣ ва дурустии маънӣ», «ташбеҳмадорӣ», «хусни таъсир, ҷозиба ва кашиш», «таъя бар таҷриба», «инъикоси андеша ва оинаи зиндагӣ», «равонии лафз ва содагӣ», «корбурдҳои мутафовит», «чанбаи истиорӣ», «тағйири шакл», «номаълум будани падидоваранда [Зулфқорӣ 1394, с. 236-243] ҳамчун жанри мустақили фольклори даризабонони Афғонистон аз дигар жанрҳо ва навъҳои ҳамсон фарқ мекунад. Аз баҳсҳои назарӣ беҳабар будани муҳаққиқони афғонистонӣ боиси он гардидааст, ки бархе ибора, ҷумла, киноёт, ибораҳои рехта ва дигар анвои дар забони шифоҳӣ маъмулро бо зарбулмасал омезиш диҳанд [М-9].

9. Бори дигар ба таъкид гирифта мешавад, ки зарбулмасалҳоро дар пайвастагӣ бо рӯзгори маишии мардум, таърих ва воқеоти ҳаводиси

зиндагӣ бояд омӯхт. Маҳз мардум дар равиши зиндагии худ, ҳамчун таҷрибаи рӯзгор барои ба роҳи нек ҳидоят намудани атрофиёнашон андарзу панду зарбулмасал эҷод намудаанд. Бархе аз ин матнҳо таърихи тулонӣ доранд ва бархе замону воқеаи мушаххасро дар бар мегиранд, бархи дигар марбути ин ё он минтақа мебошанд. Аз ин ҷиҳат, мавзуи тамоми матнҳои зарбулмасалҳои дастрасро ба таври нисбӣ метавон ба ду дастаи бузург табақабандӣ намуд. Аввал, зарбулмасалҳое, ки бо ҳаёти моддӣ ва маишии мардум сахт пайвастагӣ доранд ва ба мавзӯҳои асосии ин қабил зарбулмасалҳо кор ва заҳмат, тарбияи фарзанд, зан, модар, духтар, шикояту арз, ихтилофи табақаҳои синфӣ ва амсоли инҳо дохил мешаванд. Дуюм, ин мавзуи таърихӣ ва фалсафӣ аст, ки матн бо ин ё он воқеа ва ҳодиса ва назари фалсафии мардум ба зиндагӣ вобаста аст. Ба ин гурӯҳ зарбулмасалҳои дар мавзӯҳои ахлоку одоб, ростиву дурустӣ, некиву бадӣ, одаму одамгарӣ ва ғайра дохил астанд [М-8; М-11].

10. Зарбулмасалҳо дорои сохтори махсус, вазн, санъатҳои бадеӣ ва кофияву радиф буда ва аз жанрҳои дигари адабиёти шифохӣ, баҳусус аз анвои дигари паремиологӣ, тафовут доранд. Сохтори зарбулмасалҳо мухталиф буда, ҳам ба наср ва ҳам бо назм гуфта шудаанд ва аксари онҳо як ҷумла иборат, муъҷаз ва мухтасар мебошанд. Санъати сачъ аз машҳуртарин рукни зарбулмасалҳо аст ва аз воситаҳои тасвири бадеӣ бошад дар зарбулмасалҳо қариб ҳамаи навҳои онҳо, аз ҷумла таашбеҳ, истиора, киноя, мувозина, таҷнис, таносуб, талмеҳ, муболиға, муламмаъ, ихом, тазод, илтифот, ирсоли масал, ҳусни таълил, лаффу нашр, мувозӣ истифода мешаванд [М-4].

11. Ҳамчун воситаи образи бадеӣ дар зарбулмасалҳо ашён зиндагӣ, чизҳои табиӣ, воқеаҳо ва амсоли ин мавриди истифода қарор гирифтаанд. Масалан, калимаҳои гуногун, ба мисли Худо, абр, борон, раъду барқ, чашм, офтоб, дарвеш, кассоб, сӯзан, чуволдӯз, фил, арзан, чароғ, гил, қабр, нон, шир, устухон, сағ, бурут, хона, кӯҳ, кӯр, себ, масҷид, намоз, мулло, салла, сайёд, мурғобӣ, машк, дӯғ, дандон, гург,

хирс, деҳқон, рӯбоҳ, рӯган, шабуш, гӯшвора, дарё, девор, Рустам, Рахш, Сулаймон, Мӯсо, Алӣ, Ибни Сино, Маҳмуд ва ғайра, ки бо рӯзгори манотиқи мухталифи мардуми Афғонистон дар пайванд аст, ҳамчун образи бадеӣ дар зарбулмасалҳои Афғонистон дида мешаванд. Ҳар кадоме аз ин номҳо дар алоҳидагӣ дар ҳар матн мавқеи худро доранд [М-5].

12. Зарбулмасалҳо низ аз вожа, ибора ва ҷумлаҳо иборат буда, ба истилоҳ сарфу наҳв ё грамматикаи махсуси худро дороянд, ки аз жанрҳои дигари адабиёти шифоӣ тафовут доранд.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

Дар натиҷаи таҳқиқ маълум шуд, ки то ба имрӯз зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон ба таври монографӣ мавриди таҳқиқ қарор нагирифтаанд ва ҳол он ки жанри зарбулмасал муҳаққиқони фолклоршиносии кишварҳои гуногони оламро ба худ ҷалб намуда, дар бораи он корҳои шоистаи илмӣ анҷом ёфтааст. Пас аз таҳқиқ ба чунин ҳулоса расидем, ки натиҷаи кори илмӣ мо метавонад, барои истифодаи амалии корҳои зерин мавриди қорбурд қарор гирад:

1. Дар асоси натиҷаи кори таҳқиқии мо фолклоршиносони Афғонистон метавонанд чӣ гуна баррасӣ намудани зарбулмасалҳои тамоми ақвоми кишварро мавриди омӯзиш қарор диҳанд. Ин диссертатсия ба ҳайси роҳнамои корҳои оянда мусоидат хоҳад кард.

2. Диссертатсия барои он муҳаққиқоне, ки дар оянда бо гирдоварӣ, нашр ва баррасии зарбулмасалҳои Афғонистон машғул ҳастанд, метавонад ҳамчун сарчашмаи илмӣ истифода шавад. Чунки дар он қариб дар бораи ҳамаи маводи зарбулмасалҳои даризабонон, ки дар маҷмуаҳо ва дигар нашрияҳо ҷоп шудааст, иттилоъ дода шудааст.

3. Он андешаҳои назарӣ, ки дар диссертатсия гуфта шуд, барои муҳаққиқони афғонистонӣ ҳангоми таҳқиқи таърихи фолклори

Афғонистон ва бахусус, таърихи зарбулмасалҳо муфид хоҳад буд. Муҳаққиқон дар асоси ин таҳқиқ метавонанд бо сарчашмаҳои осори илмӣ дар бораи зарбулмасалҳо шинос шаванд ва барои таҳқиқи корҳои илмии худ истифода намоянд.

4. Натиҷаи таҳқиқ нишон дод, ки зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон ҳам дар шакли мачмуаҳои гуногун ва ҳам дар мачаллаҳо, рӯзномаҳо нашр шудаанд. Тавсия мешавад, ки муҳаққиқони оянда баъди мутолиаи диссертатсия ба густариши зарбулмасалҳои даризабонон диққат дода, ба масъалаҳои нав, яъне ба таври муқоисавӣ омӯхтани он тавачҷух намоянд. Диссертатсия то ҳаде таҳқиқи муҳаққиқи ояндаро осон менамояд.

5. Аз натиҷаи ин таҳқиқ муҳаққиқи зарбулмасалҳои Афғонистон дарк менамояд, ки яке аз сарчашмаҳои асосӣ ва муҳим ин мачмуаи муҳаққиқи тоҷик С.Норматов «Фолклори даризабонони Афғонистон» (1974) мебошад. Чунки маҳз С.Норматов зарбулмасалҳои бо лаҳҷа ва муҳити истифодаи он сабт намудааст. Имрӯз матнҳои зарбулмасалҳои китоби С.Норматов барои муҳаққиқони лаҳҷашинос низ арзишманд аст.

6. Ба марказҳои илмии Афғонистон, ба мисли Пуҳантуни Кобул, Фарҳангистони Афғонистон ва дигар донишгоҳҳо тавсия мешавад, ки донишҷӯёни давраи бакалавр, магистр ва докторӣ аз ин таҳқиқ барои омӯзиши ояндаи зарбулмасалҳо истифода намоянд.

7. Баъд аз таҳқиқ маълум шуд, ки дар мақола ва пешгуфторҳои мачмуаҳои нашршуда зарбулмасалҳои даризабонон бо ҷузъиёт мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст. Аз ин рӯ, диссертатсия барои амалӣ намудани таҳқиқоти оянда ба ҳайси як навъ роҳнамо хидмат хоҳад кард.

8. То имрӯз дар бораи истифодаи зарбулмасалҳо дар осори адибони муосири даризабони Афғонистон ягон кори муфиде сурат нагирифтаанд. Ҳол он ки зарбулмасал ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ дар осори шоирон ва нависандагони муосири Афғонистон зиёд ба кор рафтааст. Дар диссертатсия ҳамчун намуна ба таҳқиқоти Барзинмехр ишора шудааст, ки метавонад ҳамчун улғу (намуна) мавриди истифода қарор гирад.

9. Натиҷаи таҳқиқ барои таълифи рисолаҳои илмӣ дар бораи фолклори Афғонистон, таърихи фолклоршиносии кишвар, баррасии масъалаҳои жанрҳои алоҳидаи фолклорӣ мусоидат менамояд.

10. Диссертатсия бар он далолат менамояд, ки зарбулмасал дар зиндагии мардуми Афғонистон ба ҳайси тарбияи насли ҷавон, дарки бештари муносиботи отифонаи одамон ва дигар масъалаҳои ҳаёти моддӣ ва маънавии мардум нақши назаррас доштааст.

11. Масъалаи дигари мубрами натиҷаи ин таҳқиқ дар он аст, ки дар ҳамкориҳои муҳаққиқони кишварҳои ҳамзабон ба мисли Тоҷикистон ва Эрон як фарҳанги зарбулмасалҳои муштаракӣ форсизабонон таҳия гардад.

12. Аз натиҷаи таҳқиқ метавон дар оянда барои созмон додани як маркази шинохти бештари зарбулмасалҳо кӯшиш шавад. Ҳамчунин, дар асоси он метавон, роҷеъ ба тафовути зарбулмасал аз дигар анвои жанрҳои хурди фолклорӣ рисолаҳои илмӣ таълиф намуд.

Дар маҷмуъ, бояд ёдовар шуд, ки диссертатсияи мазкур оғози таҳқиқоти илмӣ дар шинохти зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон буда, дар оянда диққати муҳаққиқонро ба он ҷалб хоҳад кард. Ҳамин тариқ, ба таври муқоисавӣ ва густурда таҳқиқ намудани зарбулмасалҳои ақвоми мухталифи Афғонистон масъалаи муҳимми илми фолклоршиносӣ буда, дурнамои мавзӯи ин таҳқиқро муайян намуда, тавачҷуҳи муҳаққиқонро ба таври амалӣ ба худ ҷалб хоҳад кард.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ:

1. Сарчашмаҳо:

1. Абдуллозода, Р. Зарбулмасал ва мақолҳо дар асарҳои Айни [Матн] / Р. Абдуллозода. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1958. – 102 с.
2. Авесто. Кухантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ. Гузориш ва пажӯҳиши Чалили Дӯстхоҳ [Матн] / Таҳияи М.Диловар. – Душанбе: Қонуният, 2001. – 794 с.
3. Асадуллоев, С. Намунаи зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикон ва ӯзбекони вилояти Қатағани Афғонистон [Матн] / Гирдоваранда ва мурағиб: С. Асадуллоев. – Душанбе, 1963. – 82 с.
4. Асрорӣ, В. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ [Матн] / Тартибдиҳанда: В.Асрорӣ / Зери таҳрири назари М.Турсунзода. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1956. – 100 с.
5. Аббосиён, Алиакбар. Фарҳанги сиёсӣ дар амсоли ҳаками форсӣ [Матн] / А. Аббосиён. – Техрон: Интишороти ахтарон, 1387.
6. Айни, С. Куллият. Ҷ. 11. [Матн] / С. Айни. – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 361-369.
7. Библиография таҷикской фольклористики (1872 – 1968). Книга 1. Библиография составлена М.Негматов под руководством и при участии И.Левин [Текст] / Ответственный редактор Б.Шермухаммедов. – Душанбе: Дониш, 1979. – 260 с.
8. Библиография таҷикской фольклористики. (1872 – 1968). Книга 2. Библиография составлена М.Негматов под руководством и при участии И.Левин [Текст] / Ответственный редактор Б.Шермухаммедов. – Душанбе: Дониш, 1979. – 294 с.
9. Зарбулмасал ва мақолҳои Афғонистон [Матн] // Комсомоли Тоҷикистон. – 1967. – 15 январ.

10. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ [Матн] / А.Писарчик, С.Тоҷиддинов, Ҳомидҷонова. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1960. – 200 с.
11. Калонтаров Я.И. Мудрость трёх народов – Панду хикмати се халқ – Уҷ халқнинг ҳикматлари (Таджикские, узбекские, русские пословицы, поговорки и афоризмы в аналогии) [Текст] / Я.И.Калонтаров. – Душанбе: Адиб, 1989. – 432 с.
12. Короглы Х.Г. Персидские пословицы и поговорки [Текст] / Составление, перевод, введение и комментарии Х.Г.Короглы. – М.: Наука, 1973. – 616 с.
13. Куллиёти фолклори тоҷик. Ҷ. I. Масалҳо ва афсонаҳо дар бораи ҳайвонот [Матн] / Тартибдиҳандагон: И.Левин, Ҷ.Рабиев, М.Явич. – М.: Главная редакция восточной литературы, 1981. – 389 с.
14. Куллиёти фолклори тоҷик. Ҷ. IV. Зарбулмасалҳо [Матн] / Тартибдиҳандагон: Б. Тилавов, Ф. Муродов, Қ. Ҳисомов. – Душанбе: Дониш, 1986. – 322 с.
15. Куллиёти фолклори тоҷик. Ҷ. V. Зарбулмасалҳо [Матн] / Тартибдиҳандагон: Б. Тилавов, Ф. Муродов, Қ. Ҳисомов. – Душанбе: Дониш, 1992. – 240 с.
16. Мирзоев А. Зарбулмасалҳои тоҷикӣ (дар контекст) [Матн] / А.Мирзоев. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1940. – 88 с. (Ба алифбои лотинӣ).
17. Намунаи фолклори халқҳои Афғонистон: Рубоиёт ва сурудҳо [Матн] / Ба ҷоп тайёркунанда Н. Маъсумӣ, М. Холов. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 320 с.
18. Норматов С. Намунаи зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикии Афғонистон бо матн [Матн] // Ахбори АФ РСС Тоҷикистон. – 1967. – №4. – С. 63-66 с.
19. Норматов С. Фолклори даризабони Афғонистон [Матн] / Ҷамъкунанда ва мураббӣ, муаллифи сарсухан ва тавзеҳот С.Норматов. – Душанбе: Дониш, 1974. – С. 312 с.

20. Обидов, Д. Зарбулмасал ва мақолҳои даризабонони Афғонистон [Матн] / Гирдоваранда, мурағтиб ва муаллифи пешгуфтор Д.Обидов. – Душанбе: Империял-Групп, 2011. – 130 с.
21. Обидов, Д., Фатхуллоев С. Сухане аз дахане: Намунаҳо аз фолклори Афғонистон [Матн] / Ба чоп тайёркунандагон: Д. Обидов, С. Фатхуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 314 с.
22. Раҳмонӣ Р. Чанд намуна аз зарбулмасалҳои ҳамзабонони Афғонистон [Матн] // Номаи пажӯҳишгоҳ. Фаслномаи пажӯҳишҳои эронӣ. Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ. – 2002. – №2. – С. 215-226.
23. Раҷабӣ, Р. Намунае чанд аз фолклори тоҷикони Шаҳрисабзу Китоб [Матн] / Р. Раҷабӣ; зери назари Раҳмонӣ. – Душанбе: Пажӯҳишкадаи мардумшиносӣ, 2001. – 132 с.
24. Саъдуллоев А. Намунаи зарбулмасалҳо ва мақолҳои тоҷикони вилояти Қатаған [Матн] / Гирдоваранда: Саъдуллоев. – Душанбе, 1963.
25. Тилавов Б. Суханҳои дилафрӯз: зарбулмасал ва мақолҳо [Матн] / муҳаррири масъул: Р. Амонов. – Душанбе: Дониш, 1973а. – 134 с.
26. Тилавов Б. Зарбулмасалҳои машҳур [Матн] / Тартибдиҳанда: Б.Тилавов. Душанбе: Дониш, 1983. – 220 с.
27. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони тоҷикӣ. Ҷ.1. [Матн] / М. Фозилов. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. – 952 с.
28. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони тоҷикӣ. Ҷ.2. [Матн] / М. Фозилов. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1964. – 802 с.
29. Фозилов М. Зарбулмасал ва мақолҳо дар тамсилу ҳикояҳо [Матн] / М. Фозилов. – Душанбе: Дониш, 1973.
30. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷ.1. [Матн] / М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 368 с.

31. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷ.2. [Матн] / М. Фозилов. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 584 с.
32. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷ.3. [Матн] / М. Фозилов. – Душанбе: Нашриёти Камол, 2014. – 640 с.
33. Фолклори водии Қаротегин [Матн] / Гулрухсор С. – Душанбе: Маориф, 1986. – 192 с.
34. Фолклори Кӯлоб [Матн] / С.Фатхуллоев, Ф.Муродов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 540 с.
35. Фолклори Норақ [Матн] / Махдиев С. – Душанбе: Нашрдавтоҷик, 1963. – 316 с.
36. Фолклори мардуми Помир. Ҷилди 1. Зарбулмасал ва мақолҳои сокинони Шугнон ва Рӯшон [Матн] / Тартибдиҳанда Н.Шакармамадов. – Душанбе: Дониш, 1992. – 358 с.
37. Фолклори сокинони сарғаҳи Зарафшон [Матн] / Р.Амонов. – Сталинобод: Нашрдавоҷики, 1960. – 414 с.
38. Фолклори тоҷик [Матн] / М.Турсунзода, А.Н.Болдырев. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1957. – 453 с.
39. Фолклори тоҷик (Материалҳо ва мақолаҳо) [Матн] / Муҳаррирони масъул: Д.Обидов, Б.Шермухаммадов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 204 с.
40. Фолклори тоҷикони Қашқадарё. Дар се ҷилд. Ҷилди 3. (Зарбулмасалҳо, чистонҳо, байтҳо, дубайтиҳо, рубоӣёт, сурудҳо, боварҳо ва матнҳои ўзбекӣ) [Матн] / Р.Қодиров ва Р.Аҳмад. – Душанбе: Амри илм, 1998. – 404 с.

2.Адабиёти илмӣ

41. Актуальные проблемы полевой фольклористики: Сборник научных трудов [Текст] / Отв. ред. А.А.Иванова – М.: Изд.-во Московского университета, 2002. – 214с.

42. Актуальные проблемы полевой фольклористики. Сборник научных трудов. Вып.2. [Текст] / Отв. ред. А.А.Иванова – М.: Изд.-во Московского университета, 2003. – 280с.
43. Актуальные проблемы полевой фольклористики. Сборник научных трудов. Вып. 3. [Текст] / Отв. ред. А.А.Иванова – М.: Изд.-во Московского университета, 2004. – 256с.
44. Актуальные проблемы полевой фольклористики: Сборник научных трудов. Вып.4. [Текст] / Отв. ред. А.А.Иванова – Сыктывкар: Изд.-во СыкГУ, 2008. – 196с.
45. Амонов Р. Очерки эчодиёти даханакии Кӯлоб (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) [Матн] / Р.Амонов. – Душанбе: Нашриёти АФ РСС Тоҷикистон, 1963. – 346с.
46. Андреев, М.С. По этнологии Афганистана. Долина Панджшир (Материалы из поездки в Афганистан в 1926 году) [Текст] / М.С.Андреев. – Ташкент, 1927. – 101с.
47. Аникин В.П. Теория фольклора. Курс лекций [Текст] / В.П.Аникин. – М.: КДУ, 2007. – 432 с.
48. Асозода, Х. Адабиёти форсӣ ва се шоҳаи он [Матн] / Х.Асозода. – Душанбе: Маориф, 1991. – 128 с.
49. Асрорӣ В. Фолклор, халқият, нависанда [Матн] / В. Асрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 176 с.
50. Асрорӣ В. Жанрҳои хурди фолклори тоҷик. Дастури таълим барои факултаҳои филологӣ [Матн] / В.Асрорӣ. – Душанбе: Маориф, 1990. – 256 с.
51. Асрорӣ В., Амонов Р. Эчодиёти даханакии халқи тоҷик [Матн] / В.Асрорӣ, Р.Амонов. – Душанбе: Маориф, 1980. – 304 с.
52. Брагинский, И.С. Из истории таджикской народной поэзии. Элементы народно-поэтического творчества в памятниках древней и средневековой письменности [Текст] / И. С. Брагинский. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – 496 с.

53. Ганбаридави Аббас Шахбаз. Текстологические и типологические исследования письменных и устных пословиц племени бахтияри Ирана. Специальность: 10.01.03 – литература народов стран зарубежья (персидская литература) [Текст] / Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Душанбе, 2009. – 24 с.
54. Гусев В.Е. Эстетика фольклора [Текст] / В.Е.Гусев. – Л.: Наука, 1967.
55. Донишномаи фарханги мардуми тоҷик. Ҷилди 1. А-М [Матн] / Сармуҳаррир Н.Амиршоҳӣ. – Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмии Энциклопедияи миллии тоҷик, 2015. – 668 с.
56. Донишномаи фарханги мардуми тоҷик. Ҷилди 2. Н-Я [Матн] / Сармуҳаррир Н.Амиршоҳӣ. – Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмии Энциклопедияи миллии тоҷик, 2017. – 760 с.
57. Зоҳидов Н. Насри арабизабони адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои VIII-IX [Матн] / Н. Зоҳидов. – Хучанд: Нури маърифат, 2004. – 402 с.
58. Исрофилниё Ш. Адабиёти бостон [Матн] / Ш.Исрофилниё. – Душанбе: ЭР-граф, 2019. – 352 с.
59. Қосимӣ, С. Мулоҳизаҳо андар боби адабиёти шифоҳӣ ва хаттӣ [Матн] / С.Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон. 2020. – 396 с.
60. Қосимӣ, С. Адабиёти гуфторӣ ва адибони тоҷик [Матн] / С.Қосимӣ. – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ. 2021. – 135 с.
61. Маҷидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик [Матн] / Ҳ.Маҷидов. – Душанбе: УДТ, 1982. – 104 с.
62. Муродов Ф. Вариантнокии зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ [Матн] / Ф.Муродов. – Душанбе: Фурӯғи дониш, 2001. – 112 с.
63. Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт [Матн] / Р. Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 336с.

64. Мухаммад А.Н. Тоҷики тоҷвар (таҷрибаи таҳлили сиёсатшиносии этникӣ) [Матн] / А.Н.Мухаммад. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 168 с.
65. Норматов С. Маҷмуаи хуб [Матн] // Комсомоли Тоҷикистон. – 1965. – 12 феврал.
66. Норматов, С. Фолклори тоҷикони Афғонистон [Матн] / С. Норматов. – Душанбе: Дониш, 2009. – 528 с.
67. Обидов, Д. Таҳқиқи сурудҳои мавсимии тоҷикони Афғонистон [Матн] / Д. Обидов. – Душанбе: Илм, 2009. – 302с.
68. Островский Б.Я. Учебник языка дари. Часть 1. [Текст] / Б.Я.Островский – М.: Наука. Издательская фирма «Восточная литература», 1994. – 371 с.
69. Пермяков Г.Л. От поговорки до сказки [Текст] / Г.Л.Пермяков. – М.: Наука, 1973. – 240 с.
70. Пермяков Г.Л. Пословицы и поговорки народов Востока [Текст] / Г.Л.Пермяков. – М.: Наука, 1979. – 671 с.
71. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремиологии [Текст] / Г.Л.Пермяков. – М.: Глав. ред. вост. лит-ры «Наука», 1988. – 236 с.
72. Путилов, Б. Н. Методология сравнительно-исторического изучения фольклора [Текст] / Б. Н. Путилов. – Л.: Наука, 1976. – 246 с.
73. Раҳимӣ Д. Шугун ва боварҳои мардуми тоҷик [Матн] / Д.Раҳимӣ. – Душанбе: Пажӯҳишкадаи мардумшиносӣ, 2004. – 144с.
74. Раҳимӣ Ф. Забони давлатии Тоҷикистон – забони тоҷикист [Матн] // Пайванд. – 2018. – №31(1). – С. 35-47.
75. Раҳимов Д. Чинори пургул [Матн] / Д. Раҳимов. – Душанбе: Фан, 2008. – 105 с.
76. Раҳимов Д. Фолклори тоҷик [Матн] / Д. Раҳимов. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 264с.
77. Рахмонов Р. Об изучении и характере устной индивидуальной дариязычной поэзии современного Афганистана / Р. Рахмонов [Текст] // Вестник МГУ, Серия 13, Востоковедение. – 1989. – № 3. – С.43-50.

78. Раҳмони, Р. (Раҳмонов Р.). Простонародная литература современного Афганистана (Устная авторская поэзия на языке дари). Часть I [Текст] / Р. Раҳмони. – М., 1994. – 170с.
79. Раҳмони Р. (Раҳмонов Р.). Простонародная литература современного Афганистана (Устная авторская поэзия на языке дари). Часть II. [Тексты и их переводы] [Текст] / Р. Раҳмони. – М., 1994. – 219 с.
80. Раҳмони Р. (Раҳмонов Р.) Проблемы устной поэзии и прозы в творчестве персоязычных народов [Текст] / Р. Раҳмони. – М.: Дерево жизни, 2000. – 104 с.
81. Раҳмони Р. Сказки и сказочники персоязычных народов [Текст] / Р. Раҳмони. – М.: Дерево жизни, 1998 – 112 с.
82. Раҳмонӣ Р. Эҷодиёти гуфтории мардуми тоҷик [Матн] / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: Сино, 2008. – 112с.
83. Раҳмонӣ Р. Фарҳанги ориёӣ ва тоҷику Тоҷикистон [Матн] / Мухаррир: М.Имомов. – Душанбе: ДМТ, 2012. – 108с.
84. Раҳмонӣ Р. Зарбулмасал [Матн] // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷилди 1. А-М / Сармуҳаррир Н.Амиршоҳӣ. – Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик, 2015. – С.383.
85. Раҳмонӣ Р. Мақол [Матн] // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷилди 1. А-М / Сармуҳаррир Н.Амиршоҳӣ. – Душанбе: Муассисаи давлатии Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик, 2015. – С.570-571.
86. Раҳмонӣ Р. Кори майдонӣ: роҳнамо оид ба гирдоварии адабиёти гуфтории тоҷикон (*Дастури таълимӣ*) [Матн] / Мухаррирон А.Кӯчаров, М.Зайниддинов. *Наири* 3. – Душанбе, 2018. – 40 с.
87. Раҳмонӣ, Р., Қосимӣ, С. Адабиёти гуфтории тоҷикон (Фолклори тоҷик, дастури таълимӣ) [Матн] / Р.Раҳмонӣ, С.Қосимӣ. –Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2020. –352 с.
88. Раҳмонӣ, Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ [Матн] / Р.Раҳмонӣ. –Душанбе: ДМТ, 2021. –... с.

89. Сиддики, З. Песни таджиков Афганистана. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата филологических наук [Текст] / Зарифи Сиддики. – Душанбе, 1988. – 24с.
90. Сӯфизода А. Чистонҳои халқии тоҷикӣ [Матн] / А.Сӯфизода. – Душанбе: ДМТ, 2015. – 232 с.
91. Сӯфиев А. Фолклор – санъати суҳан [Матн] / А.Сӯфиев. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 208 с.
92. Тилавов Б. Зарбулмасалҳои форсӣ дар Афғонистон (Тақриз ба китоби М.Муқтадирӣ) [Матн] // Шарқи Сурх. – 1961. – №4. – С. 155-158.
93. Тилавов Б. Зарбулмасалҳои форсӣ дар Афғонистон [Матн] // Шарқи Сурх. – 1961а. – С. 155-158.
94. Тилавов Б. Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок [Текст] / Б. Тилавов. – Душанбе: Дониш, 1967. – 124с.
95. Тилавов Б. Параллелизм в таджикских народных пословицах [Текст] // Proverbium. – 1967а. – № 9. – Р. 197-200.
96. Тилавов Б. Доир ба масъалаи сохти бадеии зарбулмасалҳои халқии тоҷикӣ [Матн] // Изд. АН Тадж. ССР. Отд-ние обществ. наук. – 1971. – №2 (64). – С. 59-68.
97. Тилавов Б. О роли литературы в развитии таджикских пословиц и поговорок [Текст] // Proverbium. – 1971а. – №16. – Р. 557-563.
98. Тилавов Б. Доир ба таърих ва аҳамияти илмии феҳрасти зарбулмасалу мақолҳои халқии тоҷикӣ [Матн] // Фолклори тоҷик: материалҳо ва мақолаҳо. – Душанбе: Дониш, 1973. – С. 116-137.
99. Тилавов Б. Лексико-грамматический и стилистический анализ послевоенного пословичного репертуара таджиков [Текст] // Proverbium. – 1974. – № 24. – Р. 947-952.
100. Тилавов Б. Статистического анализа художественной формы таджикских народных пословиц [Текст] // Таджикская литература и фолклор. – Душанбе: Дониш, 1980. – Т. 1. – С. 279-287.

101. Тилавов Б. Проблемы таджикской паремиологии [Текст] // В кн.: Проблемы таджикской литературы и фольклора. – Душанбе: Дониш, 1981. – Т. 1. – С. 263-278.
102. Тилавов Б. Пословицы таджикского народа [Текст] // Свод таджикского фольклора: Пословицы. – Душанбе: Дониш, 1986. – Т. 4. – С. 8-36.
103. Тилавов Б. Таджикские пословицы и поговорки. [Опыт количественного анализа таджикского фольклора]. Т.2. (Исследование современного устного репертуара) [Текст] / Б. Тилавов. – Душанбе, 1989. – 232с.
104. Тилавов Б. Паремиология [Матн] // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ.2. – Душанбе, 1989. – С. 529.
105. Тоиров У. Анвоъ ва авзони шеъри халқии тоҷикӣ [Матн] / У. Тоиров. – Душанбе: Пайванд, 2007. – 140с.
106. Тоҷикон дар қаламрави Ориёно [Матн] / Гирдоварӣ ва пажӯҳиши М.Шукурзода. – Душанбе: Деваштич, 2009. – 478 с.
107. Фазылов М.Ф. Персидско-таджикские литературные пословицы и поговорки (Материалы и исследования). Специальность 10.01.06 – Литература народов Азии). Автореферат диссертации на соискание учёной степени доктора филологических наук [Текст] / М.Фазылов. – Душанбе, 1976. – 110 с.
108. Файзуллоев Н. Фольклор и детская поэзия [Текст] / Н.Файзуллоев. – Хучанд: Нури маърифат, 2007. – 265 с.
109. Фархади Р. Разговорный фарси в Афганистане [Текст] / Перевод с французского: Б.Я.Островский / Р.Фархади. – М.: Наука. Главная редакция Восточной литературы, 1974. – 214 с.
110. Хисомов К. Взаимосвяз таджикских устных и письменных пословиц (Количественный анализ 100 типов). АКД [Текст] / - Душанбе, 1978. – 22 с.
111. Шварц, Э. А. К истории изучения фольклора Ирана [Текст] / Э. А. Шварц. – Душанбе: Дониш, 1974. – 168 с.

112. Шермухаммедов, Б. Рецепция произведений таджикско-персидской поэзии. (Текстологические исследования. Опыт количественного анализа вариантивности) [Текст] / Б. Шермухаммадов. – Душанбе, 1987. – 326 с.

3. Сарчашмаҳо ба хатти форсӣ:

1. Абдолӣ Саидмухаммад Ориф. Зарбулмасалҳои Афғонистон [Матн] / Гирдоваранда. С. Абдолӣ. – Машҳад: Интишороти Бадахшон, 1392 – 200 с.

2. Асадӣ Сайфулло. Зарбулмасалҳои ҷаҳон [Матн] / А.Сайфулло. – Кобул: Интишороти аҳадӣ, 1392, - 123 с.

3. Афғонинавис Абдулло. Луғати омиёнаи форсии Афғонистон [Матн] / Такмила аз Хусайн Фарманд. Чопи дувум. – Кобул: Афғонистон, 1364. – 592 с. + (такмила 180 с.).

4. Аҳадӣ Фазлаҳад. Фарҳанги омиёнаи Панҷшер [Матн] / Ф.Аҳадӣ. – Кобул: Интишороти Хайём, 1390. – 138 с.

5. Банвол Абдулфазл. Фарҳанги омиёнаи Андароб [Матн] / А.Банвол. – Кобул: Интишороти саид, 1389. – 150 с.

6. Барзинмеҳр Абдулғанӣ. Зарбулмасал ва киноёт: маҷмуаи беш аз ҳафт ҳазор зарбулмасал [Матн] / А. Барзинмеҳр. – Пешовар: Дониш хапарандуя тулуна, 1379(2000). – 304 с.

7. Барзинмеҳр Абдулғанӣ. Зарбулмасалҳо ва киноёт дар Маснавии Мавлавии Ҷалолиддин Муҳаммад Балхӣ [Матн] / А. Барзинмеҳр. – Пешовар: Анҷумани нашароти дониш, 1382(2004). – 233 с.

8. Барзинмеҳр Абдулғанӣ. Зарбулмасалҳо дар лобалои девони Носири Хусрав [Матн] / А. Барзинмеҳр. – Пешовар: Анҷумани нашаротии дониш, 1383а (=2005). – 134 с.

9. Барзинмеҳр Абдулғанӣ. Амсолу ҳакам дар ашъори Халилӣ [Матн] / А. Барзинмеҳр. – Кобул: Асад дониш матбаа, 2013. – 201 с.

10. Барзинмеҳр Абдулғанӣ. Нақде бар китоби зарбулмасалҳои

дариӣ Афғонистон. Бо инзимомӣ посухномае бар Арочиғ Турхонӣ [Матн] / А. Барзинмеҳр. – Пешовар: Анҷумани нашароти дониш, 1381(2002).

11. Башорат Муҳаммадзариф. Нигини ёкути фарҳанги омма [Матн] / М.Башорат. – Кобул: Интишороти номӣ, 1390. – 92 с.

12. Бехрӯз Абдулҳафиз. Фарҳанги омиёнаи Андароб [Матн] / А.Бехрӯз. Кобул: Интишороти Саъдӣ, 1389. – 250 с.

13. Ғиёсуддин Муҳаммад. Ғиёс-ул-луғот [Матн] / М.Ғиёсуддин. – Лакхнав, 1912. (Ба хатти форсӣ).

14. Деххудо Алиакбар. Амсолу ҳакам. Дар 4 ҷилд [Матн] / А.Деххудо. – Техрон: Амири Кабир, 2537-соли шаҳаншоҳӣ (=1357ш=1978м). – 2064 с.

15. Дилҷӯ Аббос. Адабиёти фулклируки ҳазорагӣ [Матн] / А.Дилҷӯ. – Кобул: Муассисаи интишороти Мақсудӣ, 1394. – 671 с.

16. Зиё Зиёулҳақ. Адабиёти фулклурӣ маҳаллии Кобул [Матн] / З.Зиё. Кобул: Матбааи Сиддиқӣ, 1387. – 50 с.

17. Комила. Зарбулмасалҳо [Матн] // Фарҳанги мардум. – 1361. – №6. – С. 99-114.

18. Комила. Зарбулмасалҳо [Матн] // Фарҳанги мардум. – 1361(1982). – Соли чаҳорум. – Шумораи шашум. – Мизон-ақраб. – С. 98-114.

19. Кӯҳистонӣ Мансур. Маталҳо ва ҳикматҳои онҳо [Матн] // Фарҳанги мардум. – 1392. – №2. – С. 90-97.

20. Кӯҳистонӣ Мансур. Маталҳо ва ҳикматҳои онҳо [Матн] // Фарҳанги мардум. – 1392. – №3. – С. 52-55.

21. Қавим А. Адаби омиёнаи дариӣ Таҳор [Матн] // Адаб. Нашрияти пуҳанзаи адабиёт ва улуми башариӣ Пуҳантуни Кобул. – 1352. – №3.

22. Қанбарӣ Удевӣ Аббас. Амсол ва ҳиками бахтиёрӣ [Матн] / А.Қанбарӣ. – Шаҳриқурд: Эл, 1380. – 748 с.

23. Мирпур Мирабдулқудус. Зарбулмасалҳо, калимоти қассор ва гуфторҳо [Матн] / М.Мирпур. – Пешовар: Дониш китобхонаи деҳакии наълбандӣ, 1374. – 141 с.

24. Муин Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ [Матн] / М.Муин. – Техрон: Амири Кабир, 1371 – 5277 с.
25. Муқтадирӣ Муҳаммадтақӣ. Зарбулмасалҳои форсӣ дар Афғонистон. Фарҳанги Эронзамин. Ҷ.У11 [Матн] / Гирдоварӣ ва таълифи Муҳаммадтақӣ Муқтадирӣ. – Техрон, 1338 (1959).
26. Муқтадирӣ Муҳаммадтақӣ. Амсоли форсии афғонӣ дар бораи занон [Матн] / М.Муқтадирӣ. – Покистон: Чопхонаи нотсинонал, 1351....
27. Муҳаммад Муҳаммаднаим Фавод. Зарбулмасалҳои омиёнаи дари Афғонистон [Матн] / М.Ф.Муҳаммад. – Кобул: Интишорти Мукаддам, 1390. – 40 с.
28. Муҳаммадкарим Афзалзода. Маталҳои дарӣ [Матн] // Фулклур. – 1354. – №5. – С. 65-69.
29. Мучмалӣ Воҳид Алӣ. Матлаъ-ул-улум, маҷмаъ-ул-фунун. Макони чоп нест, 1326 (=1908).
30. Наимбахор Саидмуҳаммад. Нӯшханд-ул-масалҳо [Матн] / С.Наимбахор. – Кобул: Матбааи Майванд, 1388. – 79 с.
31. Наримон Н. Зарбулмасалҳои вилояти Форёб [Матн] // Фулклур. – 1355(1977). – Соли чорум. – Шумораи 5. – С. 58-60. (Ба форсӣ).
32. Номик Бурҳониддин. Заминаҳои пайдоиши зарбулмасалҳо [Матн] // Фарҳанги халқ. – 1359. - №1-2. – С. 33-39.
33. Номик Бурҳониддин. Заминаҳои пайдоиши зарбулмасалҳо [Матн] // Фарҳанги халқ. – 1359. - №3. – С. 92-100.
34. Номик Бурҳониддин. Заминаҳои пайдоиши зарбулмасалҳо [Матн] // Фарҳанги халқ. – 1359. - №4-5. – С. 94-100.
35. Номик Бурҳониддин. Зарбулмасалҳои манзум [Матн] // Фарҳанги мардум. –1362(1983). – Соли панҷум. – №4. – С. 130-139.
36. Номик Бурҳониддин. Зарбулмасалҳои манзум [Матн] // Фарҳанги мардум. –1363(1984). – Соли шашум. – №1. – С. 134-146.
37. Нурзод Раҳима. Зарбулмасалҳо [Матн] / Раҳима Н. – Кобул: Интишороти Саъдӣ, 1389...

38. Озарлӣ Гуломризо. Зарбулмасалҳои машҳури Эрон [Матн] / Гирдоварии Ғ. Озарлӣ. – Техрон: Интишороти Арғувон, 1370. – 509 с.
39. Омоч Азизмуҳаммад. Масалҳо, кинояҳо ва истилоҳоти мутадовил [Матн] / Азизмуҳаммад О. – Пешовар: Дониш хапарундуя тулуна, 1388. – 544 с.
40. Пашту маталуна чон удрай жубора [Матн] / Гирдоваранда: Абдурауф Бенаво / Ингризи жубора: Абдулҳамид Шинворӣ. – Кобул, 1358 (1979). – 464 с.
41. Покфар Муҳаммад Сарвар. Корбурди шуморе зарбулмасалҳо дар забони форсии дарӣ [Матн] // Фарҳанги мардум. – 1392. №3. – С. 5-11.
42. Раҳмон Р. Намунаҳои фолклори дарӣ. Ҷилди I. Афсонаҳои дарӣ [Матн] / Гирдоваранда: Р.Раҳмон. Таҳти назари Ш.Шаҳристонӣ, едитур Ш.Шамс. – Кобул: Пуҳантуни Кобул, 1364а (1984-1985). – 335 с. (Ба алифбои форсӣ ва криллӣ).
43. Раҳмон Р. Намунаҳои фолклори дарӣ. Ҷилди II. Дубайтӣ ва рубоӣёт [Матн] / Гирдоваранда: Р.Раҳмон. Таҳти назари Ш.Шаҳристонӣ, едитур Ш.Шамс. – Кобул: Пуҳантуни Кобул, 1364б (1984-1985). – 269 с. (Ба алифбои форсӣ ва криллӣ).
44. Раҳмон Р. Намунаҳои фолклори дарӣ. Ҷилди III. Сухани бузургон чашми ақл аст (Зарбулмасалҳо) [Матн] / Гирдоваранда: Р.Раҳмон. Таҳти назари Ш.Шаҳристонӣ, едитур Ш.Шамс. – Кобул: Пуҳантуни Кобул, 1364в (1984-1985). – 218 с. (Ба алифбои форсӣ ва криллӣ).
45. Раҳмонӣ Р. Афсонаҳои дарӣ [Матн] / Раҳмонӣ Р. – Техрон: Суруш, 1374 (1995); нашри 2, соли 1377 (1998). – 622 с.
46. Раҳмонӣ Р. Занба сир нагу, аз сипоҳӣ дӯст нагир, аз ноқиста қарз нақун [Матн] // Мардумгиёҳ, 1995/1996. – №1-2. – С. 174-175. (Ба алифбои форсӣ ва криллӣ).
47. Сайидӣ Шунёрҷавод. Адабиёти шифоҳии дарвозихо [Матн] / Шунёрҷавод С. – Кобул: Нашри паранд, 1395. – 118 с.

48. Сухайлӣ Меҳдӣ. Зарбулмасалҳои маъруфи Эрон [Матн] / – Техрон: Оянда, 1373. – 216 с.
49. Туркман мурғларӣ: Амсоли туркманӣ [Матн] / Гирдоваранда: Пайғмабаркул Дӯган. – Кобул: Академияи улуми Афғонистон, 1362.
50. Халқ тафаккури: Афғонистон ўзбекларининг зарбулмасаллари ва мақоллари [Матн] / Тўпловчӣ: Ориф Усмон. – Кобул, 1359.
51. Хаста Мавлавӣ Холмуҳмад. Зарбулмасалҳо [Матн] / Мавлавӣ Холмуҳмад Хаста. Кобул: Интишороти фарҳанг, 1362. – 74 с.
52. Ховарӣ Муҳаммадҷавод. Амсол ва ҳиками мардуми ҳазора: хамроҳ бо шарҳ, зикри мавориди корбурд, назоир ва шавоҳиде аз ашъори порсӣ [Матн] / Гирдоварӣ ва пажӯҳиш: М.Ховарӣ. – Техрон: Нашри ирфон, 1380. – 554 с.
53. Ҳабларудӣ Муҳаммадалӣ. Ҷомеъ-ут-тамсил [Матн] / Мусахҳех: Ҳасан Зулфиқорӣ. – Техрон: Муин, 1390 (2011). – 976 с.
54. Ҳабларудӣ Муҳаммадалӣ. Ҷомеъ-ут-тамсил [Матн] / Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқот: Ҳасан Насирии Ҷомӣ. – Техрон: Мавло, 1396 (2017). – 1223 с.
55. Ҳайрат Абдулло Муҳиб. Зарбулмасалҳои пиромуни кишти саҳро [Матн] // Фарҳанги мардум. – 1361(=1982). – Соли чаҳрум. – Шумораи севвум. – Ҳамал-Савр. – С. 65-75.
56. Ҳайрат Абдулло Муҳиб. Зарбулмасалҳои пиромуни кишти саҳро [Матн] // Фарҳанги мардум. – 1361(=1982). – Соли чаҳорум. – Шумораи чаҳорум-панҷум. – Ҷавзо-Сунбула. – С. 81-94.
57. Ҷабларудӣ Муҳаммадалӣ. Куллиёти ҷомеъ-ут-тамсил [Матн] / М.Ҷабларудӣ. – Техрон: Интишороти исломия, 1371. – 436 с.
58. Ҷовид Абдулаҳмад. Афсонаҳои Кобул. [Матн] / Абдулаҳмад Ҷ. – Кобул: Нашороти Амирӣ, 1390. – 97с.
59. Шарифӣ Муҳаммад. Фарҳанги адабиёти форсӣ [Матн] / М.Шарифӣ. – Техрон: Фарҳанги нашри нав, 1387. – 1657с.
60. Шаҳристонӣ Шохалиакбар. Қомуси лаҳҷаи дарӣ-ҳазорагӣ [Матн] / Ш.Шаҳристонӣ. – Кобул: Пуҳантуни Кобул, 1361. – 360+26 с.

61. Шахристонӣ Шоҳалиакбар. Намунаҳое аз фарҳанги шифоҳии хазорагӣ [Матн] / Шоҳалиакбар Ш. – Кобул: Шрои фарҳангии Пуҳантуни Кобул, 1363.

62. Шахронӣ И. Амсолу ҳакам ба забони форсӣ [Матн] / Гирдоварӣ ва таҳқиқи Иноятулло Шахронӣ. Кобул: Интишороти Байҳақӣ, 1354.

63. Шахронӣ И. Амсолу ҳакам ба забони пашту [Матн] / Гирдоварӣ ва таҳқиқи Иноятулло Шахронӣ. Кобул: Интишороти Байҳақӣ, 1354.

64. Шахронӣ И. Зарбулмасалҳои дари Афғонистон / Таҳқиқ ва таълифи Иноятулло Шахронӣ. Калгар: Алҳоч Абдулҳаким Фақирӣ, 1998. – С. 7-8.

65. Шахронӣ Иноятулло. Дубайтиҳои тоҷикии Бадахшон ва Таҳор [Матн] / Иноятулло Ш. - Кобул: Матбаи Майванд, 1386. – 110с.

66. Шахронӣ И. Фарҳанги омиёнаи тоҷикии Бадахшон [Матн] / И.Шахронӣ / – Кобул: Конуни фарҳангии Қизилчӯпон, 1387. – 538 с.

67. Шахронӣ Иноятулло. Фарҳанги омиёнаи тоҷикии Бадахшон [Матн] / Иноятулло Ш. - Кобул: Конуни фарҳангии қизилчӯпон, 1387. – 540 с.

68. Шахронӣ Иноятуллох. Зарбулмасалу мақолҳои тоҷикони Афғонистон [Матн] / Гирдоварӣ ва таҳияи И.Шахронӣ. – Душанбе: Дониш, 2014. – 178 с.

69. Шерзод Муҳаммад. Дубайтиҳои кажумӣ (акрабӣ) [Матн] / Муҳаммад Ш. - Кобул: Матбааи иҷтимоӣ, 1391. – 80с. (Ба форсӣ).

70. Шуур Асадулло. Таронаҳои кӯхсор [Матн] / Гирдоварӣ ва кӯшиш: А.Шуур. Кобул, 1353 (=1974). – 476 с.

71. Шуур Асадуллох. Чистонҳои шифоҳии дарӣ [Матн] / Асадулло Ш. - Кобул, 1366 (=1987).

4. Адабиёти илмӣ ба хатти форсӣ:

1. Абдулҳафизӣ Бехрӯз. Адабиёти шифоҳии Андароб [Матн] / А. Бехрӯз. - Кобул, 1392.

2. Ализода Наврӯзалӣ. Адабиёти шифоҳии сокинони вилояти Кундуз [Матн] / Н. Ализода. – Кобул, 1392 (2013). – 111 с.
3. Асрорӣ В., Амонов Р. Адабиёти шифоҳии мардуми тоҷик Баргардон ва вироиш: А.Қавим, М.Банвол [Матн] / В.Асрорӣ, Р.Амонов. – Кобул: Пуҳантунӣ Кобул, 1364 (1985). – 482 с.
4. Аҳмаднаҷод Комил. Фунуни адабӣ [Матн] / А.Комил. – Техрон: Интишороти “Бобо”, 1382. – 162 с.
5. Банвол Абдулфазл. Фулклоршиносӣ [Матн] / А. Банвол. – Кобул: Интишороти Саид, 1375. – 120 с.
6. Вичдон Муҳаммадшафиқ. Адабиёти мардум. Ҷ.1. [Матн] / М.Вичдон. Бидуни макон, 1350.
7. Зулфиқорӣ Ҳасан. Забон ва адабиёти оммаи Эрон [Матн] / Ҳ.Зулфиқорӣ. – Техрон: Созмони мутолиа ва тадвини кутуби улуми инсонии донишгоҳҳо (самт), маркази таҳқиқ ва тавсеаи улуми инсонӣ, 1394. – 431 с.
8. Зулфиқорӣ Ҳасан. Достонҳои амсол [Матн] / Ҳ.Зулфиқорӣ. – Техрон: Мозиёр, 1396. – 948 с.
9. Кадакнӣ Шафӣ Муҳаммадризо. Суварӣ ҳаёл дар шеърӣ форсӣ [Матн] / Шафӣ К. – Техрон: Огоҳ, 1366. – 526 с.
10. Кӯшон Муҳаммадтах. Мухтасари зиндагиномаи доктор Шаҳронӣ [Матн] // Шаҳронӣ И. Зарбулмасалҳои дари Афғонистон / Таҳқиқ ва таълифи Иноятулло Шаҳронӣ. Калгар: Алҳоч Абдулҳаким Фақирӣ, 1998. – С. 3-6 с.
11. Қанбарӣ Удевӣ Аббас. Даромаде бар пажӯҳиш дар зарбулмасалҳои бахтиёрӣ [Матн] / А.Қанбарӣ. – Шаҳриқурд: Ниюша, 1390. – 128 с.
12. Қанбарӣ Удевӣ Аббас. Зарбулмасалҳои машҳури тоҷикӣ / Ба кӯшиши Аббас Қанбарӣ Удевӣ [Матн] / А.Қанбарӣ. – Шаҳриқурд: Ниюша, 1391. – 136 с.
13. Қоризода Захро. Намудҳои адабиёти шифоҳии мардуми [Матн] / З.Қоризода. – Кобул, 1392. – 142 с.

14. Муслех Шохмуҳаммад. Таҳлили решаҳои таърихии бархе аз амсолу ҳакам дар забони форсии дарӣ [Матн] / Ш.Муслех. – Кобул: Академияи улуми Афғонистон, 1394. – 402 с.

15. Раҳмон Р. Омӯзиши фолклори даризабонони Афғонистон дар Тоҷикистон [Матн] // Шинохти фолклор. – Кобул: Пуҳантуни Кобул, 1363 (1984). – С. 1-21.

16. Раҳмон Р. Илм чароғи ақл аст [Матн] // Намунаҳои фолклори дарӣ. Ҷилди III. Сухани бузургон чашми ақл аст (Зарбулмасалҳо) / Гирдоваранда: Р.Раҳмон / Таҳти назари Ш.Шаҳристонӣ, едитур Ш.Шамс. – Кобул: Пуҳантуни Кобул, 1364г (1984-1985). — С. 1-8.

17. Раҳмонӣ Р. Даасташро, ки ба дарёи Атак шушт, очори болойи сараш надид [Матн] / Р.Раҳмонӣ // Мардумгиёҳ, 1993. – №2. – С. 96-100 (Ба алифбои форсӣ ва лотинӣ).

18. Раҳмонӣ Р. Ба ёди пажӯҳиши фарҳанги мардуми Афғонистон (Гуфтугӯ бо фолклоршиноси Афғонистон Асадуллоҳ Шуур) [Матн] // Мардумгиёҳ, 1998-2002. – №1-2. – С. 67-82.

19. Раҳмонӣ Р. Адабиёти шифоҳӣ дар Афғонистон [Матн] // Таърихи чомеи Эрон. Ҷ.19. Зери назари Козим Мӯсавии Бурҷнурдӣ, сарвиростори давраи исломӣ: Содик Сачҷодӣ. Техрон: Маркази Дорутулмаорифи бузурги исломӣ (Маркази пажӯҳишҳои Эрон ва Ислом), 1393 (2014). – С.1013-1033.

20. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна [Матн] / Д.Саймиддинов. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ, 2001. 94 с.

21. Турхон Бадахшонӣ. Дузд бо пуштора [Матн] / Б.Турхон. – Пешовар, 1381 (2002). – 414 с.

22. Тухӣ Алҳоч Амирмуҳаммад. Зарбулмасалҳои забони дарӣ [Матн] / А.А.Тухӣ. – Лоҳур: Миллати порс, 1380. – 220 с.

23. Фақирёд Абдулҳаким. Сухани ношир [Матн] // Шаҳронӣ И. Зарбулмасалҳои дари Афғонистон / Таҳқиқ ва таълифи Иноятулло Шаҳронӣ. Калгар: Алҳоч Абдулҳаким Фақирӣ, 1998. – С. 1-3. (Ба форсӣ).

24. Фараҳманд Ҳабибуллоҳ. Фарҳанги асили халқ зидди истибдод, иртиҷоъ ва истеъмор [Матн] // Фарҳанги халқ, 1358. – Шумораи 3-4. – С.33-36.

25. Фарҳодӣ Равон. Муҳоҳисаи теурик: Гирдоварии зарбулмасалҳои забони гуфторӣ [Матн] // Фулклур. – 1355. – №5. – С. 5-12.

26. Ҳошимӣ Нилуфар. Адабиёти омиёнаи Афғонистон дар муқоиса бо адабиёти омиёнаи Эронӣ имрӯз [Матн] / Ҳ.Нилуфар. – Кобул: Интишороти Юсуфзод, 1395. – 300 с.

27. Ҷаъфарӣ Қанаботӣ Муҳаммад. Амсол ва ҳақами мардуми ҳазора [Матн] // Китоби моҳ, адабиёт ва фалсафа. 1383. №85-86. – С. 138-141.

28. Ҷаъфарӣ Қанаботӣ Муҳаммад. Даромаде бар фолклори Эрон [Матн] / Ҷ.Қанаботӣ. – Техрон: Ҷомӣ, 1394. – 400 с.

29. Ҷаъфарӣ Маҳмуд. Фарҳанги сиёсии Афғонистон дар оинаи амсол ва ҳиками форсӣ [Матн] / М.Ҷаъфарӣ. – Кобул: Интишороти донишгоҳ, 1396. – 243 с.

30. Шамисо Сирус. Анвои адабӣ (ороиши ҷаҳорум) [Матн] / Ш.Сирус. – Техрон: Митро, 1383. – 360 с.

31. Шаҳронӣ Иноятуллоҳ. Зарбулмасалҳои дари Афғонистон [Матн] / Таҳқиқ ва таълифи Иноятулло Шаҳронӣ. – Калгар: Алҳоҷ Абдулҳаким Фақирӣ, 1998. – 326 с.

32. Шуур Асадуллоҳ. Маталҳои дарӣ: Сухане чанд ба унвони муқаддима [Матн] // Фулклур. – 1352 (=1973). – №2-3. – С. 31-49.

33. Шуур А. Мафҳуми шифоҳӣ ва сайри таърихӣ он дар Афғонистон [Матн] / А.Шуур. - Кобул: Таҳсилоти олий, 1367. – 268 с.

34. Шуур Асадуллоҳ. Рамазонӣ, ҷусторе дар решаёбии маросим ва таронаҳои рамазонӣ дар густураи фарҳангии забони дарӣ [Матн] / Ш.Асадулло. - Кобул: Бунёди фарҳанги Афғонистон, 1384. – 87с.

5. Ба забони хориҷӣ:

35. A collection of proverbs and proverbial phrases in the Persian and Hindoostanee languages. Compiled and translated, chiefly, by late Thomas Roeduc [Text] / Calcuta, 1824.

36. Baghban H. An overview of Herat folk literature [Text] // journal "Adab" Vol. XVI. 1347/1968, No. 1-2, 3-4, 5-6; 1348/1969, No. 1-2, 3-4, 5-6.

37. Bauman R. Verbal art as performance [Text]. U.S.: Newbury haus publishers, 1978, p.3-58.

38. Darmesteter J. Chants Populaires des Afgan [Text]. Paris, 1888-1890.

39. Dundes A. The Study of Folklore [Text]. Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N.J. 1965. – 481p.

40. Mills A.M. Rhetorics and Politics in Afgan Traditional Storytelling [Text]. USA: University of Pennsylvania Press, 1991. – 388pp.

41. Moloux M. Dictionnaire des proverbs sentencest Maximes [Text]. Larousse-Paris, 1960.

42. Rahmoni R. The Role of Surud in the Mughul Dukhtar Legend [Text] // From the Hymns of Zarathustra to the Song of Borbad / Translated and edited by I.Bashir. Compiled by A.Rajabov. Dushanbe: Devashtich, 2003. – pp. 203-209.

43. Sakata H.L. Music in the mind: The concepts of music and musician in Afghanistan. Washington and London: Smithsonianinstitution press [Text]. 2002. –246c.

44. Slobin M. Muzik in culture of Northern Afganistan [Text]. Tucson (Ariz): Univ. of Arizona press, 1976. XIV, 298 p.

45. Taylor A. The Proverb and An Index to "The Proverb". Introduction and Bibliography by Wolfgang Mieder. Sprichwörterforschung Bd. 6. General Editor Wolfgang Mieder [Text]. 1931; reprint. Bern: Peter Lang, 1985. 223+105 pages.

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

I. Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи

ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[1-М]. Ализода Н. А. Расми хостгорӣ ва арусии сокинони вилояти Кундуз [Матн] / Н. А. Ализода // Суханшиносӣ (Маҷаллаи илмӣ Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии АМИТ). – Душанбе, 2016. – №3. – С. 132-139.

[2-М]. Ализода Н. А., Муллоев А. Аҳаммияти фолклор дар зиндагии иҷтимоӣ [Матн] / Н. А. Ализода // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2017. – №4. – С. 141-146.

[3-М]. Ализода Н. А. Корбурди зарбулмасал дар шимолу шарқи Афғонистон [Матн] / Н. А. Ализода // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2018. – №5. – С. 169-173.

[4-М]. Ализода Н. А. Маъно ва муродифоти зарбулмасал дар фолклори даризабонони Афғонистон [Матн] / Н. А. Ализода // Суханшиносӣ. – Душанбе, 2019. – №3. – С. 163-173.

[5-М]. Ализода Н. А. Зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон аз нигоҳи мавзӯ [Матн] / Н. А. Ализода // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2021. – №5. – С. 180-186.

[6-М]. Ализода Н. А. Муқоисаи зарбулмасалҳои ҳамзабонон [Матн] / Н. А. Ализода // Суханшиносӣ (Маҷаллаи илмӣ Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии АМИТ). – Душанбе, 2022. – №1. – С. 156-163.

II. Мақолаҳои муаллиф дар маҷалла ва нашрияҳои дигари илмӣ:

[7-М]. Ализода Н. А. Гирдоварӣ ва наشري зарбулмасал [Матн] / Н. А. Ализода // Маҷаллаи «Сарамияшт»-и Ҳилоли Аҳмари ҶИА. Кобул, 2020 (1399 х.х.). – №74. – С. 20-26 (ба хатти форсӣ).

[8-М]. Ализода Н. А. Аҳаммияти фолклор дар зиндагии иҷтимоӣ [Матн] / Н. А. Ализода // Маҷаллаи «Сарамӣшт»-и Ҳилоли Аҳмари ҚИА. Кобул, 2019 (1399 х.ш.). – №74. – С. 20-26 (ба хатти форсӣ).

[9-М]. Ализода Н. А. Корбурди жанри зарбулмасал [Матн] / Н. А. Ализода // Маҷаллаи «Хуросон»-и АУ Афғонистон. – Душанбе, 2022 (1400 х.х.). – №147-148. – С. 170-180 (ба хатти форсӣ).

[10-М]. Ализода Н. А. Мавзуи баҳору Наврӯз дар зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон [Матн] / Н. А. Ализода // Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ зери унвони «Пешвои миллат – Пешвои Наврӯз» бахшида ба ҷашни Наврӯзи байналмилалӣ. ДДОТ ба номи С.Айнӣ – Душанбе, 2023. – С. 282-284.

[11-М]. Ализода Н. А. Аҳамияти тарбиявӣ ва равонии зарбулмасалҳои даризабонони Афғонистон дар рушди маънавиёти хонандагон ва донишҷӯён [Матн] / Н. А. Ализода // Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи “Усулҳои таълими инноватсионӣ ҳамчун воситаи рушди зеҳнии хонандагону донишҷӯён. ДДОТ ба номи С.Айнӣ– Душанбе, 2023. – С. 43-46.

[12-М]. Ализода Н. А. Зарбулмасал ҳамчун пайванди фарҳанги халқ дар Афғонистон [Матн] / Н. А. Ализода // Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи байналмилалӣ зери унвони “Робитаҳои адабӣ аз таърихи пайвандҳои халқҳои тоҷик ва узбек”. ДДОТ ба номи С.Айнӣ– Душанбе, 2023. – С. 237- 242.